

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TASAVVUF BİLİM DALI

**TARİHSEL GELİŞİMİ VE AKTÜEL DURUMU
AÇISINDAN BÜDŞİŞİYYE TARİKATI**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Abdelfattah AMARA

BURSA – 2022

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TASAVVUF BİLİM DALI

**TARİHSEL GELİŞİMİ VE AKTÜEL DURUMU
AÇISINDAN BÜDŞİŞİYYE TARİKATI**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Abdelfattah AMARA

Danışman

Prof. Dr. Salih ÇİFT

BURSA – 2022

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim, Tasavvuf Bilim Dalı'nda 701823012 numaralı AbdelfattahAMARA'nın hazırladığı "Tarihsel Gelişimi ve Aktüel Durumu Açısından Bûdşîşîyye Tarikatı" konulu Yüksek Lisans ile ilgili tez savunma sınavı, 13/06/2022 Pazartesi günü 14:00–17:00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin (başarılı/başarısız) olduğuna (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Prof. Dr. Salih ÇİFT

Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÇELENK

Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Bedriye REİS

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

13/06/2022

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: / /

- 1- Tez Başlığı / Konusu: Tarihsel Gelişimi ve Aktüel Durumu Açısından Bûdşîşîyye Tarikatı Fas Başta Olmak Üzere Mağrib coğrafyasında yaygın durumda bulunan Bûdşîşîyye tarikatının tarihsel gelişimi ve bugünkü durumun araştırmak.
- 2- Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 82 sayfalık kısmına ilişkin, 12/05/2022 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %1 dir.

- Uygulanan filtrelemeler:

- Kaynakça hariç

- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Gereğini saygılarımla arz ederim.

.... / /

Adı Soyadı: Abdelfattah AMARA

Öğrenci No: 70182312

Anabilim Dalı: TASAVVUF

Programı: Y.L

Statüsü: Y.Lisans Doktora

Danışman

(Prof. Dr. Salih Çift)

YEMİN METNİ

Yükseklisans tezi olarak sunduğum “Tarihsel Gelişimi ve Aktüel Durumu Açısından Bûdşîyye Tarikatı” adlı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

13/06/2022

Adı Soyadı : ABDELFATTAH AMARA
Öğrenci No : 701823012
Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Programı : Tasavvuf
Statüsü : YÜKSEK LİSANS

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Abdelfattah AMARA
Üniversite	: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı	: Tasavvuf
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans
Sayfa Sayısı	: x+68
Mezuniyet Tarihi	: / / 2022
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Salih ÇİFT

TARİHSEL GELİŞİMİ VE AKTÜEL DURUMU AÇISINDAN BÛDŞİŞİYYE TARİKATI

Bûdşîşîyye ana tarikatlardan biri olan Kâdirîliğin kolu olarak Fas'ta kurulan bir tarikattır. Günümüzde Mağrib'de ve özellikle de Fas topraklarında hayli yaygın ve güçlü bir tarikat olan Bûdşîşîyye'nin kuruluşu XVIII. yüzyılın ortalarına rastlar. Bu tarikat bağlıları tarafından müceddid olarak kabul edilen ve esasen Ayn Safra nahiyesinden olan Şeyh Ali b. Muhammed el-Bûdhîlî İznasnî'ye nispet edilmektedir. Tarikatın ana zâviyesinin ilk ve aslî merkezi günümüzde Medağ bölgesinde bulunan mekândır. Bûdşîşîyye tarikatının merkez tekkesi kurulduğu günden itibaren sömürgeci güçlere karşı mücadelede mühim bir rol üstlenmiştir. Tarikatın günümüzdeki lideri Şeyh Hamzâ'nın oğlu Ebû Münîr Cemâlüddîn'dir. Budşîşîyye'nin günümüzde özellikle genç ve yetişkin entelektüeller başta olmak üzere farklı kesimlerden çok sayıda mensubu bulunmaktadır. Tarikatın şöhreti Fas sınırlarını aştığından birçok İslam ülkesinde, Avrupa'da, Asya'da ve Kuzey Amerika'da müntesipleri bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Fas, Bûdşîşîyye, Şeyh Hamza

ABSTRACT

Name and Surname : Abdelfattah AMARA
University : Bursa Uludag University
Institution : Social Science Institution
Field : Basic Islamic Sciences
Branch : Islamic Mysticism
Degree Awarded : Master
Page Number : x+68
Degree Date : / / 2022
Supervisor : Prof. Dr. Salih Çift

BUDSHISHIYYAH SUFI ODER: HISTORICAL DEVELOPMENT AND ACTUAL POSITION

The Bûdshishiyyah, as a branch of the Qâdiri sûfi order, founded in Morocco in the middle of the XVIII. century. Today Bûdshishiyyah is a widespread and powerful sûfi order in the Maghrib and especially in the Moroccan lands. This sûfi order is attributed to Sheikh Ali b. Muhammad al-Budhilî İznasnî. The first and main center of the sûfi lodge of this order is in a place located in the Medag region. The central sûfi lodge of the Bûdshishiyyah order has played an important role especially in the struggle against the colonial powers since the day it was founded. The current leader of the Bûdshishiyyah order is Abu Munir Cemaluddin, son of Sheikh Hamzâ. Today the Bûdshishiyyah order has many members from different segments, especially young and adult intellectuals. Since the fame of the order transcends the borders of Morocco, it has followers in many Islamic countries, Europe, Asia and North America.

Key Words: Sufism, Morocco, Bûdshishiyyah, Sheikh Hamza

ÖN SÖZ

Genelde mistisizmin özelde ise tasavvufun aslî amacı insanların ruhî açıdan arınıp olgunlaşmalarını sağlamaktır. Bununla beraber diğer dinî ve felsefî mistik sistemlerle müşterek noktaları bulunmakla birlikte kendine özgü yapısı ve gözettiği hedefler dolayısıyla tasavvuf ayrı bir yerde durmaktadır. Daha ziyade İslam'ın derûnî boyutuna odaklanan tasavvuf III./IX. yüzyıldan itibaren sistemleşmeye başlamış ve tarikatların ortaya çıkmaya başlamasıyla birlikte öncesinde olduğu gibi belli bir zümreye değil Müslüman halkın geneline hitap eder hale gelmiştir. Tarikatlar arasında ise Kâdirîlik kurucusunun kendine has nitelikleri, faaliyetleri ve görüşleri sebebiyle özel ilgiyi hak etmektedir. Öte yandan zaman içerisinde Kâdirîliğe bağlı olarak birçok kol ve şube oluşmuştur. Bunlardan biri nispeten yakın bir dönemde Fas'ta kurulan Bûdşîşiyye'dir.

Bûdşîşiyye XVIII. yüzyılın ortalarında Şeyh Ali b. Muhammed el-Bûdhîlî İznasnî'ye nispet edilir. Günümüzde özellikle Fas'ta gerçekleştirdiği faaliyetler sebebiyle Bûdşîşiyye gerek Doğu'dan, gerekse Batı'dan pek çok araştırmacının ilgisini çekmektedir. Bu ilgi önemli ölçüde tarikatın klasik tasavvufî oluşumların standart faaliyetlerinin dışına çıkarak modern zamanlarda daha ziyade sivil toplum kuruluşlarının ve de ticarî şirketlerin faaliyet alanlarına giren işlerle doğrudan meşgul olması sebebiyledir. Bunun dışında doğrudan siyasetle ve siyasîlerle teması olan yapının bu özelliği de dikkatleri üzerine çemesinin ana nedenlerinden biri olarak zikredilmelidir. Tarikat mensupları kendilerini tanıtırken bu hususlardan ziyade bağlı oldukları yolun temel öğretilerinde hoşgörü ve barış değerlerini teşvik edilmesine dikkat çekerler. Tarikatın, Fas devletinin kültürel modernleşme politikasıyla uyumlu bir söylem geliştirerek adeta devlete ideal bir ortak haline gelmiş olmasının bunda payı olsa gerektir. Bu yönüyle Bûdşîşiyye Fas monarşisini sağlamlaştırma uğruna radikal İslam ile mücâdele eden, yurtiçi ve yurtdışında İslâm'ın ılımlı, hoşgörülü ve çoğulcu yüzünü tanıtmaya çalışan bir tarikat görüntüsü vermeye özellikle gayret eder.

Kısa bir Giriş ve üç bölümden müteşekkil olan bu çalışmada ana hatları itibariyle Bûdşîyye'nin tarihsel gelişimi, silsilesinde yer alan isimler, tarikatın fikir yapısı ve günümüzdeki durumu ele alınmıştır.

Abdelfattah AMARA

BURSA-2022

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU.....	iii
YEMİN METNİ.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
ÖN SÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	ix
GİRİŞ.....	1
A. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	2
B. KONUYLA İLGİLİ ARAŞTIRMALAR.....	2
C. ARAŞTIRMANIN BÖLÜMLERİ.....	3

BİRİNCİ BÖLÜM

BÛDŞİŞİYYE TARİKATININ ÖNE ÇIKAN ŞAHSİYETLERİ VE ŞEYH HAMZA BUDŞİŞ

A. KÂDIRÎ BÛDŞİŞİYYE TARİKATININ KURULUŞU VE ÖNEMLİ ŞAHSİYETLERİ.....	5
1. Bûdşîşîyye Tarikatının Kuruluşu.....	5
2. Tarikatın Silsilesi ve Yapının Bûdşîşîyye Olarak Adlandırılmasının Nedeni.....	8
a. Tarikatın Silsilesi.....	8
b. Tarikatın Bûdşîşîyye Olarak Adlandırılmasının Nedeni.....	9
3. Bûdşîşîyye Tekkesinin Şeyhleri.....	10
a. Şeyh el-Muhtâr b. Muhyiddîn el-Kâdirî Bûdşîş (ö. 1914).....	10
b. Şeyh EbûMedyen b. el-Mennûr el-Kâdirî Bûdşîş (1877-1955).....	12
c. Şeyh el-Abbâs b. el-Muhtâr el-Kâdirî el-Bûdşîş (1890-1972).....	16
B. ŞEYH HAMZA EL-KÂDIRÎ BÛDŞİŞ'İN HAYATI.....	17
1. Şeyh Hamzâ'nın Soyu, Ailesi ve Eğitim Hayatı.....	17
2. Şeyh Hamzâ'nın Tasavvufi Hayatı.....	19
3. Şeyh Hamzâ'nın Sömürgecilere Karşı Direnişteki Rolü.....	20
4. Şeyh Hamzâ'nın Tasavvuf Anlayışı ve Şahsî Özellikleri.....	21
4. Bûdşîşîyye'nin Günümüzdeki Lideri Ebû Münîr Cemâluddîn.....	23

İKİNCİ BÖLÜM

BÛDŞİŞİYYE TARİKATI

A. BÛDŞİŞİYYE TARİKATININ SİLSİLESİ	25
B. BÛDŞİŞİYYE’NİN ŞEYH HAMZÂ DÖNEMİNDE DIŞARIYA AÇILMASI VE YENİLENMESİ YÖNÜNDEKİ FAALİYETLER	26
C. ŞEYH HAMZÂ’NİN VASİYETİ VE VEFATI SONRASINDA YAŞANANLAR	28
D. ŞEYH HAMZÂ’NİN TASAVVUFA DAİR BAZI HİKMETLİ SÖZLERİ.....	30
E. BÛDŞİŞİYYE’YE GÖRE TARİKAT EĞİTİMİNİNİKİ TEMEL UNSURU: ZİKİR VE SOHBET	33
1. Bûdşîşîyye Tarikatında Zikir	34
2. Bûdşîşîyye Tarikatında Sohbet ve Önemi	37

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BÛDŞİŞİYYE TARİKATININ AKTÜEL DURUMU VE DİĞER TARİKATLARIN ONUN HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

A. BÛDŞİŞİYYE TARİKATININ FAS’TAKİ FAALİYETLERİ.....	40
1. Fas Anayasa Oylamasına “Evet” Oyu Verilmesi	45
2. Fas’ın Toprak Bütünlüğünü Desteklemek	46
3. Uluslararası Tasavvuf Forumu.....	48
4. Vuslat Geceleri	49
B. FAS SÛFİLERİ İLE BAZI TARİKAT MENSUPLARININ TARİKAT HAKKINDAKİ OLUMLU VE OLUMSUZ GÖRÜŞLERİ	50
1. Bûdşîşîyye Tarikatına Yöneltilen Eleştiriler.....	51
a. Tarikat Şeyhine YönelikMübâlağa.....	51
b. Uzun Süren Namaz Yakar!	54
C. BUDŞİŞİYYE TARİKATI VE SİYASET	54
1. Politik Hareketlilik Bakımından Budşîşîyye Tarikatı.....	55
2. Budşîşîyye Tarikatının Siyasî Tutumları	56
3. Abdusselam Yâsinve Cemaati	57
SONUÇ	59
FOTOĞRAFLAR	61
KAYNAKÇA	67

GİRİŞ

Fas'taki tasavvuf olgusu ile tasavvufî hareketler ülke tarihinin ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır. Nitekim bu coğrafyada tasavvuf çağdaş araştırmaların da ortaya koyduğu üzere tarihî seyir boyunca Fas kimliğinin temel bir bileşeni olmuştur.

Bu tarihsel gerçeklik Ukbe bin Nâfi' el-Fihri ve ardından Musa bin Nusayr dönemlerinde gerçekleşen İslamî fetihler esnasında yaşananlara kadar dayanmaktadır. O günlerden bu yana tasavvuf Fas topraklarında yayılmaya başlamış ve gittikçe sûfi varlığın gücü hem nicelik hem de nitelik olarak kendini hissettirmiştir. Fas'ta tasavvuf, Molâyi İdris bin Abdullah'tan günümüz Kral VI. Muhammed'in dönemine kadar hem toplum hem de fert planında hayatî bir temel oluşturmuştur.

İslam tarihi boyunca tasavvuf eğitimcilerinin misyonu, insanı ıslâh etmek ve onu en büyük şeref olan Allah'ın yeryüzündeki halifesi olmaya layık hale getirmek için mânevî açıdan inşâ etmek olmuştur. Tasavvufun insanın ıslâh ve inşâsını kendisine misyon olarak belirlemesinin nedeni ise insanın iyi bir ailenin, iyi bir toplumun ve iyi bir milletin temeli olmasıdır.

Bu yaklaşımın somutlaşmış hali olarak, tasavvufî eğitimin başındaki şeyhler, "tarikatlar" adını verdikleri eğitim ve arınma okulları kurmuşlar, bu okulların aslî yapılarını Kur'an ve Sünnetin şer'î temellerine dayandırmışlardır. Manevî eğitime öncelik veren tarikatlarından biri de dinine, ailesine ve ülkesine faydalı, sağduyulu ve iyi bir insan yetiştirmenin en temel yöntemi ve en iyi yolu olarak manevî eğitimi benimseyen Kâdirî Bûdşîşiyye'dir.

Şeyh Hamza el-Kâdirî Bûdşîş döneminde hem Fas'ta hem de yurtdışında değişik kesimlerden farklı eğilimlere, farklı bilimsel alan ve uzmanlıklara sahip kadın erkek eğitimli genç, yaşlı, hukukçu, mühendis, doktor, iş adamı, düşünür, yazar, profesör ve öğrencilerden Kâdirî Bûdşîşiyye tarikatına yönelik büyük ve gittikçe artan bir talep olmuştur.

Şeyh Hamza el-Kâdirî Bûdşîş döneminde, Kâdirî Bûdşîşiyye Tarikatı, anavatanı Fas'ın dışına taşarak Afrika, Avrupa, Asya ve Kuzey Amerika'daki birçok Müslüman ve Müslüman olmayan ülkeye yayılmıştır. Nitekim bahsi geçen bu yerlerde Kâdirî

Bûdşîşîyye Tarikatına bağlı o yerlerde bulunan tarikat mensuplarının gidip geldikleri alt tekkeler bulunmaktadır.

Şeyh Hamza el-Kâdirî Bûdşîş döneminde, Kâdirî Bûdşîşîyye Tarikatı, kültürel alanda önemli bir varlığa sahip olup müridleri tarafından düzenlenen Fas içindeki ve dışındaki ulusal ve uluslararası bilimsel sempozyumlarda ve ayrıca yine tarikata bağlı müridler tarafından düzenlenen çeşitli bilimsel yayınlarda temsil edilmiştir.

Bu araştırmada Kâdirî Bûdşîşîyye Tarikatı, özellikle Şeyh Hamza ve ardından gelen oğlu Şeyh Cemâl dönemlerinde öne çıkan mânevi eğitim alanındaki rolünden yola çıkılarak farklı yönlerden ele alınmıştır.

A. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu araştırmada Bûdşîşîyye tarikatı, tarikatın şeyhlerinin hayatları, tasvvufî görüşleri ve Bûdşîşîyye'nin yayıldığı coğrafyada sosyal ve siyâsî etkisi incelenmiştir. Fas başta olmak üzere birçok ülkede varlığını hissettiren Bûdşîşîyye'nin Türkiye'de hemen hiç bilinmiyor olması böylesi bir çalışmanın hedeflenmesi noktasında en önemli motivasyonu sağlamıştır. Bilhassa tarikatın son dönem şeyhlerinden Şeyh Hamza'nın faaliyetleri ekseninde Bûdşîşîyye atıtılmaya çalışılmıştır.

Gerek Mağrib ülkelerinde gerekse Batı'da iyi düzeyde tanınan bir yapı olan Bûdşîşîyye'nin alana ilgi duyan okuyucular açısından bilhassa güncel tartışma konularıyla doğrudan irtibatlı olması yönüyle ilginç bir örnek durumunda bulunması hasebiyle konunun önem arz ettiği düşünülmektedir.

B. KONUYLA İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Genel olarak Kâdirî-Bûdşîşîyye tarikatıyla alakalı çalışmalar daha ziyade Arapça ve çeşitli Batı dillerinde kaleme alınmış metinlerden oluşmaktadır. Türkçede doğrudan konuyla alakalı yayın mevcut olmadığından çalışma boyunca söz konusu yayınlardan istifade edilmiştir. Bu çalışmalardan bazıları yayımlanma tarihlerine göre en eskisinden başlayarak aşağıda sıralanmıştır:

1. Nibrâsu'l-murîd fi tarîki't-tevhîd (Tevhid yolunda müridin rehberi), Dr. Ahmet Kustâs, Mecelletu'l-Murîd Yayınları, Fudâle Matbaası, Muhammediye, 2004.

Bu kitap, Kâdirî Bûdşîsiyye Tarikatı ve tarikatın manevî eğitim metodu hakkında yazılan ilk kitaplardan biri olarak kabul edilir. Bu kitapta tarikatın senet ve nisbesinden, yedi madde halinde özetlediği tarikatın amaç ve hedeflerinden ve bu hedefleri gerçekleştirmek için kullandığı eğitim araçlarından bahsedilmektedir. Ayrıca kitapta tarikattaki ilklerden de bahsedilmektedir.

2. Et-Tarîkatu'l-Kâdiryye el-Bûdşîsiyye: Şeyh ve Menhecu terbiye (Kâdirî Bûdşîsiyye Tarikatı: Şeyh ve Eğitim Yöntemi), Dr. Muhammed Binya'îş, İbâc Matbaası, 1. Baskı, 1999.

Yazar kitabında, Kâdirî Bûdşîsiyye Tarikatının özelliklerini ve Şeyh Hamza'nın manevî ve davranışsal niteliklerini şu iki bölüm halinde sunmaktadır:

- a. Şeyh Hamza'nın kişiliğinde ilmî ve pratik metodoloji arasındaki bütünleşme. Bu bölümde yazar, Şeyh Hamza'nın eğitim başarısının tezahürlerini göstermiş, onun ilmi yönüyle ilgili bazı örnekler vermiştir. Ayrıca tarikattaki ilim ve ibâdet bütünleşmesinden ve Şeyh Hamza'nın sözlü eğitim metodolojisinden de bahsetmiştir.
 - b. Şeyh Hamza'nın bazı manevî ve davranışsal özellikleriyle birlikte bazı erdem ve meziyetlerinden bahsedilmiştir.
3. Muessesetu'z-zâviyetibi'l-Mağribbeyne'l-asâletive'l-mu'âsara (Gelenek ve modernite arasında Fas'ta Tekke Müessesesi) (Doktora tezi) Şeyh Hamza'nın oğlu ve Kâdirî Bûdşîsiyye Tarikatının şu anki Şeyhi Dr. Molay Cemâluddîn el-Kâdirî Bûdşîş, Danışman: Abdusselâm el-İdgîrî, Dâru'l-Hadis el-Haseniyye, 2000.

Yazar, tezin dördüncü ve son bölümünü, Kâdirî Bûdşîsiyye Tarikatına ve tarikatın en önemli şahsiyetlerine ayırmıştır. Kâdirî Bûdşîsiyye Tarikatının Şeyhlerinden, Şeyh Hamza'nın şeyhlerinden, Şeyh Hamza'nın eğitim serüveninden, onun Şeyh Ebu Medyen ile hakikat yoluna giriş sürecinden, babasının döneminde tarikatın yayılmasından bahsetmiş ve son olarak da Kâdirî Bûdşîsiyye Tarikatının uygulama ve faaliyetlerini temellendirmeye çalışmıştır.

C. ARAŞTIRMANIN BÖLÜMLERİ

Bu çalışma giriş, üç bölüm ve sonuç halinde planlanmıştır.

Birinci Bölüm: Bu bölümde Şeyh Hamza'nın kişiliği ile Şeyh Hamza'nın Kâdirî Bûdşîşîyye Tarikatına şeyhliği, Kâdirî Bûdşîşîyye Tarikatının ortaya çıkışı, tarikatın önde gelen isimleri, tarikatın senet zinciri, tarikatın isimlendirilme süreci, Medâğ'da kuruluşu ve tarikatın şeyhleri sırayla ele aldık.

Daha sonra Şeyh Hamza'nın soyundan, doğumundan ve yetiştirilişinden bahsettik. Ardından Şeyh Hamza'nın bilim tahsili ile şeyhi Ebu Medyen ile olan hakikat yoluna sürecinden bahsettik.

İkinci Bölüm: Bu bölümde, Kâdirî Bûdşîşîyye Tarikatının şeyhlerinden Şeyh Hamza'nın sûfilerce 'izin' olarak bilinen manevî senedini, onun döneminde tarikatın gerçekleştiği açılım ve yeniliği, vasiyet ve vefatını ve tarikatta sistematik olarak takip edilen genel zikirle ek olarak müridlerin özel virtlerini de ele aldık.

Üçüncü Bölüm: Bu bölümde Kâdirî Bûdşîşîyye Tarikatını diğer tarikatlardan ayıran ve ön plana çıkararak genel faaliyetlerini ele aldık. Ardından tarikatın siyasetle ilişkisine, tarikattaki bazı davranış şekillerine karşıt görüşlere değindik. Bu bölümü, tarikatın tüm sırlarını açıklayan ve Fas tasavvuf çevresinde büyük ün kazanan kitaba atıfta bulunarak sonlandırdık.

BİRİNCİBÖLÜM

BÛDŞİŞİYYE TARİKATININ ÖNE ÇIKAN ŞAHSİYETLERİ VE ŞEYH HAMZA BUDŞİŞ

A. KÂDIRÎ BÛDŞİŞİYYE TARİKATININ KURULUŞU VE ÖNEMLİ ŞAHSİYETLERİ

1. Bûdşîşîyye Tarikatının Kuruluşu

Günümüzde Mağrib’de ve özellikle de Fas topraklarında hayli yaygın ve güçlü bir tarikat olan Bûdşîşîyye’nin kuruluşu XVIII. yüzyılın ortalarına rastlar. Bu tarikat müceddid olarak kabul edilen ve esasen Ayn Safra nahiyesinden olan Şeyh Ali b. Muhammed el-Bûdhîlî İznasî’ye nispet edilmektedir.¹ Bûdhîlî, Benî Yeznâsin dağında² Benî Hâlid³ kabilesinin kollarından biri olan Tağcirt köyünü mesken edinmişti.⁴ Kendisi zikir ve

¹ Bu köy Ahfir şehrinin güney batısında Berkâne şehrinin doğusunda yer alır. Doğu tarafında Beni Halid ile komşudur, Kuzey tarafı geniş ovalarla kaplıdır, Güneyde ise Aynı Safa toplumu ile komşudur, etrafı ormanlık dağlarla çevrili geniş bir alandır, Ahfer’den 14 km uzaktadır. Abdussâdık el-Kadiri, *en-Nübûğu’s-şûfî fi Kabâ’ili Benî Yeznâsin*. Vecde: Dâru’n-Neşri’s-Şarkîyye, 1998), 59.

² Bu kelime *Ma’lemetu’l-Mağrib (Sela: Sela Yayınları, 2003), 5/1665*. Adlı eserde El-Budhîlî şeklinde geçmektedir; el-Kadiri, *en-Nübûğu’s-şûfî fi Kabâ’ili Benî Yeznâsin*, 50. Bununla birlikte İsmailî Molâyi Abdulhamid el-Alevi, *Târîhu Vecde ve Encâd fi davhati’l-emcâd* (Kazablanka: Matba’atu’n-Necâh el-Cedîde, 1989), 2/152 adlı eserinde “ت” ile yazarak el-Buthili demiştir.

³ İbn Havkal’e göre Beni Yeznasin, el-Betri Berberi kabilelerinden biridir, bunlar Zenâte’ye dayanırlar. Zenate’nin neslinden olan Berberi kabilelerinden biridir Benu Yeznasin. Ancak Kabûr el-Vertâsi ise her iki kabilenin de kendine özgü nesepleri vardır der, bu iki kabile kendine has soyları vardır köken olarak ise bir yere dayanmaktadır. Ancak onların yaşadıkları yeri ise İbn Haldun açıklamaktadır; Benu Yeznasin Vecde boyunca uzanan dağlarda yaşarlar. Hasan el-Vezzan bu dağı şöyle tarif etmektedir: Bu dağ Talmasan’ın batısında yaklaşık elli mil uzaktadır. Bir yandan Kafr Enkad diğer yandan Kafr Kerd ile çevrilidir, yirmi beş mil kadar uzundur, on beş mil kadar da bir genişliğe sahiptir, bu dağlar yol vermez çok çetin ve yüksek dağlar olup yoğun ormanlara sahiptir. Bu dağda birçok bölgede çok güçlü topluluklar yaşarlar. Benu Yeznasin bölgesi dört büyük kabile tarafından paylaşılmaktadır bunlar; Beni Verimş Kabilesi, Benu ‘Atik Kabilesi, Beni Mankuş Kabilesi, Beni Halid Kabilesi. Kadûr el-Vertâsi, *Benu Yesnasin ‘abre’l-kifâhi’l-vatanî* (Rabat: Matbû ‘ât Dâru’l-Mağrib li’t-telifi ve’t-terceme ve’n-neşr, 1976), 18.

⁴ Beni Halid kabilesi Beni Yeznasin Dağının doğu kısmında yayılmıştır, doğu tarafından Cezair topraklarıyla komşudur, batı taraflarında ise Benu Menkuş kabilesi bulunmaktadır, bu kabile güneyde Ankad ovarında kuzeyde ise Terife ovalarında varlık gösteriyorlar. Benu Halid kabilesinin en önemli aileleri, Benu Murih, Benu Halûf, Evlâdu’z-Za’im ve Evlâdu İbn ‘İzze’dir. Ancak bunların ileri gelenleri ise Evlâdu Seyyidi Abdullah b. ‘İzze ve Evlâdu Seyyidi el-Muhtar Budşîş el-Kadiri ve Evlâdu İbn el-‘Âlim’dir. Bu kabile bölgede bulunan en önemli Kadiri zaviye olan el-Budşîşîyye zaviyenu

tesbihât hususunda Abdulkâdir-i Geylanî'nin (ö. 561/1165-66) yolunu takip eden Kâdirî seleflerini izlemiştir. Şeyh Ali'den sonra makamına sırasıyla oğlu Şeyh Muhammed, Şeyh Muhtâr el-Evvel ve Emîr Abdulkâdir el-Cezâirî (ö. 1883) ile kuvvetli bir bağı olan Şeyh Muhtâr es-Sânî tarikatın başına geçmiştir (ö. 1914).⁵ Bu şahsın ikamet ettiği Tağcîrt köyühem yabancı hem de Mağribli tarihçilerin eserlerinde Kâdirî-Bûdşîşi tarikatına mensup kişilerin sömürgeci Fransızlara karşı direniş gösterdikleri mekanlar arasında zikredilmektedir. Emîr Abdulkâdir el-Cezâirî *Tuhfetu'z-Zâ'ir* adlı eserinde bu konudan bahsetmektedir. el-Cezâirî burada el-Muhtar Bûdşîş'in misafiri olduğu sırada teslim olmak için gelen Fransız General Lamoriciere arasında gerçekleşen müzakerelerden bahsetmektedir.⁶

Tarihçi Voinot, *Vecde ve'l-'amâle fi mevâtine muhtelifa*, İsmailî Abdulhamit de *Târîhu Vecde* adlı eserinde bu konudan bahsetmişlerdir. Kaddûr el-Virtâsî, Benu Yeznâsin'deki tekkelerden bahsederken Bûdşîşiyye tekkesinden de söz etmiş ve bu tekkeyi Şeyh Abdulkâdir Geylânî'ye bağlamış ayrıca tekke mensuplarının yaptıkları cihâddan da bahsetmiştir.⁷

Bûdşîşiyye tekkesi özellikle kıtlık ve açlık dönemlerinde kendi müntesiplerinin yanı sıra tekkeye sığınan herkese Fas'ın doğusunda *deşişe* diye adlandırılan bir tür arpa bulamacı yedirmekle meşhurdur. Tarikat kurucusu olan şeyhin Bûdşîş adıyla adlandırılması bu yemeğin ismine dayandırılmaktadır.⁸

Mânevî fonksiyonlarıyla birlikte sosyal hizmetlerle de ön plana çıkan Bûdşîşiyye tekkesi herkesin nazarında büyük bir yer edinmiştir. Emirler ve toplumun ileri gelenleri bu Tarikata büyük saygı göstermiş, makam ve mevki sahipleri bu tarikatın sâliki olmuşlardır.

16 Eylül 1876 tarihli bir fermenda şöyle denilmektedir: “Biz, onları her zamanki adet ve geleneklerine bağlı olarak tanıdık. Hiçbir eksikliklerini görmedik. Çalışanlarımız ve emrimizdeki yöneticilerimize onlara karşı saygılı bir tutum içinde olmaları gerektiği hususunda direktiflerimizi bildirdik.”⁹

barındırmaktadır. Ukkâşe Berhab, *Şimâlu'l-Mağrib bi'ş-şarki kable'l-ihlâlî'l-Fransi* (Kazablanka: Matbaatu'n-Necâh el-Cedide, 1989), 61-62.

⁵ el-Alevi, *Târîhu Vecde ve Encâd fi davhati'l-emcâd*, 153.

⁶ *Ma'lemetü'l-Mağrib*, 5/1665

⁷ Kadûr el-Virtâsî, *Benu Yesnasin 'abre'l-kifâhi'l-vatanî*, 61.

⁸ Ukkâşe Berhab, *ez-Zâviyetü'l-Bûdşîşiyye: Dirâsetün mu'azzezetün bi'l-vesâ'ik*, (Rabat: Dâru Ebi Rakrâk, 2004), 41.

⁹ el-Alevi, *Târîhu Vecde ve Encâd fi davhati'l-emcâd*, 153.

Nâcim b. Mübârek ed-Düleymî'nin 28 Mayıs 1907 tarihinde Şeyh el-Muhtar b. Muhyiddin'e gönderdiği mektupta şöyle denilmektedir: "... Pek Muhterem Efendimiz el-Muhtar el-Bûdşîş Allah sana selamet versin, Allah'ın selamı, rahmeti ve yardımı üzerine olsun. Efendim dün gece bizimle, ispiyoncu el-Cîlâlî ez-Zerhûnî arasında daha önce benzeri görülmemiş yeni doğan bebeğin saçlarını ağarmasına sebep olacak derecede çetin bir savaş meydana geldi. Savaş sonrasında bu ispiyoncu, el-Müeyyebillâh ve seleflerinin yardımıyla eşyasını, adamlarını ve atlarını vahşi hayvanlara yem olarak bırakıp arkasına bakmadan kaçtı.

Sizin talebeniz ve muhibbiniz komutan el-Meylûdî es-Sergînî savaşta öldürüldü. Bizim için iki tane iyi at bul ve satın al. Fiyatlarını da bizlere bildir. Hatta mavi atını da satmak istersen fiyatını bizlere bildir ki sana ücretini gönderelim. Tüm muhabbetle hayır dualarınıza talibim."¹⁰

Şeyh Muhtar es-Sânî'nin vefatından sonra¹¹ yerine oğlu el-Hâcc Muhyiddîn, ondan sonra da Şeyh Muhtar es-Sâlis geçti. Şeyh Muhtar es-Sâlis döneminde tekke ihtiyaç sahipleri ile yolda kalanlara yemek yedirmekle şöhret bulmuştur.

Halk Şeyh Muhtar es-Sâlis'in döneminde tekkeyi teberrüken ziyaret ettiği gibi sultan I. Hasan (ö 1894)¹²da kabilelerle ilgili meselelerde Şeyh Muhtar es-Sâlis'le istişâre etmekteydi. Dahası bölgedeki kabileler arasında yaşanan anlaşmazlık durumlarında şeyh karar alma yetkisi verilmişti. Bu yetki ona büyük bir güç ve yetkinlik kazandırdığından sömürgecilere karşı başlatılan cihadda Beni Yeznâsin kabilelerine liderlik yapmıştı. Şeyh Muhtar es-Sâlis bu dönemde en büyük düşmanlarından biri olan General Liyouti tarafından yakalanıncaya kadar sömürgecilerle mücadeleye devam etmiştir. Nihayetinde şeyh 1907 yılında tutuklanır.¹³ Sömürgeciler onu kendilerine direniş gösteren en önemli liderlerden biri olarak gördükleri için kendisini teslim aldıktan sonra tüm malını yakmış ve Kâdirî Bûdşîşîyye tekkesini de yıkmışlardı.

¹⁰ el-Alevî, *Târîhu Vecde ve Encâd fi davhati'l-emcâd*, 154.

¹¹ Bu Zat Şeyh Muhtar Kâdirî Bûdşîş'tir, onun makamı Tağcirt'te bulunur, Beni Halid tekkendandır, Muhammed b. Emir Abdulkadir el-Cezairî *Tuhfetu'z-zâ'ir* adlı kitabında şunu ifade etmektedir: Şeyh Muhtar Babası Abdulkadir ile arkadaşı, onunla sıkı bir ilişkisi vardı, onların arasındaki sıkı bağ dönemin siyasi ve askeri birtakım olaylarından etkilenmedi. *et-Tuhfe*'nin müellifinin onun Fransız general ile olan müzakerelerinden bahsettiğinde onu öne çıkarmak için şunu ifade eder: müzakereler Tağcirt köyünde oldu nitekim Emir arkadaşı Şeyh el-Muhtar'ın yanına gitmişti, Sultan Abdurrahman kabileleri savaşa çağırdığında Şeyh ve müridleri Beni Yeznâsin kabilesi ile birlikte 1844'te İysli savaşına katılmışlardı. Muhammed Abdulkadir el-Hasanî, *Tuhfetu'z-zâ'ir fi meâsiri'l-Emir Abdülkadir ve aḥbâri Cezâir* (İskenderiye: en-Neşretü't-Ticeriye, 1903), 1/497.

¹² Fas krallarından biri. Beşinci Muhammed'in babasıdır.

¹³ el-Vertâsi, *Benu Yesnasin 'abre'l-kifâhi'l-vatanî*, 61-99-106.

Şeyh Cemâluddîn el-Kâdirî Bûdşîş'in torunlarından olan tekkenin günümüzdeki şeyhi Tağcirt'teki tekkenin yıkılması konusunda şunları ifade etmektedir: “Evet tekkeyi yıktılar ve içerisinde olan herşeyi yaktılar, ancak bizi en fazla üzen şey, İslâmî ilimlere ait yazma eserlerin ortadan kaybolması olmuştur. Bu eserler tekkenin hazinesi mesabesindeydi. Tarih adeta tekerrür etmekteydi. Zira Abdulkadir Geylanî'nin doğudaki tekkesi de zamanında Tatarlar tarafından yakılıp yerle bir edilmişti. Onun izinden giden torunlarından birinin tekkesi de Fas'ta aynı duruma maruz kalıyordu.¹⁴ Şeyh el-Muhtâr tekkesinin Fransız sömürgeciler tarafından yok edilmesinden sonra 1908 yılında Madağ bölgesine geçti.¹⁵ O dönemde bu bölge her türlü vahşi ve yırtıcı hayvanı barındıran ürpertici bir ormandan ibaretti. Şeyh yeni tekkesini bu bölgede kurup çevredeki verimsiz toprakları tarıma elverişli hale getirdiğinden bu bölge verimli ve yaşanılır bir mekâna dönüştü.¹⁶ O tarihten itibaren buranın şöhreti yayılmış ve özellikle ilim tahsili için insanlar buraya gelmeye başlamışlardır.¹⁷

2. Tarikatın Silsilesi ve Yapının Bûdşîşîyye Olarak Adlandırılmasının Nedeni

a. Tarikatın Silsilesi

Kâdirîliğin bir kolu olarak teşekkül eden Bûdşîşîyye tarikatının günümüzdeki lideri Şeyh Cemâluddîn isimli bir zâttır. Bûdşîşîyye'nin silsilesi şu şekildedir: Şeyh Cemâluddînel-Kâdirî Bûdşîş b. eş-Şeyh Hamza b. el-Hâcc el-Abbâs b. eş-Şeyh el-Muhtâr el-Mücâhid b. Muhyiddîn b. el-Muhtâr es-Sânî b. eş-Şeyh Muhtâr el-evvel b. Muhammed b. AlîebîDeşîş¹⁸ b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. EbîDahîl¹⁹ b. Hasan b. Şu'ayb b. Ali b. Abdulkadir b. Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzak

¹⁴ Cemaluddin el-Kâdirî, *Mü'essesetü'z-Zâviye bi'l- Mağrib beyne'l-aşâleti ve'l-mu'âsara* (Rabat: Dâru'l-Hadîs el-Hasaniyye, 2000), 864.

¹⁵ Madağ şehri Berkâneqli şehrinin kuzeyinde yaklaşık yedi km uzakta yer alır, 20. Yüzyılın sonlarında bir köy topluma dönmüştür, fakat el-Bûdşîşîyye tekkesinin merkezi Madağ köyünün 3 km kuzeyinde yer alır güney tarafına uzanan ovanın yüksek kesimlerinde yer alır.

¹⁶ el-Kâdirî, *Mü'essesetü'z-Zâviye bi'l- Mağrib*, 864.

¹⁷ el-Alevî, *Târîhu Vecde ve Encâd fi davhati'l-emcâd*, 2/153-154.

¹⁸ Tarikat ismini ondan almıştır.

¹⁹ Ebu Dahîl: Bu silsilede doğudan gelen ilk kişidir, Sa'diyye Devletinin hüküm sürdüğü dönemde Ayn Safrâ'ya yerleşmiştir. Ayn Safrâ'da kendi ismiyle anılan ve günümüze kadar devam eden el-Bûdhiliyye tekkesini kurmuştur. Aynı Safrâ'da meşhur bir velidir. İnsanlar onu teberrük amacıyla ziyaret etmektedirler. Abdulaziz Âyetsi, *et-Tarîkatü'l-Kâdirîyye el-Bûdşîşîyye, İdââtu havle's-senedi ş-şûfi* (Madağ: Mültaqa'l-âlem li't-Taşavvuf, 2013), 5.

es-sânî b. İsmail b. Abdurrezzak el-evvel b. Şeyh el-Ekber Muhyiddîn Abdulkâdir el-Geylânî.²⁰

b. Tarikatın Bûdşîşiyye Olarak Adlandırılmasının Nedeni

Bûdşîş sözcüğü Şeyh Cemâluddîn'in dedesi Şeyh Ali'nin lakabı olan “Deşîş” kelimesinden türetilmiştir. Kaynakların aktardığına göre XIX. yüzyılın ortalarında bölgeyi kasıp kavuran kıtlık neticesinde her taraftan insan bölgeye akın etmiş ve çadırlarını tekkenin etrafına kurmuşlardı. Bunun üzerine şeyhin dedesi yokluk ve sefalet ortadan kalkıncaya ve insanlar yeniden geçim kaynaklarına ulaşma imkânı elde edinceye kadar dergâhına sığınanlara Fas civarında “el-bulbûle” olarak da bilinen “deşişe” isimli bir yemekikrâm etmişti.²¹ Dolayısıyla söz konusu isimlendirmenin kaynağı Arapça “Ebû Deşîş” (أبو ديشيش) ifadesinin Mağrib ağzıyla söyleniş şekli olan “Bûdşîş” (بودشيش) ifadesi olmaktadır

Başka bir değerlendirmeye göre Ebu Deşîş olarak adlandırılan zât, Beni Yeznâsîn'den bir grup insanla birlikte İbn İzze'nin torunlarından Seyyid Ebu Ali'yi ziyarete gitmişti. Veli olduğu kabul edilen bu şahsın yanına girdiklerinde bizzat onlara hizmet etmiş ve ilk olarak arpa ununun özel bir şekilde pişirilmesiyle elde edilen “deşiş”adlı yemeği ikrâm etmişti. Şeyhin beraberindekiler bu yemekten yemezken şeyh ise yemişti. Bu arada şeyhin yememesi için kendisine ima yollu uyarılarda bulunmuşlarsa da şeyh onları umursamadan o yemekle karnını doyurmuştu. Bayram yemeği geldiğinde ise diğerleri bu yemekten yemişler. Ayrılma vakti geldiğinde ev sahibi olan Allah dostu onları uğurlamak üzereyken şeyhin beraberindekiler ev sahibi olan Allah dostuna kendileri için dua etmesini istemişlerdi. Bunun üzerine ev sahibi olan Allah dostu, şeyhe işaret ederek “bereketi Bûdşîşe aldı.” Şeklinde cevap verince diğerleri yaptıklarından pişmanlık duymuşlar. İşte şeyh o günden sonra bu isimle anılır olmuştur.²²

²⁰ Abdulkadir el-Geylânî, Ebu Muhammed Abdulkadir b. Musa b. Abdullah, (ö.h.470-561) Fas kültür hayatında, Şeyh Bu Allâm el-Geylânî ismiyle bilinmektedir. Ayrıca, doğu tarafında Abdulkadir el-Geylânî, ve evliyâların sultânî ismiyle de bilinmektedir. Müntesipleri tarafından Bâzullah el-Eşheb, Tâcu'l-'Arifin, Muhyiddin ve Kutb-u Bağdat olarak da adlandırılmaktadır. Kâdiri Tarikatı ona nispet edilmektedir. Hem usul alanında hem de fûru' alanlarında çok sayıda eser telif etmiştir. Ayrıca tasavvuf ve hakikatler alanında da eserleri bulunmaktadır, Eserlerinden bazıları şunlardır: *el-Ğunyetu li-tâlibi tarîki'l-Hakk*, *el-Fethu'r-Rabbâni ve Faydu'r-Rahmâni*, *Âdâbu's-Sulûk ve't-tavassul ilâ menâzili's-sülûk vd.* (Bkz: Abdulvahhab eş-Şa'rânî, *et-Tabakâtu'l-kübra*, 1/126; Şemsuddin ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 20/439)

²¹ el-Virtâsî, *Beni Yesnasin 'abre'l-kifâhi'l-vatanî*, 61.

²² el-Kadiri, *en-Nübûğu's-şûfî fi Kabâ'ili Benî Yeznâsin*, 49-50.

Bûdşîşîyye tarikatından bahseden kaynaklarda tarikatın ismi hem “د” harfi ile Bûdşîşîyye hem de “ت” harfi ile Bûdşîşîyye şeklinde geçmektedir. Ancak ‘Ukkâşe Berhâb “*ez-Zâviyetü’l-Bûdşîşîyye: Dirâsetün mu‘azzezetün bi’l-vesâik,*” adlı eserinde tarikatın isminin “ت” harfi ile Bûdşîşîyye şeklinde olduğunu belirtmiş ve kelimenin türetildiği yemek adının esasen “*teşîşe*” şeklinde olduğunu iddia etmiştir. Onun beyanına göre tarikat Şeyh Ali döneminde bu isimle anılmaya başladığını söylemiştir.²³

3. Bûdşîşîyye Tekkesinin Şeyhleri

Zaviyenin ilk ve aslı merkezi şu an Medağ bölgesinde bulunan mekandır. Burası, aynı şekilde bütün mürid ve takipçiler için bir nevi toplanma merkezidir. Keza bu mekân hem bir zaviye hem de şeyh’in ikametgâhı konumundadır. Zaviyenin bir köşesinde de tarikat kurucularının türbeleri bulunmaktadır.

Bûdşîşîyye tarikat merkezinin bu zaviyede bulunması, dünyanın dört bir tarafından gelen sûfilerin akınına uğramasına neden oldu. Buraya gelenlerin arasında hem tarikat şeyh’i Cemalüddîn el-Kâdirî el-Bûdşîşî’yi ziyaret etmek isteyenler hem de her sene mevlid kandilinde düzenlenen uluslararası tasavvuf buluşmalarına katılanlar da bulunmaktadırlar.

a. Şeyh el-Muhtâr b. Muhyiddîn el-Kâdirî Bûdşîş (ö. 1914)

Tarikata ismini veren bu şahsın künyesi Şeyh el-Muhtâr b. Muhyiddîn b. el-Hâcc el-Muhtâr es-sânî b. el-Muhtâr el-Evvel b. Muhammed b. Ali Bûdşîş şeklindedir. Beni Hâlid²⁴ kabilesinin ileri gelenlerindedir. Bilhassa 1907 yılının sonlarında Fas’ın doğusunda Fransız işgâline karşı verdiği mücadele ile tanınmıştır. Kendisi aynı zamanda Emir Abdulkâdir el-Cezâirî ile aynı dönemde yaşayan ve Fransız savaşçılara karşı ona yardım eden Şeyh Muhtâr Bûdşîş’in torunudur. Bu durum o dönemde tekkenin şöhret bulmasını ve Fas’ın doğusundaki kabileler arasında etkisinin artmasını sağlamıştır.²⁵

Sultan Molâyi el-Hasan (1873/1894 Tahta bulundu) kabilelerle ilgili konularda Şeyh el-Muhtâr ile istişarede bulunduğu gibi kabileler arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesi

²³ Berhab, *ez-Zâviyetü’l-Bûdşîşîyye*, 41.

²⁴ Beni Yeznasin Kabilelerine ait bir doğu Kabilesi

²⁵ el-Kâdirî, *en-Nübûgu’ş-şûfi fi Kabâ’ili Benî Yeznâsin*, 96-123; Berhab, *ez-Tekketü’l-Bûdşîşîyye*, 46-51.

konusunda kendisine karar verme yetkisi vermişti.²⁶ Bu durum onun kabileler arasında prestij edinmesine zemin hazırlamış ve 1907 yılının sonlarında Beni Yeznâsin dağında Fransız sömürgecilere karşı verilen mücadelenin lideri olmasını sağlamıştır. Bu gelişmede Şeyh el-Muhtâr'ın söz konusu bölgede ordu ile Rûkî²⁷ arasındaki çatışmalardan kaynaklanan anlaşmazlıkları giderip kabileler arasında barışı sağlamış olmasının bilhassa etkisi olmuştur.²⁸Söz konusu çatışmalarda görev yapan Fransız subaylara ait raporlar Şeyh el-Muhtâr'ın Fransız sömürgecilere direnmede noktasındaki gücü, cesareti ve tavizsizliği konusunda hemfikirdir. Nitekim onun bu özellikleri sayesinde Fas topraklarının sömürgeciler eline geçmesi gecikmiştir. Bu kapsamda Fransız subay L. Boullet Fransız işgal güçleri ile Şeyh el-Muhtâr liderliğindeki Beni Yeznâsin kabileleri arasındaki çatışmalarda şeyhin rolüne atıfta bulunan şu cümlelere yer vermektedir:

“Beni Yeznâsin'in tüm saldırılarına direnmeyi başardık. Onlara çok önemli dersler verdiğimizde de inanıyoruz. Onlara verdiğimiz bu dersler amacına ulaşmış ve Faslıları bize saldırmak için sınırı geçme girişimlerinden alıkoymuştur. Ayrıca bizim hareketimiz onlara motivasyon sağlamıştı. Nitekim Faslılar bize karşı cihad ilan eden Şeyh el-Muhtâr b. Muhyiddîn Bûdşîş tarafından öne sürülüp kışkırtılmışlardı.²⁹

Bir başka Fransız subayı olan L. Voinot ise şöyle demektedir:

“el-Muhtar Bûdşîş'in 1907 yılındaki Beni Yeznâsin ayaklanmasının lideri olduğu çok iyi bilinmektedir.”³⁰

Şeyh el-Muhtar'ın Fransızlara karşı gösterdiği direniş özellikle Fas'ın doğusunda yaşayan halk arasında iyi bilinmekte ve hafızalarında kayıtlı durmaktadır. Ayrıca Arapça ve Fransızca yazılan tarih kitaplarında da bu direnişten sıklıkla bahsedilmektedir. Bu meseleye dair tarihsel anlamda önemi haiz kayıtlar Paris'teki Fransız ordusuna ait belgeler arasında muhafaza edilmektedir.³¹

Bu destansı direnişin başlıca kahramanı durumunda olan Şeyh el-Muhtâr 31 Aralık 1907 yılında Salı günü Fransızlar tarafından yakalanmış ve Beni Yeznâsin dağındaki

²⁶ el-Vertâsi, *Benu Yesnasin 'abre'l-kifâhi'l-vatanî*, 38.

²⁷ Fransız ihtilalinden önce Doğu Mağrib'in kuzeyi 'Berhab, *Şimâlu'l-Mağrib bi's-şark*, 372-374.

²⁸ Cemaluddin el-Kâdirî, *Mü'essesetü'z-Zâviye bi'l- Mağrib*, 860-861.

²⁹ Cemaluddin el-Kâdirî, *Mü'essesetü'z-Zâviye bi'l- Mağrib*, 860-861.

³⁰ Cemaluddin el-Kâdirî, *Mü'essesetü'z-Zâviye bi'l- Mağrib*, 860.

³¹ Berhab, *Şimâlu'l-Mağrib bi's-şarkî kable'l-ihtilâli'l-Fransî*, 363-370.

Ağbâl adı verilen bölgede albay Lapostolle tarafından bağlanarak General Liyouti'ye (ö. 1934)³² götürülmüştür.

Şeyh esir alındıktan sonra Cezayir'in LallaMaghnia kentine götürülmüş ardından Sultan MolaîAbdulaziz'in kendisine Fransızlara karşı savaşmamasını ve onlarla ateşkes yapmasını bildiren mektuptaki emirlerine uymadığı gerekçesiyle yargılanmaya başlamıştır. Şeyh bu suçlamalar karşı böyle bir mektuptan haberinin olmadığını söyleyerek direnişinin yasal olduğunu, isyan etmediğini ve meşru otoritenin emrilerinin dışına çıkmadığını belirtmiştir. Mahkeme süreci sonrasında Şeyh el-Muhtâr çeşitli suçlamalardan beraat ederek 1500 frank para cezasına çarptırılmasına karar verilmiştir.³³

Şeyh serbest bırakıldıktan sonra tasavvuf geleneğinde büyük cihad olarak addedilen nefse karşı mücâhedeye koyulmak amacıyla Medağ'daki tekkesine dönerek kendisini müridlerin eğitimine adadı. Şeyh 1914 yılında vefat edinceye kadar da dini eğitim ve hizmetlerine devam etti.³⁴

b. Şeyh EbûMedyen b. el-Mennûr el-Kâdirî Bûdşîş (1877-1955)³⁵

Künyesi Şeyh Ebû Medyen b. el-Mennûr b. el-Hâcc el-Muhtâr b. eş-Şeyh el-Muhtâr el-Evvel b. eş- Şeyh Muhammed b. eş-Şeyh Ali b. Muhammed Bûdşîş'tir. 1877 yılında doğduğu tahmin edilmektedir.³⁶ Kendisi hayatının ilk dönemlerinde Ahfir şehrinin³⁷ güneyinde yer alan Buveyhiya bölgesinde ikâmet etmekteydi. el-Hacc el-Abbâs b. Muhtâr'ın (ö. 1972) (Şeyh Hamza'nın babası) damadıydı. Önce kız kardeşi ile evlenmişti kız kardeşi vefat edince de kızıyla evlenmiştir.³⁸

Kâdirî şeyhlerinden olan Muhtar Muhyiddin'den izin almış ancak bu talebelikle yetinmemiş, Fas şehrinde bulunan Şeyh Muhammed Lahlû'nun³⁹ derslerinden de istifade etmiştir. Şeyh Ebû Medyen, aynı zamanda bir Derkâvî şeyhidir.

³² Eski Fransa savaş bakanı.

³³ el-Vertâsî, *Benu Yesnasin 'abre'l-kifâhi'l-vatanî*, 99-122; Cemaluddin el-Kâdirî, *Muessesetu'z-Zaviye Bi'l-Mağrib*, 866.

³⁴ Cemaluddin el-Kâdirî, *Mü'essesetü'z-Zâviye bi'l- Mağrib*, 866-869.

³⁵ el-Kâdirî, *en-Nevâbiğu'ş-şûfi fi Kabâ'ili Benî Yeznâsin*, 161-195.

³⁶ *Ma'lemetü'l-Mağrib*, 5/1662.

³⁷ Fasta bir şehir.

³⁸ el-Alevî, *Târîhu Vecde ve Encâd fi davhati'l-emcâd*, 2/154.

³⁹ Muhammed b. Hac Abdulvahid el-Fasi, kendisi hakkında bir bilgi kaynaklarda bulamadık.

Şeyh Hamza, kendisinin şeyhi olan Ebû Medyen ile ilgili bir tecrübesini şu şekilde aktarmaktadır; “Şeyh Ebû Medyen Fas’ta ikamet eden Şeyh Muhammed Lahlû’ya arkadaşlık edip gece gündüz sürekli zikir, vird ve nefis mücadelesiyle meşgul olunca, yaşadığı halin şiddeti nedeniyle bazı sağlık problemleriyle karşı karşıya kalmış ve Şeyhi olan Muhammed Lahlû’ya içinde bulunduğu durumu anlatan bir mektup göndermiştir. Şeyh Muhammed Lahlû mektuba verdiği cevapta bu hali ikrâr etmiş ve kendisine sâdık kişi ile sadık olmayan kişinin hallerini birbirinden ayırt eden ölçüyü bildirmiştir. Bu ölçü, hal sahibi eğer ilmi bir birikime sahip ve bu ilmi birikimini birikimli başka bir hâl sahibinden almış ve bu Resulullah (s.a.v)’a kadar dayanıyorsa bu hâl, rabbânî bir haldir.⁴⁰

Şeyh Ebû Medyen Fas’ı baştanbaşa gezmiştir. Nerede gönül ehli birinin varlığından haberdar olmuşsa hemen yanına gitmiş, ona mürid ve arkadaş olmuştur. Bu süre zarfında geceleri ihyâetmek, sık sık oruç tutmak, çokça Kur’an okumak, şeriata bağlı olmak, verâ‘, helal lokmaya dikkat etmek, beden ve elbise temizliğine dikkat etmek şeklinde sıralanabilecek nefisle mücâdele yöntemlerini iktisâp edip öğrenmiştir. Bir elbise veya ayakkabı satın aldığı anda, bunları giymeden önce muhakkak yıkar öyle kullanmıştır. İnsanlarla yaptığı alışverişte eline geçen kâğıt veya demir paraları yıkayıp temizlemeden cüzdanına veya cebine koymamıştır.⁴¹

Şeyh Ebu Medyen Tarikatına ait başlıca dört tasvvûfî ritüel mevcuttur. Bunlar; gece namazlarını kılmak, oruç tutmak, çokça Kur’an okumak ve şer‘î emirlere sıkı bağlılık şeklindedir. Şeyh Ebu Medyen Nefisle mücadele etmeyi destekleyen ritüelleri Şeyh et-Tayyib eş-Şerkî’den öğrenmiştir. Virdi Ahfir’deki Tîcâniye Tarikatının lideri Şeyh Muhammed b. Musa’dan almıştır. Aynı zamanda Şeyh Muhammed b. Musa’dan hakikat-i Muhammediyeye ilişkin sırları ve tecellileri tevârüs etmiştir. Şeyh Muhammed Lahlû’dan da “hâl” veya “vecd” diye adlandırılan tasavvûfî öğretiyi tevârüs etmiştir. Bu kavram, şeyhin kendisinde ve müridlerinde kalp ürperişine eşlik eden bedensel yalpalamalar şeklinde tanımlanabilir. Bu hâl esnasında müridin rengi atar, mürid hıçkırıklara boğulur veya ayağa yalpalayarak kalkar.⁴²Seyyid Mehdi Biluryân es-

⁴⁰ Ahmed Erhîhât, *Zikrullah ve taḥşîlu’l-ḥudûr* (Rabat: en-Neşrî’s-Sahil, 1992), 77.

⁴¹ Cemaluddin el-Kâdirî, *Mü’essesetü’z-Zâviye bi’l- Mağrib*, 708.

⁴² Ahmed el-Gazzâlî, *Musahemetun fi’l-baḥsi ‘an Zevâya Beni Yeznâsin*, (Rabat: Dâru Ebi Rakrâk, 2005), 72.

Sibâ'î'den de tehvidin manalarını öğrenmiş onun himmetiyle tasavvûfî fenâyı tatmıştır.⁴³

Şeyh Ebu Medyen farklı birçok meşrepten istifade etmiş, Kâdirî, Şâzelî, Derkâvî ve Tîcanî gibi farklı pek çok sûfî Tarikat kollarından beslenmiştir. Bununla birlikte mânevî olgunluğa erişip icâzet aldıktan sonra, soyları ve dini dayanakları Şeyh Abdulkadir Geylani'ye dayanan seleflerinin Tarikatını yenilemeye başlamıştır.⁴⁴

Amcazâdeleri Şeyh Abbâs ve oğlu Şeyh Hamza'ya özel ilgi göstermiş, genç yaştaki Hamza'nın sahip olduğu yüksek mânevî ufku hissetmiştir. Hamza'nın hükümlerde azimete başvurduğunu, din ile alakalı işlerde çok ihtiyatlı davrandığını, âdâb konusunda çok hassas olduğunu, tâat ve ibadetleri eksiksiz yaptığını görmüştür. Ebu Medyen hayattayken Şeyh Hamza'nın babası el-Abbâs'a oğlu Şeyh Hamza'ya iyi davranmasını tavsiye etmiştir. Şeyh el-Abbâs ve oğlu şeyh Hamza'nın marifet mertebesine ve yakîn hakikatlerine sahip olduklarını beyan etmiştir.

Ebû Medyen gayretli olma bakımından da bir örnektir. Günler ve geceler boyunca herhangi bir mescitte veya evindeki tekkesinde itikâf ederdi. İtikâf esnasında namaz kılar, zikir yapar ve Kur'ân okurdu. Özellikle Ramazan ayında, kimseyle görüşmez, insanlarla iletişimi keser, kendini ibadete verir. Salihlere uyarak rabbi ile başbaşa kalırdı. Geceleri namazla gündüzleri de zikir ve tesbihle geçirirdi. Uyku bastırıldığı zaman gece boyunca uyanık kalıp rabbine münâcâta bulunmak için gözlerine tuz sürerdi. Onun hakkında Şeyh Hamza şöyle demektedir: “Ondan daha çok ibadet eden ve ahiret için çalışan kimse görmedim. Ona en çok hizmet eden ve en bağlı olanlar ben ve babam el-Abbâs idik. Allah'a şükürler olsun ki onun gayretinden çok istifade ettik.”⁴⁵

Vera' ve zühd de EbûMedyen'in önemli vasıfları arasındadır. Allah'ın emirlerine uyma konusunda kimsenin kınamasından çekinmezdi. İnsanların başında toplanmasından ve kalabalıktan hazzetmezse de ondan çok sayıda insan istifâde etmiştir: “Bir avuç arı, bir yük dolusu sinekten daha hayırlıdır.” Sözü ona aittir. İnsanları Tarikata davet eder,

⁴³ *Ma'lemetü'l-Mağrib*, 5/1663.

⁴⁴ Ahmed el-Gazzâlî, *Musahemetun fi'l-bahsi 'an Zevâya Beni Yeznâsin*, 1/72; *Ma'lemetü'l-Mağrib*, 5/1663.

⁴⁵ *Nebzetun 'an tarikati'l-Ķâdiriyye el-Bûdşîşiyye* (Vecde: en-Neşretü't-Tarîkatü'l-Ķâdiriyye el-Bûdşîşiyye, 2004), 16.

gelmek istemeyenleri de hemen kovar ve “Bu sır çok kıymetlidir bunu elde etmek için çok yoruldu ve bunu sadece hak edenlere vereceğim.”⁴⁶ derdi.

Şeyh Hamza, Ebû Medyen’in ilim erbabı kimseler dışında kimsenin yatağı üzerinde oturmasına izin vermediğini anlatmış ve EbûMedyen’in, “Biz ilim ehli ve Kur’ân hafızlarına değer vermezsek onlara kim değer verecek? Allah’ın onlara nasip ettiği şer‘î ilmin sırrı ve nurunun hakkı için onlara en çok bizler değer vermeliyiz.”⁴⁷ Dediğini aktarmıştır. Onun şöyle dediği de rivayet edilir: “Bizim yolumuzda “hal” fethin başlangıcıdır, kim “hal” i kitap, sünnet, zikir ve ictihâd ile muhafaza ederse o çok hayırlara nâil olacaktır.”⁴⁸

Şeyh Ebu Medyen hilâfet meselesinde yeni bir şey getirmiş ve kendisinden sonrası için kendi neslinden herhangi bir halife tayin etmemiştir. Halifeliği kendi nazarında hak eden Şeyh Abbâs ve onun oğlu Şeyh Hamza’ya bırakmıştır.⁴⁹

Şeyh Ebu Medyen’in çok sayıda keşif ve kerameti vardır. Bunlardan bazıları şu şekildedir. Şeyh Ebu Medyen komünist düşüncenin Fas’ta asla yayılamayacağına işaret ederek “Rusya asla Fas’a giremeyecek.” demiştir. Bu ifadeyi Komünist fikirlerin birçok ülkede hatta islâm ülkelerinde dahi dalga misâli yayılıp çoğu ülkenin rejim değişikliğine neden olduğu bir vakitte söylemiştir. Aynı şekilde Hitler’e ait orduların çoğu Avrupa ülkesini istilâ ettiği ve o dönem medyasının Nazilerin Akdeniz havzasının kuzey ve güneyinde yer alan ülkeleri ele geçirme planından bahsettiği bir dönemde, “Almanya Fas’ı ve Kuzey Afrika’yı işgal etmeyecektir.” demiştir.⁵⁰

Şeyh Ebu Medyen, Madağ tekkesinde Ramazan ayının 15’ine denk gelen 15 Nisan 1955 yılında vefat etti. Hâc Muhtâr Bûdşîş’in türbesine defnedildi. Ölmeden önce müridlerine ve akrabalarına kendisinden sonra Şeyh Abbâs’ın ardından da oğlu Şeyh Hamza’nın tekkenin başına geçeceğini söylemiştir.⁵¹

⁴⁶ Ahmed Kustas, *eş-Şarîkatü'l-Kâdiriyye el-Bûdşîşîyye Seneden ve Maksaden*, Mecellütü'l-İşâra (Eylül 2000), 9-10.

⁴⁷ Muhammed Benuîş, *eş-Şarîkatü'l-Kâdiriyye el-Bûdşîşîyye, Şeyhun ve Menhecu Terbiye* (Titvan: Matba’atü'l-Halîc el-Arabî, 1999), 18.

⁴⁸ Erhîhât, *Zikrullah ve tahşîlu'l-hudûr*, 81.

⁴⁹ Ahmed Erhîhât, *ed-Da’vetu ilallâhi fi rihâbi taşavvuf* (Kazablanka: Matba’atü'n-Necâh el-Cedîde, 1996), 104-105.

⁵⁰ Kerametleri için Bkz: el-Kâdirî, *en-Nevâbigü’s-şûfî fi Kabâ’ili Benî*, 184; Cemaluddin el-Kâdirî, *Mü’essesetü’z-Zâviye bi’l- Mağrib*, 877-878.

⁵¹ Cemaluddin el-Kâdirî, *Mü’essesetü’z-Zâviye bi’l- Mağrib*, 878.

c. Şeyh el-Abbâs b. el-Muhtâr el-Kâdirî el-Bûdşîş (1890-1972)

Künyesi Şeyh el-Abbâs b. el-Muhtâr⁵² b. Muhyiddîn b. el-Muhtâr b. Muhammed b. Şeyh Ali Bûdşîş şeklindedir. Beni Yeznâsin'e bağlı Tağcirt'te gömülüdür Şeyh el-Abbâs seleflerinin⁵³ tekkesinin müştemilatındaki bir evde 1890 yılında dünyaya geldi. Babası el-Muhtâr'ın gözetiminde yetişti. Çocukluk döneminde ayrıca Küttâb denilen eğitim kurumuna devam ettiği gibi Kur'ân'ı ve o dönemde okullarda zorunlu tutulan bazı metinleri ezberledi.⁵⁴ Bu dönemde içinde yetiştiği tekkenin Fransız sömürgecilerin şiddetli saldırısına ve akabinde Medağ'daki yeni tekkenin kuruluş sürecine şahit oldu.⁵⁵ Belli bir yaşa ulaştıktan sonra zirâî konular başta olmak üzere tekkenin finansal işlerini üstlendi.

Öte yandan Şeyh el-Abbâs tarikat eğitimine de oldukça erken bir yaşta başladı. Bu dönemde o Şeyh Ebû Medyen'inkısa süreliğine tekkeyi ziyaret etmesini fırsat bilerek kendisinden bu yolun inceliklerini öğrenmeye gayret etti. Daha sonra da bu yolda ilerlemeye devam etti.⁵⁶ Onun şeyhi Ebû Medyen'le ilgili şu ifadeleri bağlılığının düzeyini yansıttığı açısından önemlidir:

“Ben Efendim Ebû Medyen'e içtenlikle bağlandım. Onunla her türlü heves ve arzudan uzak bir şekilde ilişki kurdum. Onu çok sevdiğim için onunla birlikte vakit geçirmek ruhumu dinlendiriyor. Onu babam kadar belki de babamdan da çok seviyorum. Bir kere olsun onun herhangi bir emrini ihlal ettiğimi veya terbiyeyle alakalı direktiflerine uymadığımı hatırlamıyorum. O, kendisine her konuda uyulmayı hak etmektedir.”⁵⁷

1955 yılında Ebû Medyen vefatının ardından onun makamına geçen Şeyh el-Abbâs'la birlikte tarikat önemli ölçüde yaygınlık kazandı ve özellikle Fas şartları itibariyle eğitim düzeyi yüksek çok sayıda insan onun vasıtasıyla tarikata intisap etti. Bu durumun doğal bir sonucu olarak ülkenin farklı şehirlerinde tarikata bağlı yeni tekkeler kuruldu.⁵⁸

Bûdşîşiyye tarihinde önemli bir yeri olan Şeyh el-Abbâs vefatından yaklaşık dört yıl önce vasiyetini yazarak 13 Nisan 1968 tarihinde yerel yetkililerin huzurunda bunu imzalamıştır. Burada dikkat çeken husus kendisinin şeyhinden farklı olarak yerine oğlunu tayin etmiş olmasıdır. Vasiyetinde ayrıca oğlu Hamza'ya da İslamı kendine

⁵² Madağ tekkesini kurmuştur, bu tekke Fransız sömürgecilerine direnmişlerdi. Hayatı ile ilgili bilgiler verilmişti.

⁵³ Fransızların Şeyh Mucahit el-Muhtardan intikam almak için yakıp yıktıkları tekke.

⁵⁴ Ahmed el-Gazzâlî, *Musahemetun fi'l-bahsi 'an Zevâya Beni Yeznâsin*, 76.

⁵⁵ Cemaluddin el-Kâdirî, *Mü'essesetü'z-Zâviye bi'l- Mağrib*, 879.

⁵⁶ *Ma'lamatu'l-Mağrib*, 5/1663.

⁵⁷ Cemaluddin el-Kâdirî, *Mü'essesetü'z-Zâviye bi'l- Mağrib*, 881.

⁵⁸ Cemaluddin el-Kâdirî, *Mü'essesetü'z-Zâviye bi'l- Mağrib*, 881.

rehber edinmesini, İslam'ın yüce öğretileri ışığında yürümesini, hakkın savunucusu olmasını, her nerede olurlarsa müridlerin hâllerini takip ederek onlara karşı şefkatli olmasını, Peygamberlerin vârisleri olan âlimlere saygılı olmasını ve akrabalarıyla ilişkisini kesmemesini tavsiye etmiştir.⁵⁹

Şeyh el-Abbâs 15 Zilhicce 1391/ 22 Şubat 1972 tarihinde, Vecde'deki Doktor el-Ya'kubî kliniğinde seksen yaşının üzerinde vefat etmiştir.⁶⁰

B. ŞEYH HAMZA EL-KÂDİRÎ BÛDŞİŞ'İN HAYATI

1. Şeyh Hamzâ'nın Soy, Ailesi ve Eğitim Hayatı

Şeyh Hamzâ'nın künyesi Şeyh Hamzâ b. el-Hâcc el-Abbâs b. eş-Şeyh el-Muhtâr el-Mücâhid b. Muhyiddîn b. el-Muhtâr es-Sânî b. eş-Şeyh el-Muhtâr el-Evvel b. Muhammed b. Ali EbîDeşîş b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ebî Dâhil b. el-Hasan b. Şu'ayb b. Ali b. Abdulkâdir b. Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzâk es-Sânî b. İsmâil b. Abdurrezzâk b. eş-Şeyh el-Ekber Muhyiddîn Abdulkâdir el-Geylânî.⁶¹Rivâyete göre soyu Hz. Peygamber'e dayanmakta olup kendisi ile Hz. Peygamber'in kızı Fatimatü'z-zehrâ'nın oğlu Hz. Hasan arasında 33 kişi bulunmaktadır.⁶²

Şeyh Hamzâ 1214/1922 yılında, Fas'ın doğusunda bulunan Berkâne eyaletindeki Medağ'da bulunan Bûdşîşiyye tekkesinde dünyaya geldi. Babası Şeyh el-Abbâs b. el-Muhtâr'ın himayesinde yetişti. Takvâ ve ilimle yoğrulmuş bir evde büyüdü. Çok erken yaşlarda güçlü sezgilerinin olduğu farkedildi.⁶³Babası el-Abbâs'ın en büyük isteği oğlu Hamzâ'yı bir âlim olarak yetiştirmektir. Bunun için hiç vakit kaybetmeden onun zâhid ve âlim kiliğiyle tanınan amcası Muhyiddîn el-Muhtâr'ın⁶⁴Kur'ân kursunda kalmasını

⁵⁹ Vasiyetini 12 Şubat 19768, 13 Zilkaade 1387, yılında yazmış, Şeyh Abbâs ismini üzerine yazmış, es-Saadiyye idaresi tarafından 61/68 numara verilerek 13 Nisan 1968'de kaydedilmiştir,

⁶⁰ Ahmed el-Gazzâlî, *Musahemetun fi'l-bahsi 'an Zevâya Beni Yeznâsin*, 81.

⁶¹ el-Kâdirî, *en-Nevâbiğu's-şûfi fi Kabâ'ili Benî Yeznâsin*, 212-223; Ahmed el-Gazzâlî, *Musahemetun fi'l-bahsi 'an Zevâya Beni Yeznâsin*, 81-102; Cemaluddin el-Kâdirî, *Mü'essesetü'z-Zâviye bi'l-Mağrib*, 887-892; Erhîhât, *ed-Da'vetu ilallâhi fi rihâbi taşavvuf*, 109-115; Benuîş, *et-Şarîkatü'l-Kâdiriyye el-Bûdşîşiyye, Şeyhun ve Menhecu Terbiye*, 11-33.

⁶² el-Kâdirî, *en-Nevâbiğu's-şûfi fi Kabâ'ili Benî Yeznâsin*, 48; Ahmed el-Gazzâlî, *Musahemetun fi'l-bahsi 'an Zevâya Beni Yeznâsin*, 60; Kustas, *Nibrâsu'l-murîd fi tarihî't-tevhîd*, 34-35; Cemaluddin el-Kâdirî, *Mü'essesetü'z-Zâviye bi'l-Mağrib*, 887; *Nebzetun 'an tarihî't-l-Kâdiriyye el-Bûdşîşiyye*, 7-10.

⁶³ Erhîhât, *ed-Da'vetu ilallâhi fi rihâbi taşavvuf*, 109.

⁶⁴ Amcası Muhyiddin b. Şeyh el-Muhtar Şeyh Hamza'nın amcasıdır, çokça Kur'an okumak yazmak ve sürekli gece namazlarını kılmakla bilinir. 1954 yılında vefat etti, Babası Şeyh el-Muhtar'ın yanına defnedildi. (Cemaluddin el-Kâdirî, *Mü'essesetü'z-Zâviye bi'l-Mağrib*, 888).

sağladı.⁶⁵ Burada hıfzını tamamladığı gibi diğer bazı dinî ilimleri de tahsil etti.⁶⁶ Esasen Şeyh Hamza'nın ilmî hayatı başlıca üç aşama halinde ele alınabilir:

- a) Medağ'daki Bûdşîşî tekkesinde şeriat ilimlerini tahsil ettiği dönem,
- b) Vecde şehrinde İslam Enstitüsüne başladığı dönem,
- c) Tekkeye dönüşü ve burada şer'i ilimleri Okuttuğu dönem.

Şeyh Hamzâ Kur'ân-ı Kerimi hıfzettikten sonra o dönemde fakihlerin ve âlimlerin uğrak yeri olarak bilinen Medağ'daki tekkeye devam ederek buraya gelen âlimlerden temel dinî bilgileri öğrenmiştir.⁶⁷ Söz konusu dönemde tekkenin müdâvimi olan âlimlerden biri de Ebu's-Şitâ el-Câmi'î'dir (ö. 1990).⁶⁸ Bu zâtın yanında başladığı eğitimini el-Hâcc Muhammed b. Abdussamed et-Teckânî'nin (ö. 1991) gözetiminde tamamlamıştır.⁶⁹ Bu dönemde Şeyh Hamzâ'nın tekkede bulunan en meşhur hocası allâme el-Hâcc Hamid ed-Der'âvî'dir (ö. 2021).

Medağ'daki tekkede ilk eğitimini aldıktan sonra Şeyh Hamzâ Fas'taki Karaviyyîn Üniversitesine bağlı İslam Enstitüsünde eğitimini sürdürmek üzere Vecde şehrine gitti. Bu deneyim kendisine özel bir öğretim sistemiyle ön plana çıkan yeni bir eğitim modeliyle tanışma imkânı verdi. Burada çeşitli hocalardan farklı İslami ilimleri tahsil eden Şeyh Hamzâ belâğat ve arûz ilmini öğrendi ve o dönem Vecde'de Vakıflar Bakanı olan edebiyatçı Ebû Bekr Bin Zikrî'den *el-Mu'allakâtu's-Seb'a* okudu.⁷⁰

Şeyh Hamzâ Vecde'de bulunan İslam Enstitüsündeki ilim yolculuğundan sonra 1940 senesinde Medağ'daki tekkeye döndü. Burada bir taraftan Muhammed el-Kebdânî'nin nezâretinde okuma ve araştırmalarına devam ettiği gibi diğer yandan da nahiv, fıkıh ve siyer-i Nebî başta olmak üzere farklı alanlarda dersler okuttu.⁷¹

⁶⁵ Erhîhât, *ed-Da'vetu ilallâhi fi rihâbi taşavvuf*, 109.

⁶⁶ Ahmed el-Gazzâlî, *Musahemetun fi'l-bahsi 'an Zevâya Beni Yeznâsin*, 76.

⁶⁷ Erhîhât, *ed-Da'vetu ilallâhi fi rihâbi taşavvuf*, 110.

⁶⁸ Ebu's-Şitâ Abdullah b. Kadûr el-Câmi'î (1322-1410/1904-1990), dini eğitim veren biriydi, Fas nahiyesinde bulunan ez-Zeytuniye Devar'da doğdu, dönemin âlimlerinde el-Karvîn'de dersler aldı, serbest eğitimi tesis edenlerden biridir, bir okulda hocalık ve müdürlük yaptı, daha sonra Daru Beyda'ya gitti ve oraya yerleşti, bağımsızlık isteyen insanların mücadelesine katıldı, tutuklandı ve işkencelere maruz kaldı, hicri 1410 yılında vefat etti. (Nizar Abaze ve Muhammed Riyad el-Malih, *İtmâmu'l-E'lâm*, 120).

⁶⁹ el-Hacc Muhammed b. Abdussamed et-Teckânî, h. 1317 yılında doğdu, Titvan'a ilim tahsil etmek için gitti, orada bulunan âlimlerden dersler aldı, Muhammed el-Fertah ve Abdurrahman Akşar ders aldığı âlimlerdendir. Daha sonra Fas'a gitti islami limlerde âlim olana kadar Karvîn'de bulunan dönemin âlimlerinden dersler aldı, Tefsir ili konusun da oldukça başarılıydı, h. 1411 yılında vefat etti. (Cemaluddin el-Kâdirî, *Mü'essesetü'z-Zâviye bi'l-Mağrib*, 888).

⁷⁰ Cemaluddin el-Kâdirî, *Mü'essesetü'z-Zâviye bi'l-Mağrib*, 888.

⁷¹ Benuîş, *et-Tarîkatü'l-Kâdiriyye el-Bûdşîşîyye*, 12.

2. Şeyh Hamzâ'nın Tasavvufî Hayatı

Şeyh Hamzâ esasen tasavvufî hayatın içine doğmakla birlikte manevî anlamdaki terbiye süreci amcası Şeyh Ebû Medyen b. el-Mennûr el-Kâdirîel-Bûdşîş'in yanında 1942 yılında başladı.⁷² Onun tasavvuf yolundaki serüveni şeyhi EbûMedyen ile babası el-Abbâs'ın yolculuğundan farklıdır. Şeyh Hamzâ'nın müridi Ahmed Erhîhât⁷³ bu konuyla alakalı olarak şunları ifade etmektedir:

“Onun tasavvuf yolculuğunun en belirgin özelliği şeyhinin ve babasınınkinden farklı oluşudur. Onların ikisi de tâlib idiler. O ise matlûb idi. Onların ikisi de mürîd idiler. O ise murâd idi. Şeyhi Ebû Medyen'in ona hitâben söylediği: “Ben ve baban el-Abbâs sadece senin için çalışıp yoruluyoruz” şeklindeki sözleri benim bu söylediklerimi desteklemektedir.”⁷⁴

Şeyh Hamzâ'nın mürşidi Ebû Medyen'le karşılaşmasını ve onun terbiyesi altına girme süreci hakkında çeşitli rivayetler nakledilmektedir.⁷⁵ Bunlar arasında yer alan bir anekdota Bûdşîşîyye tarikatının resmi web sitesinde de yer verilmiştir. Buna göre 1942 yılında bir gün Ebû Medyen, el-Abbâs ve oğlu Hamzâ ile sohbet ederken el-Abbâs şeyhin yanında oğlu Hamzâ'ya: “Ben senin baban mıyım?” şeklinde bir soru sordu. Bunun üzerine o: “Bu nasıl soru babacığım, beni inkâr etmek mi istiyorsun?” dedi. Buna mukabil babası el-Abbâs: “Eğer sen benim oğlumsan Ebû Medyen'in talebesi olmanı istiyorum. Aksi takdirde ben senden berîyim”dedi. Bu diyaloga şahit olan Ebû Medyen hemen el-Abbâs'ın sözünü keserek onun bu tavrını yadırgamıştır. Bunun üzerine el-Abbâs sarfettiği bu sözler nedeniyle şeyhinden özür dilemiş ve kendisini affetmesini istemiştir. Şeyh Ebû Medyen ise sözlerini: “Hamzâ bu konuda özgürdür, o bizdendir. O istemediği bir şeye zorlanamaz” şeklindeki beyanlarıyla sürdürmüştür. Bilahare yaşanan bir dizi olayın ardından Hamzâ Ebû Medyen tarafından müridliğe kabul edilmiştir.⁷⁶ Onlar arasındaki mürşid-mürîd ilişkisi yaklaşık on dört yıl sürdü. Bu süre

⁷² Cemaluddin el-Kâdirî, *Mü'essesetü 'z-Zâviye bi'l- Mağrib*, 889.

⁷³ Faslı yazar.

⁷⁴ Erhîhât, *ed-Da 'vetu ilallâhi fi rihâbi taşavvuf*, 111.

⁷⁵ Bunlardan biri için bk. Erhîhât, *ed-Da 'vetu ilallâhi fi rihâbi taşavvuf*, 111-112.

⁷⁶ Bûdşîşîyye Tarikatı / boutchichiya (BT) "*Nebzetun 'an ʔarîkati 'l-Kâdirîyye el-Bûdşîşîyye* " (Erişim 20 Ocak 2022).

zarfında mürşidi ona gelecekte Allah'ın ona nasip edeceği hayırları, gizli ve açık nimetleri müjdeledi.⁷⁷

1955 yılında Ebû Medyen'in vefatından sonra tekkenin idaresi Şeyh Hamzâ'nın babası el-Abbâs'a geçince Hamzâ da tekkeyle alakalı mevzularda yardımcı olmaya başladı.⁷⁸

Babası vefatının yaklaştığını anladığında oğlu Hamzâ'nın kendisinden sonra şeyhlik makamına gelecek kişi olduğunu belirten bir vasiyetname yazdı.⁷⁹

3. Şeyh Hamzâ'nın Sömürgecilere Karşı Direnişteki Rolü

Bûdşîşyye tarikatının merkez tekkesi kurulduğu günden itibaren sömürgeci güçlere karşı mücadelede mühim bir rol üstlenmiştir. Nitekim daha önce de ifade edildiği üzere Cezâyir'de Fransızlara karşı direnişi örgütleyip liderliğini yapan Emîr Abdulkâdir el-Cezâirî'nin yanında saf tutan Şeyh Muhtâr el-Kebîr ve beraberindeki mücâhidlerin yanı sıra Şeyh el-Muhtâr el-Mucâhid (ö. 1914) sömürgecilere karşı yaptıkları cihadla tanınmışlardır. Kendi döneminde aynı doğrultuda hareket eden Şeyh Hamzâ elindeki imkanlar ve mevcut şartlar nispetinde Fransızların işgal hareketine karşı mücadele etmekten geri durmamıştır.⁸⁰ O sıralarda kısa bir süreliğine idari bir mevkide de bulunmuştur.⁸¹ Görevi esnasında sadece Fas'ın meşru hükümetinin otoritesini tanımıştır. Hiçbir gerekçeyle sömürgecilerle dostluk kurmayı veya onlarla gizli anlaşma yapmayı kabul etmemiş, her zaman Müslüman direnişçileri korumuş ve yeri geldiğinde onların gizlenmesine yardımcı olmuştur.⁸² Kahraman direnişçi Krâd Ebu Tîb b. el-Muhtâr⁸³, Berkâne Asliye mahkemesi kayıtlarında⁸⁴ yer alan bir belgede bu durumu kanıtlayan bir örneği şu şekilde anlatmaktadır:

“Fransızlara karşı kurtuluş mücadelesinde ben ve diğer direnişçi arkadaşlarım BenîYeznâsin dağında Berkâne nahiyesine bağlı Tafûğât'ta olduğumuz bir sırada erzak ve suyumuz tükenmişti. el-HâccAzûz el-Hüseynî vasıtasıyla el-Hâcc el-Abbâs el-Kâdirî el-Bûdşîşî'den yardım istemiştik. El-Hâcc el-Abbâs bizlere yardım etmeyi kabul etmiş,

⁷⁷ Cemaluddin el-Kâdirî, *Mü'essesetü'z-Zâviye bi'l- Mağrib*, 889.

⁷⁸ Cemaluddin el-Kâdirî, *Mü'essesetü'z-Zâviye bi'l- Mağrib*, 889.

⁷⁹ Vasiyet metni için bkz. Erhîhât, *ed-Da'vetu ilallâhi fi rihâbi taşavvuf*, 113-114; Cemaluddin el-Kâdirî, *Mü'essesetü'z-Zâviye bi'l- Mağrib*, 885-886; BT, “*Nebzetün 'an Şeyh Seyyid Hamza el-Kâdirî Bûdşîşî'*”

⁸⁰ Benuîş, *et-Tarîkatü'l-Kâdiriyye el-Bûdşîşyye*, 9.

⁸¹ el-Kadirî, *en-Nevâbigü's-şûfi fi Kabâ'ili Benî Yeznâsin*, 217.

⁸² Benuîş, *et-Tarîkatü'l-Kâdiriyye el-Bûdşîşyye*, 9.

⁸³ Berkâne ve çevresinde cihad ve direnişin öncülerindendi, 1955 yılında kurtuluş ordusunda komutan oldu, 2008 yılında vefat etti.

⁸⁴ Berkân adliye hukuk mahkemesi (Berkân), k. 2001/362 (27 Aralık 2001)

bizleri Bûdşîsiyye tekkesinde sıcak bir şekilde ağırlamıştı. Akabinde bizler sömürgecilere karşı buradan saldırıya geçmiştik. O sırada ŞeyhHamzâ bizleri cesaretlendirmekle kalmamış bizim yiyecek, içecek, giyecek, ilaç ve tüm zaruri ihtiyaçlarımızı karşılamıştı. Ayrıca Sömürgecilere karşı direnişçileri ve silahları taşımamız için kendi özel aracını bizlere tahsis etmişti. Bu nedenle hiç kimse bu tekkenin ve tekke sahiplerinin vatan sevgisi konusunda şüphe etmesin!”

Seyyid Kerâd Ebu Tîbde bu mesele bağlamında şunları anlatmaktadır: “Sömürgeciler evimi patlayıcılarla yakıp evimde bulunan kadınları hapse atmışlardı. Bunu duyan Şeyh Hamzâ bu duruma çok kızdı ve sömürgecilerin yanına gidip kadınların tutuklanması konusunda onlara tepki gösterdi. Bunun üzerine onlar da kadınları serbest bıraktılar. Ayrıca mücahidler Şeyh Hamzâ’nın arabasını geri vermek istediklerinde arabasını geri almayıp onlara vakfetti.”

4. Şeyh Hamzâ’nın Tasavvuf Anlayışı ve Şahsî Özellikleri

Tasavvufî terbiyenin temel esaslarını hayatının ayrılmaz bir parçası haline getirdiği anlaşılan Şeyh Hamzâ ile ilgili nakledilenler bu duruma şahitlik etmektedir. Buna göre o diğer insanların uyuduğu kadar uyumaz, ilerlemiş yaşına rağmen bazen iki bazen üç gece uyku nedir bilmezdi. Öğrencisi Muhammed Beni’îşbu konuda şöyle demektedir:

“Bizler tekkede şeyhle birlikteyken bazen onunla birlikte sabaha kadar uykusuz kalırdık. Bu arada insanlar gruplar halinde onun ziyaretine gelirdi. Bizler bazen uyumaya giderdik. Uyuyup tekrar uyandığımızda şeyhin hâlâ uyumadığını, beyaz bir minder üzerinde oturur halde olduğunu görürdük. Gündüz saat on civarında Şeyh kendi özel virdlerini eda eder, zikir ve dualarını okurdu.”⁸⁵

Şeyh Hamza az uyuduğu gibi yemeği de az yerd. Yakınında bulunanların aktardıklarına bakılırsa o bazen gün boyunca sadece bir öğün yer, bazı günler bunu bile yemezdi. Misafirlerine bir şeyler ikram ettiğinde onlara eşlik etmek için yerd. Yemek konusunda lüks ve israftan kaçınırdı. Bununla birlikte Sünnete uyarak helal ve hoş olan bir yemeği de nefesine haram kılmazdı.⁸⁶

Şeyh Hamzâ’nın dinî-tasavvufî kimliğini onun cihâd faaliyetlerinden bağımsız olarak değerlendirmek mümkün değildir. Nitekim Fas’ın birlik ve düzenini muhafaza etmek amacıyla kendisine intisap edenleri verdiği bazı özel zikir ve istiğfâr metinlerini, Kur’an-ı Kerim’i ve *Delâ’ilu’l-Hayrât* isimli kitabı sene boyu mukâbele ederek

⁸⁵ Benuîş, *et-Tarîkatü’l-Kâdiriyye el-Bûdşîsiyye*, 132.

⁸⁶ Benuîş, *et-Tarîkatü’l-Kâdiriyye el-Bûdşîsiyye*, 132-133.

okumaya devam etmeleri konusunda teşvik etmekteydi. Özellikle dinî açıdan önematfedilengecelerde, bayram günlerinde ve medresenin tatil olduğu günlerde mukâbele halinde okunan Kur'an-ı Kerim'in hatim sayısı bazen elliye buluyordu.⁸⁷ Şeyh Hamzâ bu konuda: “Ben şerleri, musibetleri, fitneleri, karışıklıkları ve belaları, Kur'ân tilâvetiyle defediyorum”⁸⁸ demek suretiyle bu uygulamadaki asıl gayesini ortaya koyuyordu. Öte yandan o her zaman farklı görüş ve mezheplere sahip olsalar da Fas halkını ihtilâf ve çatışmadan uzak durmaya, ülkenin ve halkın yararı için çalışmaya ve müminlerin emîri Kral VI. Muhammed'in etrafında toplanmaya davet ediyordu.⁸⁹ VI. Muhammed'in ülkedeki radikal dinî yapılara karşı başta Bûdşîşiyye olmak üzere çeşitli tasavvufî oluşumları desteklemiş olmasının şeyhin bu beyanları üzerindeki etkisi ise ayrıca ele alınıp incelenmesi gereken bir konudur.⁹⁰

Şeyh Hamzâ'nın en belirgin şahsî özelliklerinden biri cömertlikti. Atalarından tevarüs ettiği bu özelliğinin tezahürleri arasında hediye vermeyi alışkanlık haline getirmiş olması, kendisinden herhangi bir şey talep edildiğinde mutlaka istenileni vermesi, bir fakir veya bir miskinle karşılaştığında da muhakkak ona yardım etmesi sayılabilir. Bundan dolayıdır ki oğlu Hamzâ onun hakkında şöyle söylemiştir: “Cömertliği ile elde ettiğini ibadet ve riyâzâtla elde etmemiştir.”⁹¹ Müridlerinden, akrabalarından, komşularından veya tanıdığı Müslümanlardan herhangi biri hastalandığında muhakkak ya kendisi onu ziyaret eder ya da gidebilecek bir durumda değilse yerine bir başkasını gönderirdi. Borcu olan biri yanına gelip yardım istediğinde onu mutlaka bu borç yükünden kurtarırdı. Her zaman şöyle derdi: “Cömertlik âşıkların ayrılmaz bir vasfı, sâliklerin sülûkunun temelidir. Sevgi ve cimrilik hiçbir zaman aynı kalpte bir arada bulunmaz.”⁹² Bu kapsamda müridlerine nasihat babında söylediği bir diğer sözü ise şöyledir: “Tarikata mensup olan fakir bir hâl veya bir makam iddiasında bulunduğu anda eğer cömertse ona inanın, ancak bir makam iddiasında bulunduğu halde cimriyse ona inanmayın.”⁹³

İlim ve marifet ehli kişilere karşı son derece saygılıydı. İlerlemiş yaşına ve bazı sağlık problemlerine onları ayakta karşılar, yolcu edene kadar onlarla ilgilenirdi. Bazı ilim ehli

⁸⁷ Ahmed Kustas, *Nibrâsu'l-murîd fî tariķi't-tevhîd* (Elmuhammediyye: Neşrû'l-Fadala 1994), 58.

⁸⁸ *Nebzetun 'An Tarikati'l-Kâdirîyye el-Bûdşîşiyye*. 12.

⁸⁹ Hasan el-Abbâs el-İdribî, et-Tarika el-Bûdşîşiyye, *Mecelletü'n-Nevâfid*, (Nisan 2012) 25/90.

⁹⁰ Bu konuya dair mesela bk. Fait Muedini, *Sponsoring Sufism*, (New York: 2015), 77.

⁹¹ Kustas, *Nibrâsu'l-murîd fî tariķi't-tevhîd*, 106.

⁹² Kustas, *Nibrâsu'l-murîd fî tariķi't-tevhîd*, 105.

⁹³ Erhîhât, *Zikrullah ve tahşîlu'l-hudûr*, 88.

kimseler özellikle de şer‘î ilimlerle iştigal eden âlimler ziyaretine geldiklerinde, onlara saygı olsun diye kendi özel yerinden aşağı tarafa iner ve yerine bu âlimlerden birini oturtmaya çalışırdı. Bu davranışları aşağılık kompleksine kapıldığı için değil, karakterinin bir gereği ve Allah’a karşı tevâzusundan dolayı yapmaktaydı. Zira ilim ehline ve Kur’an hafızlarına değer vermenin Allah’ın rızasını kazanmanın bir gereği olduğuna inanmaktaydı. Bu davranışları sergilerken çoğu kez hocası Ebu Medyen ile babası el-Hâcc el-Abbâs’ın da böyle yaptıklarını, kendisinin de onların yanında yetişen öğrencileri olarak kendilerini örnek aldığını ifade etmekteydi. O asla kibre kapılmaz, herhangi bir âlimden fetva veya dinî tavsiye almayı reddetmez ve şöyle derdi: “Bizler insanız. Hatalardan beri değiliz. Özellikle şer‘î ilimlerle iştigâl eden ilim erbabı kimselerden biri bizde bir hata görürse, hatamızı düzeltmemiz için bizlere şer‘î bir delille bu hatamızı göstermesi en doğru olandır.”⁹⁴

Şeyh Hamzâ aynı zamanda halîm ve naif kişiliğiyle de meşhurdu. Nitekim bazı insanlar huzurunda edebe muhalif hareket eder veya tarikatın esaslarından birine karşı çıksalar bile onun yüzünde kesinlikle kızgınlık belirmez ve itiraz edeni yanından kovmazdı. Bu tür durumlarda Şeyh bazen susarak bazen de konuyu değiştirerek olayı büyütmeden meseleyi halletmeye çalışırdı. Şeyh Hamzâ kendisine merhametli bir baba nazarıyla bakan müridlerine karşı da çok halîmdi.⁹⁵

4. Bûdşîsiyye’nin Günümüzdeki Lideri Ebû Münîr Cemâlüddîn

Bûdşîsiyye tarikatının günümüzdeki lideri Şeyh Hamzâ’nın oğlu Ebû Münîr Cemâlüddîn’dir. Ebû Münîr Cemâlüddîn, 1942’desenesinde Fas’ın Berkâne şehrine bağlı Medâğ köyünde dünyaya geldi ve burad bulunan tekkede yetişti. İlk olarak Sidi Bûmedyen’den ve bölgenin önde gelen âlimlerinin gözetiminde Kur’ân okumayı ve temel dinî ilimleri öğrendi.

Nakledildiğine göre dedesi Şeyh Abbâs’ın ona karşı özel bir sevgisi vardı ve bu nedenle de küçüklüğünden beri onu kendi hizmetine seçerek ve aynı evde beraber yaşamışlardı. İlerleyen yıllarda dedesi Şeyh Abbâs, hâlen hayatta olan Lâle Fâtihâ’yı kendisi için eş olarak seçerek evlendirmişti.

Lise eğitimini Fas Molâyi İdris Lisesi’nde tamamlayan Şeyh Abbâs bu yıllarda bir taraftanda Allâme İdris b. el-Mâhî el-İdrîsî ve edebiyatçı Muhammed

⁹⁴ Benuîş, *et-Tarîkatü'l-Kâdiriyye el-Bûdşîsiyye*, 18-19.

⁹⁵ Benuîş, *et-Tarîkatü'l-Kâdiriyye el-Bûdşîsiyye*, 126.

Belhiyat'tandersler almıştır. Daha sonra Şeriat Fakültesine girmiştir. Bu dönemde de Allâme el-Ğâzi el-Hüseynî'den ferâiz, Allâme Abdulkerîmed-Dâvûdî'den İslam hukuku ve karşılaştırmalı İslam hukuku dersleri okumuştur. Bundan sonra da Dâru'l-Hadis el-Haseniyye'dehadis âlimi Muhammed b. Hammâd es-Sıkillî, fıkıh usûlü âlimi el-Hüseyn et-Tavîl ile hadis âlimesi Âişe Abdurrahman'dan da dersler almıştır. Dâru'l-Hadis el-Haseniyye Enstitüsünden mezun olduktan sonra, 1995 yılında Ebu Sâlim el- 'Iyâşî'nin *İrşâdü'l-müntesib ilâ fehmi me'ûneti'l-müktesib ve buğyeti't-tâciri'l-muhtesib* adlı eserini tahkik etmiş olduğu çalışmayla yüksek lisansını tamamlamıştır. 2001 yılında da yine Dâru'l-Hadis el-Haseniyye Enstitüsüne bağlı olarak hazırladığı *Müessesetü'z-zâviye bi'l-Mağrib beyne'l-asâleti ve'l-mu'âsara* adlı çalışmayla doktor unvanını almıştır. Ebu Münîr Cemâluddîn bu çalışmasında günümüz dünyasında tekkelerin fonksiyonu ve karşı karşıya kaldıkları problemler ile bunların çözüm yollarını ele almıştır.

Ebû Münîr Cemâluddîn ilmi, eğitim ve öğretimi seven bir kişiliğe sahipti. Bu nedenleuzun yıllar boyunca Berkâne şehrinde Kur'ân öğretimiyle meşgul olmuştur. Birçok kaynak Ebû Münîr Cemâluddîn'in şeyhlik makamına kendisinin tâlip olmadığını aksine bu makamın kendisine verildiğini ifade etmişlerdir. Babası ve mürşidi olan Şeyh Hamzâ'nın 2017 yılında vefat etmesinden sonra Ebû Münîr Cemâluddîn Bûdşîşiyye tarikatının lideri unvanını almıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

BÛDŞİŞİYYE TARİKATI

A. BÛDŞİŞİYYE TARİKATININ SİLSİLESİ

Bûdşîşîyye tarikatının silsilesi ile bu tarikatı temsil eden meşâyihın soy kütüğü adeta örtüşür niteliktedir. Bununla birlikte silsile içerisinde yer alan bazı isimlerin Bûdşîşîyye mensubu olmayan birtakım meşâyihında el aldıkları bilinmektedir. Bu zevâtın en önemlisi Şeyh el-Muhtâr'ın Şeyh EbûMedyen el-Mennûr'dur. Şeyh EbûMedyensöz konusu tarikata mensubiyetinin ilk yıllarında amcasının oğlu Şeyh el-Muhtâr el-Mücâhid'e intisap etmiş olmakla birlikte bir Derkâvî şeyhi olan Şeyh Muhammed (Fethâ) Lahlû el-Fâsî'den de feyz almıştır. Öte yandan Ebû Medyen Tîcânî şeyhlerinden Şeyh Mehdî Beluryân es-Sibâ'î'ye talebelik yapmış ve Tîcânîyye tarikatının Ahfîr'deki temsilcisi olan Şeyh Muhammed b. Musa'dan da zikir dersi almıştır.⁹⁶ Bu istisnâî durumlar bir tarafa bırakılacak olursa Bûdşîşîyye silsilesinin şu şekilde olduğunu söylemek mümkündür:

eş-Şeyh Cemâlüddîn,

eş-Şeyh Hamzâ,

eş-Şeyh el-Abbâs,

eş-Şeyh EbûMedyen

eş-Şeyh Mücâhid el-Muhtâr,

eş-Şeyh Muhyiddîn,

eş-Şeyh el-Hâc el-Muhtâr es-Sânî,

eş-Şeyh el-Muhtâr el-Evvel,

eş-Şeyh Muhammed Fethâ,

eş-Şeyh Ali,

⁹⁶ el-Alevî, *Târîhu Vecde ve Encâd fî davhati'l-emcâd*, 2/154 / *Ma'lemetü'l-Mağrib*, 5/1663.

eş-Şeyh EbûDeşîş,
eş-Şeyh Muhammed,
eş-Şeyh Muhammed,
eş-Şeyh Muhammed,
eş-Şeyh EbûDahîl,
eş-Şeyh Hasan,
eş-Şeyh Şu‘ayb,
eş-Şeyh Abdulkâdir,
eş-Şeyh Muhammed,
eş-Şeyh Muhammed,
eş-Şeyh Abudurrezzâk es-Sânî,
eş-Şeyh İsmail,
eş-Şeyh Abdurrezzâk el-Evvel,
eş-ŞeyhŞeyh el-Ekber AbdulkâdirGeylânî.⁹⁷

Bûdşîşîyye'nin Şeyh Muhammed Lahlû el-Fâsî'ye dayanan bir başka silsilesi daha mevcuttur.⁹⁸

B. BÛDŞÎŞÎYYE'NİN ŞEYH HAMZÂ DÖNEMİNDE DIŞARIYA AÇILMASI VE YENİLENMESİ YÖNÜNDEKİ FAALİYETLER

Bûdşîşîyyetarikatı kurulduğu günden itibaren manevî eğitim alanındaki faaliyetleriyle tanınmaktadır. Bununla birlikte adı geçen tarikat farklı dönemlerde manevî terbiye alanında reform olarak nitelendirilebilecek icraatlarda da bulunmuştur. Söz konusu faaliyetlerin en önemlisi Şeyh EbûMedyen el-Mennûr tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda Şeyh Ebû Medyen tarikatın içe kapalı yapısını değiştirme amacıyla Fas sınırları içerisinde yaşayan çeşitli tarikat şeyhleriyle görüşmüş ve onlardan istifade

⁹⁷ Bu manevi senedi Şeyh Hamza'nın oğlu hali hazırda tarikatın şeyhi olan Şeyh Cemaluddin el-Kâdirî'nin yazdığı tezinden öğreniyoruz. Ayrıntılı bilgi için bk. Cemaluddin el-Kâdirî, *Mü'essesetü 'z-Zâviye bi'l-Mağrib*, 887.

⁹⁸ Ahmed Ayetsi, *Muğlaâtât havle's-senedi's-şûfi li't-Tarîkatü'l-Kâdiriyye el-Bûdşîşîyye* (Madağ: Mültaqa'l-'âlem li't-Taşavvuf, 2000) 186.

etmeye çabalamıştır. Şeyh Ebû Medyen'in icraatları Bûdşîşîyye meşâyihini teberrüken ziyaret edilen şeyhler olma durumundan büyük kitlelere ahlâkî eğitim vermeyi amaçlayan bir konuma yükseltmiştir.⁹⁹

Şeyh EbûMedyen'den sonra Şeyh el-Abbâs b. el-Muhtâr tarikatın sosyal hayatın içerisinde daha aktif rol alması noktasında gayret sarf etmiştir. Bununla birlikte tarikatın yaşadığı en önemli değişim ve dönüşüm Şeyh Hamzâ döneminde gerçekleşmiştir. Nitekim tarikat Şeyh Hamzâ'nın gerçekleştirdiği faaliyetler neticesinde gençlerden ve entelektüel muhitlerdenciddi bir ilgi görmeye başlamıştır. Söz konusu ilginin doğal bir sonucu olarak Bûdşîşîyye yerel sınırları aşarak evrensel bir kimlik kimliğe bürünmüştür. Şeyh Hamzâ'nın tarikata böylesi bir ivme kazandırması 1972 yılında Bûdşîşîyye'nin başına geçipirşâd görevini üstlenmesiyle birlikte gerçekleşmiştir. Vazifeye geldiği andan itibaren tarikat bünyesinde birtakım yeniliklere gidilmesi gerektiğine kâni olan Şeyh Hamzâ bu amaçla öncelikle tarikatın zikir usulünde değişikliğe gitmiştir.¹⁰⁰

Dinî ilimler yanında çağın gereği olan bilimlerin önemini kavramış olması Şeyh Hamzâ'yı bu doğrultuda bir çabanın içine girmesi için teşvik etmiştir. Bu doğrultuda o hem dinî hem de diğer ilim dallarına ait binlerce farklı kitap barındıran büyük bir kütüphane kurmuştur. Bu ve benzeri faaliyetler neticesinde Şeyh Hamzâ döneminde tekke bulunduğu bölgede sosyo-kültürel hayatın canlanmasında büyük bir rol oynamıştır. Ayrıca hem yurtiçinden hem de yurtdışından tekkeye yapılan ziyaretlerin artmasıyla birlikte, tekkenin bulunduğu yer ile Berkâne şehri arasında bir yol yapımını zorunlu kılmıştır. Ayrıca tekkenin içinde bulunduğu köy zamanla gelişmiş ve önce belde ardından da Vecde iline bağlı bir ilçe haline gelmiştir.¹⁰¹

Böylece tarikatın faaliyet alanı genişleyerek tarikata intisap edenlerin sayısı artmış ve tarikat neredeyse Fas'ın tüm şehir ve köylerinden müntesipleri bulunan bir yapı halini almıştır. Öte yandan Bûdşîşîyye İngiltere, Fransa, Belçika, Almanya, Amerika,

⁹⁹ *Ma'lemetü'l-Mağrib*, 5/1665; Carool Kersten, *Contemporary Thought in the Muslim World, Trends, Themes and Issues* (New York: Contemporary Thought in the Islamic World, 2019) 85.

¹⁰⁰ el-Kâdirî, *en-Nübûğu's-şûfî fi Kabâ'ili Benî Yeznâsin*, 212; Cemaluddin el-Kâdirî, *Mü'essesetü'z-Zâviye bi'l- Mağrib*, 891; KBT "Nebzetün 'an Şeyh Seyyid Hamza el-Kâdirî Bûdşîşî".

¹⁰¹ el-Gazzâlî, *Musahemetun fi'l-bahsi 'an Zevâya Beni Yeznâsin*, 31.

Meksika, Şili, Peru, Brezilya, Kanada, Çin, Malezya, Tayland, Endonezya, Avusturalya, Pakistan ve Hindistan gibi çok sayıda ülkede de kendini göstermiştir.¹⁰²

Bütün bu gelişmelerin doğal bir neticesi olarak günümüzde BûdşîşîyyeFas'ta öne çıkan en kalabalık ve en güçlü tarikatlardan biri, belki de birincisi durumundadır. Şeyh Hamzâ'nın bilhassa eğitilmiş kesimi tarikata kazandırmaya yönelik icraatlarının bu sonucun ortaya çıkmasındaki katkısı büyüktür. Nitekim tarikat ülkenin içinde ve dışında mühendisler, doktorlar, üniversite hocaları, düşünürler ve entelektüellerden oluşmuş bir topluluk tarafından temsil edilir hale gelmiştir.¹⁰³Bu çerçevede tarikatın şu anki lideri konumunda bulunan Şeyh Hamzâ'nın oğlu Cemâlüddîn el-Kâdirî şöyle demektedir:

“Şeyh Hamzâ'nın zamanında toplumun çeşitli kesimlerinden âlimler ve öğrencilerden oluşan müridleri ve takipçileri bulunmaktaydı. Doktorlar, mühendisler, çeşitli müesseselerde görevli insanlar, tüccarlar ve çiftçilerin yanında gençlerin bu tarikata bağlılıklarındaki heyecanları ve şevkleri ise cabası.”¹⁰⁴

Şeyh Hamzâ zamanında hayata geçirilen yeniliklerden bir diğeri ise her sene MevlidKandili'nde yurt içinden ve yurt dışından gelen çeyrek milyona yakın dervişin Medağ'daki tekkeyi ziyaret etmesidir. Bunun yanı sıra tarikat uzun zamandan beri her yıl “Mültaka'l-âlem li't-tasavvuf” adıyla geniş katılımlı uluslararası sempozyumlar düzenlemektedir.

C. ŞEYH HAMZÂ'NIN VASIYETİ VE VEFATI SONRASINDA YAŞANANLAR

Bûdşîşîyye tarikatının gelişim seyri içerisinde önemli bir pozisyonu bulunan Şeyh Hamzâ vefatı öncesinde ailesine ve müridlerine yönelik bir vasiyetnâme kaleme almıştır. Tarikatın kendisinden sonraki çizgisini belirleyen bir metin olması açısından bu vasiyetnâme bilhassa önemlidir. Söz konusu vasiyetnâme şeyhin vefatını müteakiben 19 Ocak 2017 tarihinde okunmuştur. Şeyh Hamzâ vasiyetnâmesinde vefatından sonra tarikatın başına sırasıyla oğlu Cemâlüddîn'in ondan sonra da torunu Molâyi Münîr'in

¹⁰² el-Kadirî, *en-Nübûğu's-şûfî fi Kabâ'ili Benî Yeznâsin.*, 212; Cemaluddin el-Kâdirî, *Muessesetu'z-Zâviye bi'l-Mağrib*, 891; KBT " *Nebzetun 'an Şeyh Seyyidi Hamza el-Kâdirî Bûdşîş*".

¹⁰³ Cemaluddin el-Kâdirî, *el-Kâdirî, Mü'essesetü'z-Zâviye bi'l- Mağrib*, 891; Berhab, *ez-Zâviyetü'l-Bûdşîşîyye: Dirâsetün mu'azzetün bi'l-vesâik*, 37; el-Gazzâlî, *Musahemetun fi'l-bahsi 'an Zevâya Benî Yeznâsin*, 31.

¹⁰⁴ Cemaluddin el-Kâdirî, *el-Kâdirî, Mü'essesetü'z-Zâviye bi'l- Mağrib*, 890-891.

geçmesini vasiyet etmiştir. Ayrıca vasiyetnâmede Bûdşîşîyye tarikatının önemli ilkeleri de zikredilmiştir. Buna göre şeyh “bu vasiyetnâmeye uymayan herkes bizlerden ve tarikatımızdan uzaktır” demek sûretiyle tarikat mensuplarının vasiyetnâmede yazılı olan ilkelere uymaları gerektiği konusunda uyarıda bulunmuştur.¹⁰⁵ Şeyh Hamzâ makâmına oğlunu ve torununu vasiyet etmiş olmasından kaynaklanabilecek muhtemel eleştirilere cevap mahiyetinde olmak üzere söz konusu isimleri tercih edişinin sebeplerini şöyle beyan eder:

“Şeyh Cemâlüddîn benim oğlum olup uzak, yakın herkesin bildiği gibi temiz ve iffetli bir şekilde yetişmiştir. Yüce Allah onu yetişip büyüdüğü bu tarikatın içinde yeni bir neslin mânevî öncüsü olacak özelliklerde yaratmıştır.”¹⁰⁶

Şeyh Hamzâvasiyetinin son kısmında yer verdiği şu sözlerle âdetâ Bûdşîşîyye’nin diğer tarikatlarla arasındaki farkı ve üstünlüğü ifade edercesine şöyle demektedir:

“Allahmurâd ettiği kişiler için bu tarikata girmeyi nasıbkılmıştır. Zikir telkin etmek suretiyle insanları Allah’a davet ve irşâd yöntemi ârifler ve imânın tadına varmış olanlar nezdinde en sağlam yol ve en başarılı yöntemdir. Bu tarikata intisap edenlerin kalpleri inkişâf eder, kederleri ortadan kalkar ve onlar Allah’a ihlâsla ibadet etmenin ilmini elde ederler.”

Şeyh Hamzâ 75 yaşındayken 19 Rebîussânî 1438 / 18 Eylül 2017 Çarşamba günü sabaha karşı vefat etmiş olup bir gün sonra da Medağ’daki Bûdşîşîyye tekkesinde defnedilmiştir. Şeyhin cenazesine dünyanın farklı yerlerinden gelen binlerce müridin yanı sıra dönemin Fas kralı VI. Muhammed’in müsteşarları, Vakıflar ve İslami İşler Bakanı Ahmed et-Tevfik, İçişleri Bakanı Muhammed Hassâd, Doğu Eyalet valisi Muhammed Mehîbiyye ve Berkâne valisi Abdulhak el-Hûzî başta olmak üzere çok sayıda üst düzey bürokrat katılmıştır.

Kral VI. Muhammed Şeyh Hamzâ’nın oğlu ve aynı zamanda tarikatın hali hazırdaki lideri Şeyh Cemâlüddîn’e taziyelerini bildiren bir telgraf göndermiştir. Bir kralın bir tarikat şeyhinin vefatının ardından taziye telgrafı göndermesi sık rastlanan bir durum olmadığından söz konusu telgrafın muhtevasına burada yer vermenin uygun olacağı düşünülmüştür: Kral VI. Muhammed’in taziye telgrafında şu ifadeler yer almaktadır:

¹⁰⁵ KBT “*Nebzetün ‘an Şeyh Seyyid Hamza el-Kâdirî Bûdşîşî’*”.

¹⁰⁶ Bu araştırmamızın sonunda vasiyet metnin tamamı bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. KBT “*Nebzetun ‘An Şeyh Seyyidi Hamza el-Kâdirî Bûdşîş’*”.

“Kıymetli babanız Şeyh Hamzâ el-Kâdirî Bûdşîş’invefât haberi bizleri derinden etkilemiş ve çok üzmüştür. Allah onu salih kullarının zümresine ilhâk eylesin. Allah ona mağfiret etsin ve ondan razı olsun. Babanızın taziyesi nedeniyle sizlere, ailenizin diğer fertlerine, akrabalarınıza, vefat eden şeyhin tüm sevenlerine, Fas sınırları içinde ve dışında yaşayan Kâdirî Bûdşîşîyye tarikatının tüm tâbilerine âlim zat Şeyh Hamzâ’nın vefatından dolayı en içten taziyelerimizi iletir, baş sağlığı dileriz. Allah’tan geniş rahmeti ve engin mağfiretiyle kendisine muamele etmesini diler hepimize sabr-ı cemil niyaz ederiz. (...) Bu acılı zamanda bizler, büyük bir âlim ve fakih, güzel ahlâklı şeyhimizi kaybetmenin üzüntüsünü yaşamaktayız. Şüphesiz mânevî yolun yolcusu olan şeyhimiz, ülkemizde tasavvufî geleneği sürdüren, yurtiçinden ve yurtdışından insanların mânevî rehberliğinden istifade ettiği en önemli şahsiyetlerden biridir. (...) Müminlerin emîri olarak bizim de insanları davet ettiğimiz doğru yolda yürümüş, insanları dinin özüne dönmeleri için teşvik etmiştir. Şüphesiz ki dinimizin özünde, Allah’a samimi bir şekilde yönelme, vatan sevgisi ve devletimizin istikrar ve gelişimi için çalışmak vardır. (...) Bu büyük acınızı paylaşıyor, yüce Allah’tan merhuma, yerine getirdiği güzel hizmetler, işlediği sâlih amel ve iyiliklerinden dolayı mükâfatlandırmasını, onu nimet verilen siddıklar, şehitler ve sâlihlerle birlikte haşr etmesini diliyoruz.”¹⁰⁷

D. ŞEYH HAMZÂ’NIN TASAVVUFA DAİR BAZI HİKMETLİ SÖZLERİ

Şeyh Hamzâ vefat ettiğinde geriye herhangi bir kitap veya risale bırakmamış olması yönüyle Ebu’l-Hasan eş-Şâzilî’ye benzetilmektedir. Bununla birlikte Şeyh Hamzâ yazma kabiliyeti olan müridlerini makale ve kitap telif etmeleri, gazete ve dergilerde yazı yazmaları konusunda teşvik etmiştir.¹⁰⁸ O, yazı yazan müridlerini polemiklerden ve tartışmalardan uzak durmaları, kimseye hakarete bulunmamaları ve görüşleri farklı olan kişilerin kusurlarını araştırmamaları hususunda ise özellikle uyarmıştır. Geriye yazılı bir eser bırakmamış olmakla birlikte kendisinin sohbetlerinde bulunanların aktarımları sayesinde başta tasavvuf olmak üzere çeşitli mevzulara dair görüşlerini öğrenmek mümkün olmaktadır. Şeyh Hamzâ’nın manevî terbiye hususunda ziyaretçilerine ve

¹⁰⁷ Bk. Kral 6. Muhammed’in Şeyh Hamza’nın ilesine yazdığı mektubu. Bu mektubu Vakıflar ve İslami İşler Bakanı Ahmed et-Tevfik taziyede okumuştur. Ulusal ve uluslararası yayın organları söz konusu haberi nakletmiştir. Assabah, Ta’ziyetü Şâhibi’l-Celele, (18 Ocak 2017), 1.

¹⁰⁸ Benuîş, *et-Tarîkatü’l-Kâdiriyye el-Bûdşîşîyye*, 13- 46.

özellikle de müridlerine yönelik tavsiyelerinden bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür.¹⁰⁹

* Tasavvuf ahlak, zevk ve şevkten ibarettir.

* Tasavvuf, “... *şüphesiz sen yüce bir ahlak üzeresin*”¹¹⁰ meâlindeki âyetin tefsiridir.

* Hakikat tasavvufunun zamanı bitmiştir. Günümüzde ideal olan tasavvuf ise hakikatlerin yüksek sesle söylenmesi değil insanların ıslâh edilmesidir.

* Tasavvuf şeriâtın tâ kendisidir. Şeriatsız tasavvuf asla mümkün değildir.

* Bizim tarikatımız Kitap ve Sünnet’te açıklanmıştır. “*Allâh’ın resûlü size ne getirdiyse onu alın. Sizi neyden sakındırdıysa da ondan uzak durun*”¹¹¹ meâlindeki âyet bizim düstûrumuzdur.

* Tarikat Rabbanîdir, ona sıkıca tutunun.

* Tarikat itâate bağlıdır.

* Bizim tarikatımız Hz. Peygamber’in kemâl dereceki yolu olup o, Rabbanî bir sırdır. Bu sırların korunması, insanın ancak gücü nispetinde ve zamanın şartlarına göre Allah’ın kitabına ve rûsûlünün sünnetine sımsıkı sarılmakla mümkündür. Kim dinin emrettiğinden fazlasını yapmaya çalışırsa bunun altında kalır. Bu nedenle dine sıkıca tutunun ve sizi Allah’a yaklaştıracak amelleri işleyin.

* Tarikatımız sohbetten sonra Allah’a çokça zikir üzerine binâ edilmiştir. Zikir her şeyin anahtarıdır. Bu sebeple zikretmeyen müriden hiçbir şey olmaz.

* Tarikat hastaneye benzer. Müridler olarak sizler bu hastanenin hasta bakıcısı, şeyh de doktorudur. Allah’ın kullarına karşı affedici ve şefkatli olun ve onlara müsamaha gösterin.

* Bizler tarikatta insanları manevî açıdan tedavi etmeye çalışırız. Müminlerden asla intikam alma yoluna gitmeyiz. Siz siz olun! Müslüman birini küfür veya şirke girmekle itham etmeyiniz. Allah’ın yarattıklarından nefret etmeyin. Böyle davranmazsanız sonu olmayan bir kaybın girdabına girersiniz.

* Sohbet tüm kurtuluşların ve salâhın temelidir. Muhabbet de sohbetin devamı için gerekli olan en önemli enerji ve güç kaynağıdır. Mürîd şeyhinin ahvâlinden yalnızca ona

¹⁰⁹ Şeyh Hamza’nın bu sözler ve hikmetleri bu kitapların farklı başlıkları altında bulunmaktadır: el-Gazzâlî, *Musahemetun fi’l-baḥsi ‘an Zevâya Beni Yeznâsin*, 93-102; Kustas, *Nibrâsu’l-murîd*, 70. Cemaluddin el-Kâdirî, *Muessesetu’z-Zâviye bi’l-Mağrib*, 630. Erhîhât, *ed-Da’vetu ilallâhi fi rihâbi taşavvuf*, 57. Benuîş, *et-Tarîkatü’l-Ḳâdiriyye el-Bûdşîşîyye*, 69.

¹¹⁰ el-Kalem 68/4.

¹¹¹ el-Haşir 59/7.

muhabbeti ve bağlılığı ölçüsünde istifade edebilir. Gerçek bağlılık ise yalnızca Allah rızası için olan samimi muhabbetle mümkündür.

* Yüksek bir ahlaka sahip olmanın ve fitratı muhâfaza etmenin yegâne yolu Allah'ı daima zikretmek, iyi amel işleyen ve Allah'ı sevenlerle sohbet etmek ve onlara benzemekten geçmektedir.

* Bir kişinin faziletli insanlarla karşılaşması, Allah'ın o kişi hakkında hayır murâd ettiğinin delilidir. Şayet Allah istemese o kişi için bu faziletli insanlarla karşılaşp sohbet etme imkânı yaratmazdı. Allah sevdiği kişiyi sevdiği diğer kullarıyla bir araya getirir, bu kişiye sevdiği kullarının sohbetine katılmayı ve onlara tâbi olmayı ilham eder.

* Sakın gâfil kimselerle arkadaşlık etmeyin ve onların sohbetlerine katılmayın. Gâfil kimselerle arkadaşlık ve sohbet etmek tembelliğe neden olur. Zira Allah *“kalplerini bizim zikrimizden gafil bıraktığımız ve nefis ve hevalarına tâbi olan ve işi gücü aşırılık olan kimselere uyma”*¹¹²buyurmaktadır.

* Muhabbet arkadaşlığı, arkadaşlık da beraber vakit geçirmeyi gerektirir. Beraber vakit geçirmek ise sohbetin başlangıcıdır. Sohbet gelince o, halk için sünnet iken havâss için ise farzdır.

* Zikir sevgi ve mutluluğun adresidir.

* Allah'ı zikretmek manevî hastalıkların ilacıdır.

* Tarikatta esas olan şey zikirdir, dolayısıyla işin başında da sonunda da zikir vardır.

* Bu dünyada iyi bir yaşam sürmek isteyen kişi Allah'ı çokça zikretmelidir. Ahirette kurtuluşa ermek isteyenler de yine Allah'ı çokça zikretmelidirler. Mürîd de ancak Allah'ı gizlice zikrederek ıslâh olur.

* Allah'ı zikreden bir kişi ruhunu Allah'ı zikrederek nurlandırmışsa gönlünde muhabbetin parıltıları belirir veböylece Allah dışında bir şeyi düşünemez olur. Hiçbir şey ona ağır gelmediği gibi o, bıkkınlık nedir bilmez, açlık susuzluk ve uykusuzluktan etkilenmez, dedikoduları önemsemez, dünya malı himmetini azaltmaz, ailesi ve ticareti ona engel olmaz, rahat ve dinlenme nedir bilmez ve yüce sevgilinin huzurunda ferahlık bulur. Kim Allah'ın huzurunda bulunduğu bilincini taşımaya devam ederse Allah da kendisine hayâ duygusunu bahşeder ve onun kalbinde heybetin parıltılarının ışıdığını

¹¹² el-Kehf, 18/28.

hissettirir. Böylece Allah ona Kendisi karşısında edepli olmanın zevkini tattırır ve yaratılmışlara karşı güzel ahlakın zevkini tatmış olur.

* Tüm hayır, izzet ve şeref Kur'ân'ındır.

* Kötülükten, musibetlerden, açlıktan ve belalardan uzaklaşmanın yegâne yolu Kur'ân okumaktır.

* İlimin kadın erkek tüm Müslümanlara farzdır. Çünkü Kur'ân ilmin hem başlangıcı hem de sonudur.

* Zahiri edep sıradan insanların sahip olması gereken edebdir. Bâtînî edeb ise ruh sahibi insanların edebidir. Bu itibarla edeb gönül ve vicdan temizliği üzerine binâ edilmiş olup, "... *O zâhirdir, O bâtındır, O herşeyden haberdardır*" meâlindeki âyete istinaden onlanların edep anlayışları arasında dağlar kadar fark olduğu söylenebilir.

* Müridin şeyhi ile olan ilişkisi, Allah ve resulünün muhabbetine dayalı bir ilişkidir. Muhabbet süte benzer. Nasıl ki sütün içine bir şey düştüğünde hemen belli olup sütün görünümünü bozuyor ve rengini değiştiriyorsa, aynı şekilde şeyh ile müridin sevgisine bir şey karıştırması halinde hemen kendini belli etmektedir. Sütün rengi değişmişse artık o, süt olmaktan çıkmış demektir. Müridin şeyhine olan muhabbetini şeytanın vesvesesi ya da nefse ait olumsuz bir arzu engellediği vakitbu vesveselerin mutlaka temizlenmesi ve bir tarafa atılması gerekir.

* Cömertlik muhiplerin ayrılmaz özelliklerinden biri olupsaliklerin sahip olmaları gereken olmazsa olmaz bir niteliktir. Bu sebeple Allah sevgisi ve cimrilik bir kalpte aynı anda bulunmaz.

E. BÛDŞİŞİYYE'YE GÖRE TARİKAT EĞİTİMİNİNİKİ TEMEL UNSURU:

ZİKİR VE SOHBET

Bûdşîşîyye meşâyihîşu iki temel şartın yerine getirilmesi halinde manevî anlamda hedeflenen neticenin elde edilebileceğini söylerler.

a) Allah'ı çokça zikretmek.

b) Şeyh ile sohbet ve ittisâl halinde olmak.

Özellikle Şeyh Hamzâ ve onun yolunu takip eden oğlunun uyguladıkları manevî eğitim programına göre bahsi geçen iki temel şarta uyulmadan tarikatın hedeflediği eğitsel hedeflerin gerçekleşmesi ve manevî aşamaların kat edilmesi mümkün değildir. Bu itibarla o müridlerini sırları aydınlanıncaya kadar Allah'ı çokça zikretmeye teşvik eder.

Onun anlayışına göre müridlerin bünyeleriyalnızca devamlı zikirle istikâmeti korumanın zorluğuna dayanabilecek bir kıvama ulaşabilir. Bunailaveten Şeyh Hamzâ müridin boş konuşmaya, tartışmaya ve dedikoduya ayıracak zamanı kalmaması için zikirle çok vakit geçirmesini salık vermekteydi. Böylece müridler kıbleye yönelmiş bir hâlde zikir yaparak, Kur'ân veya *Delâ'ilü'l-hayrât* okuyarak yahut namaz kılarak vakitlerini değerlendireceklerdir. Şeyh Hamzâ'nın bu doğrultudaki vurgusu öylesine güçlüydü ki o, müridlerine yatağa girdiklerinde dahi uykuya dalıncaya dek Allah'ı zikretmelerini emretmekteydi.¹¹³

1. Bûdşîsiyye Tarikatında Zikir

Zikrin bireysel ya da toplu şekilde icrası ve gün içerisinde okunması gereken duâlar (evrâd) konusu da Bûdşîsiyye meşâyihî tarafından ayrıntılı şekilde belirlenmiştir. Buna göre söz konusu vazifeler müridin sabah namazından az önce uyanarak belli vakitler gözetilerek yerine getirilir.

Bu doğrultuda örneğin tekkede bulunan bir müridyerine getirmesi gereken görevlere sabah namazı öncesinde başlar ve akabinde sabah vazifesine geçer. Sabah namazından sonra Kur'ân-ı Kerîm'den bir miktar ve ardından da hizbini okur. Sonra sabah namazını kılar. Kahvaltının akabinde ise her bir mürid ilgili vakte özgü zikir ve virdini münferiden icra eder. Bütün bunlar yerine getirildikten sonra âhirete intikal etmiş olan tarikat kardeşlerinin yattığı tekke mezarlığı ziyaret edilir. Onlar için duhâ vaktine dek Allah'tan rahmet dilenir ve dua edilir. Ardından orada duhâ namazı edâ edilir. Sonrasında mürid dinlenmeye çekilir ve arzu ederse biraz uyur.

Öğle vakti girdiğinde öğle namazı kılınır. Daha sonra da “سبحان الله وبحمده سبحان الله العظيم” (Allah her türlü noksan sıfatlardan uzaktır. Ona hamdolsun. Büyük olan Allah her türlü noksan sıfatlardan uzaktır) şeklindeki ifade yüz defa okunur ve ardından Hz. Peygamber'e çokça salavat getirilir. Öğlen yemeği sonrasında ise Kur'ân-ı Kerîm okunur.

İkinci namazı kılındıktan sonra Kur'ân-ı Kerîm'den bazı âyetler okunarak ilim halkası açılır. Bu ilim halkasına şeyh başta olmak üzere âlimler ve tarikatın ileri gelenleri katılır. Burada takip edilen dersler fıkıh, hadis, tefsir veya siyerden oluşmaktadır.

¹¹³ Erhîhât, *Zikrullah ve tahşîlu'l-ḥudûr*, 65.

Akşam namazını müteakiben yapılması gereken vazifeler yerine getirilir. Yatsı namazından sonra ise akşam yemeği için sofraya kurulur. Yemek esnasında büyükler küçüklere, küçüklere de büyüklere tevâzu, diğergamlık ve özveriyle hizmet eder. Daha sonra herkes önce لا إله إلا الله (Allah'tan başka ilah yoktur), ardından da الله (Allah)lafızları tekrarlanarak zikir icrâ edilir. Bunu takiben *Kaside-i Bürde* ve *Hemziyye*¹¹⁴ okunur ve ardından semâ'a geçilir.¹¹⁵Daha sonra gücü olanlar gece namazı kılarlar, diğerleri ise sabah namazı vaktinde uyandırılana dek uyurlar.

Günlük olarak icra edilen bu zikirlerin temeli kabul edilen Kur'ân-ı Kerîm'i okumak müridler için zaruridir. Bundan dolayı Kur'ân-ı Kerîm okumak günlük programa katılmış olsun ya da olmasın, grup halinde veya bireysel olarak gerçekleştirilir. Kur'ân-ı Kerîm okumayı bilen müridler sabah ve akşam olmak üzere iki hizble mükelleftir. Bazen de yüzlerle ifade edilebilecek derecede sayıda hatim yapmak için belirli ve sınırlı bir vakitte okunmak üzere Kur'ân'ın belli bölümleri müridlere dağıtılır. Bazen bir tek mürid yeteneğinin ve vaktinin uygun olup olmayışı durumuna bağlı olarak aylık beş ila on arası değişen miktarda Kur'ân hatmi alır. Bu itibarla Kur'ân-ı Kerîm gece gündüz demeden sürekli okunur.¹¹⁶ Tarikat bünyesinde Şeyh Hamzâ ile başlatılan önemli icraatlardan biri de müridlerin adeta bir vird gibi Hz. Peygamber'in siretini okumalarıdır.¹¹⁷

Şeyh Hamzâ'nın belirlemiş olduğu yöntem gereği Bûdşîşîyye'de zikirdiğer tarikatlarda olduğu üzere bireysel veyatoplu şekilde icra edilir. Buna göre müridin tek başına yapmış olduğu zikirde mürid Allah'a kimsenin görmediği bir ortamda münâcât etme fırsatı bulur.¹¹⁸Şeyh Hamzâ ferdî zikrin hem halvet hem de celvet halindeyken çokça yapılmasını salık verir.¹¹⁹

Bûdşîşîyyetarikatında ferdî olarak icra edilen zikir "vird" olarak adlandırılır. Vird ayrıca genel ve özel olmak üzere ikiye ayrılır. Genel vird bir grup müridin normal durumlarda kişisel bir uygulama olarak bağlı kaldıkları vird demektir. Bu vird çoğunlukla belirli

¹¹⁴ Tam adı *el-Kasîdetü'l-hemziyye fî medhi'n-nebevîyye* olan bu menzûme *Kasîdetü'l-bürde*'den sonra Bûsîrî'nin en meşhur eseridir. 455 beyitlik bu kasidenin diğeri adı *Ümmü'l-kurâ fî medhi hayri'l-verâ'*dir. Bu kaside gerek müstakil olarak gerekse şiir mecmuaları içinde birçok defa basılmıştır, bk. Mahmut Kaya, "Bûsîrî, Muhammed b. Saîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 6/468-470.

¹¹⁵ Kustas, *Nibrâsu'l-murîd fî tarîki't-tevhîd*, 59-60.

¹¹⁶ Benuîş, *et-Tarîkatü'l-Kâdiriyye el-Bûdşîşîyye*, 45-46.

¹¹⁷ Benuîş, *et-Tarîkatü'l-Kâdiriyye el-Bûdşîşîyye*, 45.

¹¹⁸ Erhîhât, *Zikrullah ve tahşîlu'l-hudûr*, 49.

¹¹⁹ Erhîhât, *Zikrullah ve tahşîlu'l-hudûr*, 51.

sayılarda olmak üzere isti'âze, besmele, Fâtiha, istiğfâr, özellikle sabahları “el-Latîf” ism-i ilâhîsini ve Hz. Peygamber’e salavatı içerir. Bu kapsamda virid sabah ve akşam olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Ayrıca böylesi bir virid yeni başlayanlar ve çok meşguliyeti bulunanlar başta olmak üzere müridlerin durumları, meslekî, sıhî ve diğer şartları göz önünde bulundurularak ve ayrıca müridlerin kabiliyet ve gayretleri gözetilerek azaltılıp çoğaltılabilmektedir.

Özel viridler ise müridin kişisel özellikleri dikkate alınarak belirlenir. Mürid tarikatta manevî açıdan ilerleme kaydetmiş ise şeyh kendisine içinde bulunduğu makamdan bir üst makama geçmesini sağlayan bir dizi zikir verir. Böylece mürîd kendisine verilen zikirleri tekrar ederek bir üst makama erişir. Bazen bu viridler kötü bir durumu savuşturmak veya beklenmedik olaylardan kaçınmak yahut da müridi manevî ilgisinden ve nihaî hedefinden alıkoyabilecek sorunlardan uzak tutmak için duysal veya kişisel bir menfaatin bulunduğu savunma amaçlı viridler olabilmektedir.¹²⁰

Bûdşîşîyye tarikatında bireysel zikre ek olarak toplu zikir de vardır. Burada “topluzikir”den aynı meclis içerisinde bir araya gelip aynı üslup ve ifadelerle yaptıkları zikir kastedilmektedir.¹²¹Bu tür bir zikir gizli ve açık şekilde olabilmektedir. Kibleye yönelerek ve halka şeklinde icrâ edilen toplu zikir her gün özellikle akşam ve yatsı namazları arasındagerçekleştirilir. Tarikatta bu zikir çeşidi “el-vazife” şeklinde adlandırılmıştır. Bu zikrin açıktan icrâ edileni birkaç zikri kapsamaktadır. Bunlar toplu olarak akşam hizbinin tilâvetiyle başlamakta hemen ardından sırasıyla “Yasin”, “Fâtiha”, “Kelime-i Tevhid”, “el-Latîf” ve “*Hasbünellâhu ve ni'me'l-vekil*” okunduktan sonra ism-i müfred “Allah” ve ism-i hüviyet“Hüve Hüve” çekilir. En sonunda ise “Vâkı'a” süresi okunup ardından bazı dualar ve Hz. Peygamber’e salavat getirilmek suretiyle bitirilir. Öte yandan akşam vazifesi esnasında okunan zikirlerden farklı ifadelerle sahip olan sabah vazifesi de mevcuttur. Bu vazife sadece Medâğ’daki ana tekkede özel bir şekilde icrâ edilmektedir. Medâğ dışındaki şehirlerde bu özel zikri sabah vaktinde icrâ edenler çok nadirdir. Nitekim müridlere zorluk olmasın diye bu vazifeye katılmak zorunlu tutulmamıştır.¹²²

¹²⁰ Benuîş, *et-Tarîkatü'l-Kâdiriyye el-Bûdşîşîyye*, 64.

¹²¹ Erhîhât, *Zikrullah ve tahşîlu'l-hudûr*, 55.

¹²² Benuîş, *et-Tarîkatü'l-Kâdiriyye el-Bûdşîşîyye*, 63.

Zikir vazifesi bölgelere ve uygulayacak olan zâkirlerinsayısına bağlı olarak değişmektedir. Bu nedenle zikre haftada iki kez uygulanabilen “el-Latîf” kısmı da eklenebilmektedir. Zikir vazifesi her gün ve özellikle ağustos ayı ile yıllık ve mevsimsel olarak yapılan diğer itikâflar esnasında yapılmaktadır. Sabah vazifesi bir oturuşta Kurân-ı Kerîm’i hatmetmek ve bir kısım lafızlar tekrarlamak suretiyle icrâ edilmektedir. Bu zikirlerin içerisinde “el-Latîf” özel bir yer teşkil etmekte ve ayrıca “*Delâ’ilu’l-Hayrât*” gibi dualar da okunmaktadır.

Öte yandan Bûdşîşîyye tarikatında toplu olarak icra edilen virdler içerisinde *Sahîh-i Buhârî* okunması da dâhil edilmiştir. Bu kapsamda müridler Kur’an cüzlerini kendi aralarında paylaşıp okudukları gibi *Sahîh-i Buhârî*’nin hiziblerini de aynı şekilde paylaşım suretiyle ayda bir veya bir aydan daha kısa bir sürede hatmetmektedirler. Bir başka ifadeyle müridler *Sahîh-i Buhârî* okumayı bir süreliğine değil periyodik olarak ve devamlı bir şekilde kendilerinin temel bir görevi addedetmektedirler.¹²³ Burada amaç Hz. Peygamber’in sahih sünnetini öğrenmek, manevî bir sâikle Allah’a yaklaşmak ve Onun elçisini bilgi ve davranış bakımından örnek almaktır.

2. Bûdşîşîyye Tarikatında Sohbet ve Önemi

Tasavvufî terbiye yöntemleri arasında önemli bir yeri bulunan ve pek çok tarikat tarafından manevî eğitim sistemlerinin temel unsurlarından biri olarak belirlenen “sohbet” Bûdşîşîyye’de de merkezî bir konuma sahiptir. Bu itibarla sohbet Bûdşîşîyye tarikatının eğitim modelinin üzerine inşa edildiği en önemli esaslardan biri olarak kabul edilmektedir. Sohbet aslolan mürşidin bir model olarak manevî eğitimin merkezinde yer almasıdır. Şeyh Hamzâ ve onun yolunu takip eden halihazırdaki şeyh Cemâlüddîn mürşidle ve dostlarıyla sohbet etmenin müridin nefsinin ıslah etme ve ahlâkını güzelleştirmenin yanında imânın kalbe yerleşip sağlamlaşması noktasında da pratik bir yöntem olduğu görüşündedirler. Nitekim Şeyh Hamzâ bu konuyla alakalı olarak şöyle demektedir:

“Ahlakını güzelleştirmek, iyiyi kötüden ayırt etme yeteneğini kazandırmak ve şevkini artırmak istiyorsan Allah’ı zikretmeli, sâihlere bir arada bulunmalı ve onlarla aynı havayı teneffüs etmelisin!”

¹²³ Benuîş, *et-Tarîkatü’l-Kâdiriyye el-Bûdşîşîyye*, 45.

Bilindiği üzere sūfîler müridin şeyh ile olan münasebetini Hz. Musâ'nın Hızır ile olan ilişkisinin anlatıldığı kıssa üzerinden temellendirirler.¹²⁴ Onların bu bağlamdaki yorumlarına göre Hızır'ın Hz. Musa için belirlediği kurallar manevî yolun yolcusu olan müridin şeyhiyle birlikteyken uyması gereken kaideler için esas olarak kabul edilmiştir. Bu kapsamdaki görüşlerini söz konusu anlayışa dayandıran Şeyh Hamza'ya göre mürebbi konumundaki şeyh ile olan sohbet Allah'a yakınlaşmanın en doğru aracı durumundadır. Çünkü mürşid manevî tecrübe sahibi olmasının yanında nefesine muhalefet etmiş ve hevâsına galip gelmiş bir şahsiyettir. O sohbet esnasındaki öğütleriyle müride hidayet yolunu gösterir ve onun önündeki engelleri kaldırır. Böylece müridinin durumu düzelir ve Allah'a yönelmek için hak yolunu ona tanıtmış olur. Zira kendisine nasihat eden bir kardeşi ve doğru sözlü bir rehberi bulunmayan mürid doğru ile yanlış ayırt edemeyeceğinden farkına varmadan çelişkili durumlarla karşılaşarak kendisini helâka götüren yollara yönelebilir.¹²⁵

Öte yandan genel olarak tasavvuf erbabı herhangi bir tarikatta mürşidlik konumunda bulunacak zevâtla alakalı olarak birtakım şartlar ileri sürmüşlerdir. Söz konusu şartlar sohbet vasıtasıyla müridlerini eğitme görevini üstlenmiş olan mürşide yüklenen sorumluluğun önemi ve büyüklüğü göz önüne alınarak belirlenmiş olan parametreler durumundadır. Bu doğrultuda Bûdşîsiyye tarikatında ilgili şartlar dört madde şeklinde ifade edilmiştir:

1. Farz-ı ayları bilmek,
2. İcâzet/izin,
3. Silsile,
4. Eksiksiz bilgi ve tecrübe.

Esasen yukarıda zikredilen şartlar sūfîlerin geneli tarafından da kabul edilmiştir. Bunlar arasında yer alan "icâzet"le alakalı olarak Şeyh Hamzâ'nın müridi olan Ahmed Erhîhât şöyle demektedir:

"İzin şeyhin insanları Allah'a ulaştırmak ve irşâd etmek için bir kişiye şehâdet âleminde verdiği icâzettir. Bu ayrıca müridin Allah'a varış yolunda manevî rehberlerden biri olarak

¹²⁴ Bu konuya tahsis edilmiş bir çalışma için bk. Hugh Talat Halman, *Where the Two Seas Meet, Al-Khidr and Moses--The Qur'anic Story of Al-Khidr and Moses in Sufi Commentaries as a Model for Spiritual Guidance*, Louisville 2013.

¹²⁸ Kustas, *Nibrâsu'l-murîd fî tarîki't-tevhîd*, 146-147.

kabul edilerek onurlandırıldığına dair Yüce Allah ve Onun Resûlü'nden kendisine verilmiş bir yetkidir.”¹²⁶

Şeyhte bulunması gerekli olan bu koşullar arasında yer alan bilgi ve tecrübe konusunda ise yine Ahmed Erhîhât şu şekilde açıklamaları yapmaktadır:

“Bilgi ve deneyim şeyhin kişiyi Allah’a ulaştıran davranışlar hakkındaki bilgisini ve sâliki tehlikelerden korumak için dikenli yolda nasıl yürüyeceğine dair ustalığını ifade etmektedir.”¹²⁷

Kendisi şeyhte bulunması gereken tecrübenin üç türünden bahsetmekte ve bunları Bûdşîşi anlayışa uygun olarak izah etmeye çalışmaktadır. Bu itibarla o söz konusu türleri “bilişsel tecrübe”, “ruhsal tecrübe” ve “saha tecrübesi” şeklinde isimlendirmektedir. Bunlardan birincisi mürşidin özellikle nefsin çeşitli hâllerine ve kalbin hastalıklarına ve bunlara dair tedavi yollarına dair yaşanmışlıklara dayalı bilgisini ifade etmektedir.¹²⁸ Mürşidin rehberlik yapmayı hedeflediği insanların durumlarını, zihniyetlerini, alışkanlıklarını, davranış şekillerini, onlara nasıl davranılmasının uygun olacağını bilmesi gerekir. Bu aşamada teorik bilgi yeterli olmadığından bütün bu hususların tecrübeye dayalı şekilde edinilmiş olması zorunludur. Söz konusu müktesebatın işe yarar olabilmesi ise mürşidin tam bir tevâzuyla muhatabının anlayış seviyesine inerek hitap edebilme becerisine bağlıdır. Şeyh Hamzâ bu konuda şöyle demektedir: “Şeyh yüksek makamına rağmen müridi Allah'a ulaştırmak için onun seviyesine inmelidir.”¹²⁹

Deneyimin birbirini tamamlayan bu üç yönü, şeyhineğitim bakımından nitelikli hale gelmesi için gereklidir. Bu itibarla o, müridin dinin özünü en mükemmel bir şekilde kavramasını gerçekleştirmek için öğrenciyle birlikte ilerleme kaydeder. Özetle, bahsi geçen şartları yerine getirmeyen kimse müridlere yol gösterme konusunda güvenilemezdir. Zira mürşidliğin ölçütü bahsi geçen bütün bu hükümlerin gereklerini yerine getirip getirmediğidir.

¹²⁶ Erhîhât, *ed-Da 'vetu ilallâhi fî rihâbi taşavvuf*, 79.

¹²⁷ Erhîhât, *ed-Da 'vetu ilallâhi fî rihâbi taşavvuf*, 76.

¹²⁸ Erhîhât, *ed-Da 'vetu ilallâhi fî rihâbi taşavvuf*, 76.

¹²⁹ Erhîhât, *ed-Da 'vetu ilallâhi fî rihâbi taşavvuf*, 78.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BÛDŞÎŞİYYE TARİKATININ AKTÜEL DURUMU VE DİĞER TARİKATLARIN ONUN HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

A. BÛDŞÎŞİYYE TARİKATININ FAS'TAKİ FAALİYETLERİ

Sosyal dayanışma ilkesi gereği özelde Fas toplumu, genelde de İslam ümmetinin meseleleriyle olumlu etkileşim kurmak Şeyh Hamza'nın terbiye yönteminde öne çıkan önemli bir özelliktir. Budşîşîyye tarikatı Şeyh Hamza döneminde hem Fas toplumunun hem de İslam ümmetinin içinde bulunduğu şartlar çerçevesinde önemli dayanışma rolleri sergilemiştir. Manevî tesir ile bir arada yürütülen sosyal çalışmalar sayesinde Bûdşîşîyye tarikatı herkesin nezdinde büyük bir saygınlığa ulaşmıştır. Nitekim tarikat şeyhlerinin dedeleri Şeyh Ali'ye “**Bûdşîş**” lakabının verilmesinin nedeni kıtlık ve kuraklık dönemlerinde tekkeye gelenlere *deşişe* diye bilinen bir yemek yedirmesinden başka bir şey değildir.¹³⁰ Aynı şekilde Şeyh el-Muhtâr'ın sömürgecilığe karşı direnişteki liderliği Doğu Fas'ta iyi bilinmekte, Fas halkının hafızasındaki yerini korumaya devam etmektedir. Buna ilişkin bilgiler, Arapça ve Fransızca tarih kitaplarında yazılı olup, Paris'teki Fransız ordusuna ait arşivlerde korunmaktadır.¹³¹

Şeyh Hamza tekkenin dış dünyaya açılıp bireylerin günlük yaşamlarıyla ilgilenmesi gerektiği konusunu tarikatın terbiye sisteminin ayrılmaz bir vasfı olarak görmektedir. Yine Şeyh Hamza'ya göre toplum yararına çalışmak müridler için yüksek makamlara erişmenin, maddî âlemin darlıklarından kurtulmanınve içsel arınmanın da vesilesidir. Ona göre tarikata sâlik olanlar toplum yararına çalışmak suretiyle müslümanlar için yararlı işler yapma ve infâkta bulunma konularında bir nevi eğitilmektedirler. Şeyh Hamza, şeyhi Ebu Medyen'den şu sözleri nakletmektedir: “Kim Allah ve Resûlü'nü sevdiğini iddia ederse, onu Allah yolunda vermekle imtihan edin. Bir iki dirhem ile de

¹³⁰ *Ma'lemetü'l-Mağrib*, 5/1665.

¹³¹ *Berhâb, Şimâlu'l-Mağrib bi'ş-şarki*. 363-370.

olsa icâbet ederse ona inanın, icâbet etmezse bilin ki bu kişinin sevgisi hakiki olmayan bir iddiadan ibârettir”, “cömert insan verdiklerini unutup asla hatırlamayan kişidir.”¹³²

Şeyh Hamza döneminde tarikat kıtlık ve salgın hastalıklar esnasında halka yiyecek sağlamak, yabancıları ve yolda kalanları barındırmak, fakir ve düşkünleri giydirmek, muhtaçlara yardımda bulunmak, yardım istemek zorunda kalanların çağrısına cevap vermek, hastaları tedavi ettirmek ve husumetlileri uzlaştırmak gibi önemli sorumlulukları üstlenerek Fas gerçekliğinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Şeyh Hamza bir sözünde “Kötülük ve haksızlıkla da karşılanırsa, iyilik yapınız! Çünkü Allah kendilerine iyilik yapmalarına karşın düşmanları tarafından kötülük gören inananları savunur” demektedir.¹³³

KâdiriBudşîşîyye tarikatı bu menkıbe ile ün salmış olup tarikat mensupları da bu iyiliklerle tanınmıştır. Bu nedenle Fas’ın her yerinde olduğu gibi Fas dışında da tarikatın bu kadar yaygın olması ve Şeyh Hamza’ya son derece hürmet gösterilmesi şaşırtıcı değildir. Tarikatın sahip olduğu bu konumuesas olarak tarikatın kuruluşundan bu yana toplumla ve toplumun meseleleriyle ilgilenmesinden, aynı zamanda halkın yararına dayalı yaklaşımı, iyiliği yaymak için sarf ettiği çaba ve göstermiş olduğu fedâkarlıktan kaynaklanmaktadır.

Şeyh Hamza geçmişten günümüze tarikatta kökleşmiş olan Allah yolunda infâk ve cömertlik ilkesine ek olarak toplumsal dayanışma değerlerinin yaygınlaşması için çağrıda bulunur ve müridlerini de buna teşvik ederdi. Bu nedenle Şeyh Hamza her zaman tarikattaki fakirlere vezâkir kardeşlerine karşı merhametli ve şefkatli olunmasını, maddî durumları düzelinceye kadar onlara yardım edilmesini tavsiye eder ve bunu yapmakla onlara âhiretlerini kurtarma konusunda yardım etmiş olacaklarını söylerdi. Ona göre geçimini sağlayamamaktan kaynaklanan aşırı kaygı ve endişe insanı Cenâb-ı Hak’tan uzaklaştırmakta ve mü'minlerin özellikle de zikrin tadını bilmeyen acemilerin azmini kırmaktadır.

Şeyh Hamza’nın bizzat kendisi de onlara maddî ve manevî yardımda bulunur, cebinde bir şey kalmayana dek muhtaçlara harcar ve “onlar buna daha layıktırlar ve Allah’ın rızkı da çoktur” veya “Rabbim beni hep iyilik yapmaya alıştırdı. Allah yolunda ne

¹³² *Nebzetun ‘an tarîkati’l-Ķâdiriyye el-Bûdşîşîyye*, 19-20.

¹³³ *Nebzetun ‘an tarîkati’l-Ķâdiriyye el-Bûdşîşîyye*, 11.

verdiysem, yüce Allah bunun kat kat fazlasını bana verdi. Az bir şey bile infâkta bulunduğumda Allah bunun fazlasını bana vermiş ve Ondan ne dilediysem ihtiyacımı karşılamıştır.” demiştir.¹³⁴

Şeyh Hamza ayrıca müridleri ana babalarına itaat etmeye, onlara yardımda bulunmaya ve bakmaya teşvik ederek şöyle derdi:

“Bu zamanın kadınları, ana-babalar ile diğer yakınlarla yardım ve iyilikte bulunma konusunda kocalarına yardımcı olmamaktadırlar. Oysa kadınlar, ana babaya iyilik ve yardımda bulunmanın dünya ve ahirette hem kendileri hem de çocukları için ne kadar faydalı olduğunu bilselerdi bunu yapmak için acele eder ve birbirleriyle yarışırldı.”¹³⁵

Bir başka sözünde Şeyh Hamza “ana babaya yapılan iyilik âhiretten önce bu dünyada karşılığını bulur” demektedir. Şeyh Hamza müridlerine kendisinin babasına karşı iyiliğini, babası vefat edene kadar yanından ayrılmamasını ve babasının kendisinden razı olduğunu anlatırdı. Bu kapsamda o, “baba ve dedelerin bereketi, etkisini çocuklar ve torunlar üzerinde gösterir” derdi.¹³⁶

Şeyh Hamza mürid, akraba, komşu ve sâir müminlerden birinin hastalandığını duyduğunda onu mutlaka ziyaret etmiş, ziyaret edemediklerinede kendi yerine bu amacı gerçekleştirmek üzere birilerini göndermiştir. O, kendisinden borç isteyene mutlaka ya borç vermiştir ya da borç yükünden kurtulması için başka bir çözüm bulmuştur. Evine aç olarak girenlerin karnını en güzel yemeklerle doyurmuştur. Kendisinden bir şey istemeye gelen kimsenin isteğini yerine getirmiş, getiremediği durumlarda da ona dua etmiştir. Şeyh Hamza bu doğrultuda şöyle derdi: “Cömertlik muhiblerin ayrılmaz vasfı, sâliklerin sülûkunun şartı ve tarikat yolcularının istikâmet üzere olduklarının göstergesidir. Bu nedenle Allah sevgisi ile cimrilik asla aynı kalpte bulunmaz.”¹³⁷

Şeyh Hamza'nın yüzünde çoğu zaman acıma emareleri belirirdi, bazen de merhamet ve pişmanlık dolayısıyla ağlardı. O, sulu gözlü, yufka yürekli, yumuşak huylu ve müminlerin dostuydu. Kendi tarikatına mensup olmasalar bile iyilik yapanları sever, kendisine haksızlık yapanları affederdi, kendisinden bir şey esirgeyenlere karşı lütufta bulunur, kötülüğe iyilikle eziyet verici şeylere de sabırla karşılık verirdi.

¹³⁴ Kustâs, *Nibrâsu'l-murîd fi tarîki't-tevhîd*, 96-97.

¹³⁵ Kustâs, *Nibrâsu'l-murîd fi tarîki't-tevhîd*, 96.

¹³⁶ *eṭ-Ṭarîkatü'l-Kâdiriyye el-Bûdşîşîyye, Terbiyetun rûhiyyetun ve tecdidun li's-sülûki's-sünnî* (Vecde: eṭ-Ṭarîkatü'l-Kâdiriyye el-Bûdşîşîyye, 2004), 13.

¹³⁷ *eṭ-Ṭarîkatü'l-Kâdiriyye el-Bûdşîşîyye*, 13.

Şeyh Hamza açıktan yaptığı ibadetlerden daha fazlasını gizlide yapardı, ilmiyle âmil olan âlimlerle irtibatı kesmez, onları sever ve onlara karşı şefkatle muâmele ederdi. Ayrıca o, tanınan tanınmayan iyilik sahibi ve âlicenap tüm Müslümanlara karşı muhabbet beslerdi.

Şeyh Hamza'nın birçok günahkâr, câhil ve inkarcının kalplerinin yumuşamasını sağlayan apaçık keramet ve doğaüstü olaylarına şahitlik edilmiştir. Nitekim Allah onları Şeyh Hamza'nın vesilesiyle hidayete erdirmiştir. Şeyh Hamza bu hususta şöyle demiştir: “Ruh kendisine iyilik edene meyleder, Allah da iyilik yapanları sever, öyleyse hem halkın hem de Hakk'ın sevgisine mazhar olmak isteyen kimse iyilik yapsın.”¹³⁸

Şeyh Hamza ilim ehlini sevip sayar ve onlara hürmet ederdi. Öyle ki ihtiyarlığına ve sağlığının bozuk olmasına rağmen ziyaretine gelen ilim ehlini karşılamak amacıyla ayakta bekler, bazen de onları uğurlamak için kapıya kadar onlara eşlik ederdi, ilim ehline karşı oldukça alçakgönüllüydü. Şeyh Hamza'nın öğrencilerinden Muhammed Binya'îş bu hususta şunları belirtmektedir:

“Bendeniz, Şeyh Hamza'nın bilhassa fıkıh âlimlerini özel olarak karşıladığına, onları kendi özel mekânında hiç gocunmadan oturtup kendisinin yere oturduğuna kendi gözlerimle şahit oldum. Şeyh Hamza'nın tüm bu davranışları, karakterinin bir gereği olup sahip olduğu tevâzusundan kaynaklanmaktaydı.”¹³⁹

Şeyh Hamza bu tür davranışlarda bulunurken bazen üstâdı ve şeyhi Ebu Medyen'i bazen de babası Şeyh Hâcc el-Abbas'ı örnek aldığını belirtirdi. Bununla tarikat ilkelerine bağlılığını ve hâlâ tarikat talebeliği evresinde olduğunu ifade etmek isterdi. Şeyhi Ebu Medyen'den şu sözleri rivayet etmiştir: “Benim için, kırık kalpli bir günahkârı yola getirmek, eğitilmiş olup kendini beğenen, ilmiyle övünen, kimseye faydası dokunmadığı gibi başkasından istifade etmeyi de düşünmeyen bir insanı yola getirmekten daha kolaydır.”¹⁴⁰

Bu bağlamda Tarikatın yürüttüğü bazı sosyal faaliyetlerden kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. Kâdirî Bûdşîsiyye Tarikatı'nın yürüttüğü bazı sosyal faaliyetler şunlardır:

- Ramazan ayında iftar vermek.

¹³⁸ Kustâs, *Nibrâsu'l-murîd fî tariķi't-tevhîd*, 97.

¹³⁹ Benuîş, *eş-Tarîkatü'l-Kâdiriyye el-Bûdşîsiyye*, 18.

¹⁴⁰ Alalam Gazetesi (Alalam), el-Abbas el-Kâdirî el-Bûdşîşî, (Erişim 17 Şubat 2022).

- Hasta ziyaretleri yapmak.
- Kan bağış kampanyalarına katılım sağlamak.
- Toplu yemek vermek.
- Ücretsiz sağlık muayenesi kampanyaları düzenlemek.
- Fakir ve muhtaçlara yönelik sosyal yardım faaliyetlerinde yer almak.
(Kurbanlık ve ilaç satın alma, ramazan kolisi dağıtımı, görme engellilere gözlük dağıtımı...)
- Öğrenciler için destekleyici dersler vermek.
- Okuma yazma kursları düzenlemek.
- Hafızlık kursları açmak.
- Küçük çocuklar ve öğrenciler için eğlence etkinlikleri düzenlemek.
- Yaz kampları kurmak.¹⁴¹

Kâdirî Bûdşîsiyye Tarikatı ayrıca toplumun genel yaşamı üzerinde bireysel ve sosyal düzeyde doğrudan veya dolaylı olarak olumlu yönde sosyal değişim yaratmaya katkıda bulunmaktadır. Tarikatın bahse konu katkıları burada ayrı ayrı ele alınacaktır.

1. Bireysel Düzeyde

Kâdirî Bûdşîsiyye Tarikatı kendi sancağının altına giren herkesin yüce İslam ahlakını benimsemesini ve bu kişileri manevî ve ahlâkî bakımdan eğitime görevini üstlenmiştir. Bu amaca yönelik olarak Bûdşîsiyye mensupları söz konusu görevi insanlara sadece vaaz ederek değil Allah'ı zikretmekten kaynaklanan içsel bir bilinçle gerçekleştirmektedir. Zira böylesi bir bilinç sayesinde insanın kötülüğe meyilli iradesi iyiliğe meyilli bir iradeye dönüşür.

2. Sosyal Düzeyde

Tarikata mensup her şahıs sosyal yapı içerisinde işgal etmiş olduğu konum ve sahip olduğu sorumluluk oranında toplumsal barışa katkıda bulunmaktadır. Sosyal dayanışmaya ve toplumla etkileşime ek olarak tarikat, Şeyh Hamza'nın döneminde ülkenin sorun ve ihtiyaçlarıyla da etkileşim halinde olmuştur. Buna örnek olarak, tarikatın 2011 Anayasa taslağının kabulü için vatandaşların "evet" oyu kullanmaları yönünde yapılan ulusal mitinge katılmış olması ile tarikatın Fas Krallığının toprak bütünlüğu konusuna verdiği destekten bahsetmek mümkündür.

¹⁴¹ *et-Tarîkatü'l-Kâdiriyye el-Bûdşîsiyye*, 19.

1. Fas Anayasa Oylamasına “Evet” Oyu Verilmesi

Kâdirî Bûdşîşyye Tarikatı 2011 Anayasa taslağının kabulü için vatandaşları “evet” oyu kullanmaya teşvik etmek üzere yapılan ulusal mitinge vatandaşların katılım sağlaması konusunda bir genel görüş bildirisi yayınladı. Şeyh Hamza o dönemde başta müridleri olmak üzere erkek kadın tüm vatandaşları “evet” oyu vermeye davet etmiş, ulusa sunulan taslak anayasa konusundaki olumlu duruşunu göstermiş ve herkesi 26 Haziran 2011 Pazar günü yapılacak olan Ulusal mitinge katılmaya davet etmiştir.

Kâdirî Bûdşîşyye Tarikatının o döneme ait bildirisi şu şekildedir:

Kâdirî Bûdşîşyye Tarikatı referandum için halka sunulan taslak anayasa üzerindeki olumlu ve millî duruşunu, lideri Şeyh Sidi Hamza bin el-Abbâs’ın referandumda “evet” oyu verilmesine yönelik şu çağrısıyla bildirmektedir:

Kâdirî Bûdşîşyye Tarikatı olarak anayasa taslağına karşı olumlu tavrımız, taslağın ülkemiz için etkili bir manivela olduğuna dâir kesin inancımızdan kaynaklanmaktadır. Bu anayasa milletimizin sarsılmaz değerlerine bağlı kalmayı şart koşmuş ve milletin egemenliği ilkelerine dayanan Fas siyasi sisteminin parlamenter karakterinin temellerini tesis etmiştir. Bu kutsal anayasa müminlerin emiri öncülüğünde aziz vatanımızda tüm beklentilerimizi karşılamış ve iyi yönetim mekanizmalarının güçlendirilmesi, kamusal hayatın şekillendirilmesi, hesap verebilirlik ilkesinin pekiştirilmesi için gerekli olan tüm kuralları açık bir şekilde ifade etmiştir.

Birbirlerini tamamlayıcı ve birbirleriyle uyumlu olan tüm bu etkenlerden dolayı Kâdirî Bûdşîşyye Tarikatı bu anayasayı onaylayarak “evet” oyu verecek olup tüm vatandaşları da bu doğrultuda davet etmektedir.

Kâdirî Bûdşîşyye Tarikatı bu oylamayla dinî ve millî görevini yerine getirmenin gerekliliğine inanan Fas toplumunun farklı bileşenleriyle bütünleşmiş, bu pozisyonuyla ‘Cemaatu’l-adlve’l-ihsân’ veya başka cemaatlerle ilgili, herhangi bir parti veya gruba karşı siyasi veya yönlendirici bir anlam vermek niyetinde olmaksızın bir tasavvuf tarikatı olduğunu ifade etmektedir. Tarikat mensupları bu dinî ve millî vazifeyi ifa ettikten hemen sonra virdlerine, zikirlerine ve salt manevî eğitimle ilgili görevlerini yerine getirmeye devam edecektir.¹⁴²

Fas resmi haber ajansı (MAP) 26 Haziran Pazar akşamı Bûdşîşyye Tarikatı yürüyüşüne katılanların sayısının 300.000’e ulaştığını bildirdi. Kâdirî Bûdşîşyye Tarikatı

¹⁴² Assabah, et-Tarîka fi uyûni’s-şahâfe, (6 Şubat 2012), 2.

mensupları saat beş buçukta Şuaybed-Dukâlî Caddesi'nden başlayıp 6. Muhammed Caddesi'ni geçerek Derb Ömer'deki Zafer Meydanı'nın birleştiği yere kadar yürümüş, bu yürüyüş esnasında yeni anayasayı desteklemek için bir dizi slogan atmışlardır.¹⁴³

Tarikatın Şeyhi Sidi Hamza'nın daveti üzerine Bûdşîşîyye Tarikatı tarafından 23 Temmuz 2011 Cumartesi günü yeni Fas anayasasının onaylanması vesilesiyle “Yüce Allah'a dilek ve yakarış günü” adı altında bir kutlama gerçekleştirildi. Bu kutlama modern demokratik bir Fas devletinin inşâ edilmesini sağlayacak olan oylamanın olumlu yönde gerçekleşmesinden dolayı yüce Allah'a şükretme, Emiru'l-Müminîn Kral Altıncı Muhammed'in zaferini kutlama, ülkede güvenlik ve istikrarın devamı ve tüm Faslıların mutluluk ve refahı adına gerçekleştirildi. Bu kapsamda Bûdşîşîyye Tarikatı tarafından yayınlanan bildiride ilgili kutlamanın Kazablanka, Rabat, Marakeş, Agadir, Tanca, Fes ve Beni Mellal'de bulunan tarikate bağlı tekkelerde gerçekleşeceği, kutlamanın akşam saat altıda başlayıp gece yarısına kadar süreceği, gece boyunca Kur'an-ı Kerim hatminin yanı sıra İmâm-ı Busayrî'nin *Kaside-i Bürd'esi* ile *Kaside-i Hümeÿze*'sinin, *el-Münferice* ve *en-Nâsırıyye* dualarının okunacağı belirtildi.¹⁴⁴

2. Fas'ın Toprak Bütünlüğünü Desteklemek

Şeyh Hamza tarikatın başında olduğu süre içerisinde kendi mensuplarını her zaman Fas'ın toprak bütünlüğünü desteklemek ve Sahra bölgesinin özerkliğini sağlamak için ulusal yürüyüşe yoğun katılımında bulunma hususlarında teşvik etmiştir.

Şeyh Hamza atalarından kendisine miras kalan kararlı bir duruşa sahipti. O hem kendi müridlerine hem de bütün Fas halkına yönelik verdiği bir direktifte şunları söylemektedir:

“Fas bir kez daha topraklarının birliğine karşı çıkmayı ve evlatlarının yüzyıllardır yaşadığı topraklarının bir bölümünü koparmayı amaçlayan bir durumla karşı karşıya... Bu kritik koşullarda mutasavvıfların tarih boyunca yaptığı gibi ülke sınırlarını savunmaya yönelik bir çağrı olduğunda fikrî yapıları ve sosyal tabakaları ne olursa olsun erkek ve kadın, genç ve yaşlı tüm Faslıları düşmanlarımızın onurumuzu zedelemeye yönelik komplolarına ve planlarına karşı

¹⁴³ et-Ṭarîka fî uyûni's-şahâfe, 1. / es-Sahrâ el-Mağribiyye el-Bûdşîşîyye, (25 Haziran 2015), 1.

¹⁴⁴ el-Bûdşîşîyye, 1.

güç kaynağımız ve aşılmaz kalemiz olan Kral hazretlerinin etrafında toplanıp birlik olmaya çağırıyorum.”¹⁴⁵

Şeyh Hamza 2002 yılının ilk aylarında yaptığı bu konuşmada 9 Mart 2002’de yurt içinde ve yurt dışında bulunan tüm müridlerini vatan için hayır ve zafer, Sahra’ya destek ve Fas Krallığının kalıcı istikrarı için itikâfa davet etmiş ve dua çağrısında bulunmuştur.

Şeyh Hamza 28 Kasım 2010’da başta tarikata mensupları olmak üzere tüm Faslı vatandaşları ülkenin toprak bütünlüğü davasını desteklemek ve düşmanların entrikalarını kınamak için ulusal yürüyüşe çıkmaya davet etmiştir.¹⁴⁶

Şeyh Hamza’nın bu ve diğer mesajlarından onun ulusal bütünlük konusundaki samimiyeti ve sorumluluk duygusu ortaya çıkmaktadır. Bütün bunlar Şeyh Hamza döneminde tarikatın din ve vatan meseleleri ile olan irtibatını ve Fas’taki gerçeğe pozitif yönde bütünleşmesini gösteren olgulardır.

Şeyh Hamza döneminde Kâdirî Bûdşîşîyye tarikatının İslam ümmetinin meseleleriyle etkileşimini iki örnek üzerinden açıklamak mümkündür:

- a. Tarikatın 2006 yılında Hz. Peygamber ’e hakaret içeren karikatürleri kınamak için yapılan gösterilere iştirak etmesi.

Bu gösterilerde Şeyh Hamza İslam Peygamberine yönelik hakaret içeren bu karikatürleri şiddetli bir şekilde kınamıştır. Tarikat da yayınlamış olduğu bir bildiriye “bu karikatürlerin bütün peygamberlerin hakikatini karalama ve insanlık için taşıdıkları barış mesajına hakaret anlamına geldiğini” ifade ederek bu kötü niyetli kampanyaları kınadığını ifade etmiştir. Ayrıca tüm Müslümanları İslam’ın uygarlık boyutuna ışık tutan çeşitli medya yayınları ve entelektüel toplantılar aracılığıyla dinimizin yüce amaçlarını daha iyi tanıtmak için her platformda çalışmaya davet etmiştir.¹⁴⁷

- b. Tarikatın siyonist işgâle karşı Filistin davasının ve Filistinlilerin haklı davasının yanında yer alması.

¹⁴⁵ Ahmed Erhiat, “*Tefâsîlu da ‘mi’t-Tarîkatü’l-Ķâdiriyye el-Bûdşîşîyyeti’l-lâmeşrûtiyye li-kadiyyeti vahdetina’t-türâbiyye*” Nefehâtü’t-Tarîk (25 Şubat 2022).

¹⁴⁶ Erhiat, “*Tefâsîlu da ‘mi’t-Tarîkatü’l-Ķâdiriyye el-Bûdşîşîyyeti’l-lâmeşrûtiyye li-kadiyyeti vahdetina’t-türâbiyye*”.

¹⁴⁷ Mahmûd Ma’rûf, “*İttisâ’ niġâki’l-ġadab ale’r-rusûmi’d-Danimarkîyye*” el-Kudsü’l-Arabî, (09 Şubat 2006), 07.

Bûdşîşiyye mensubu binlerce kişi Filistinlilere yönelik barbar Siyonist saldırılarını kınamak için 4 Ocak 2009 Pazar günü yürüyüş yaptı. Bu yürüyüşe Rabat, Salé, Kazablanka, Muhammediye, Khemisset ve diğer bölgelerden tarikatın destekçileri ve önde gelenleri katıldı. Bûdşîşiyye tarikatına mensup olanlar, Faslıların sömürge ve kargaşa dönemlerinde cami ve tekkelerde okudukları ünlü “Latîf” duasını datekrâr sürekli okurlar. Bu meşhur duanın bir bölümü şu şekildedir:

" اللهم لا فرج إلا فرجك، فرج عنا كل هم وغم وشدة، يا من بيده مفاتيح الفرج، اكفنا من يريد ضرنا من إنس
وجان وباغ وحاسد وادفعهم بيدك القوية إنك على كل شيء قدير "

Allah’ım! Senin dışında bizleri kurtuluşa erdirecek kimse yoktur. Bizleri her türlü kaygıdan, sıkıntıdan ve felaketten kurtar. Ey kurtuluşun anahtarlarını elinde bulunduran Allahım! Bizleri bize zarar vermek isteyen insanlardan, cinlerden, zalim ve kıskançlardan koru. Şüphesiz senin gücün her şeye yeter.¹⁴⁸

3. Uluslararası Tasavvuf Forumu

Uluslararası Tasavvuf Forumu felsefe, sosyal bilimler, iletişim, ekonomi ve uluslararası ilişkiler gibi birçok alanda bir grup Faslı ve yabancı araştırmacıyı çeşitli bilimsel çalışmalarını sunmak ve bunları tartışmak üzere bir araya getirmektedir. Bu forum Sidi Cemâl’in oğlu Molâyi Munir el-Kâdirî’nin gözetiminde, organizasyon komitesi tarafından belirlenen konular ekseninde gerçekleştirilmektedir. Bu amaçla seksenden fazla uzman ve akademisyen önerilen konuları tartışmak üzere yuvarlak masalarda dönüşümlü olarak oturumlar gerçekleştirirler. Söz konusu oturumlar hem çeşitli etkinliklerin kalitesi bakımından hem de bu forumun etkinliklerine büyük ilgi gösteren çok sayıda katılımcının bulunması yönüyle büyük bir öneme sahiptir.

Bütün bunların amacı İslam tasavvufunun her türlü gelişmenin temel faktörü olduğunu göstermektir. Nitekim forumun direktörlüğünü yapan Sidi Cemâl’in oğlu ve Şeyh Hamza’nın torunu olan Sidi Munir el-Bûdşîşî bu hususta şunları: “Ahlak olmadan gelişme olmaz, insan yetiştirmek için öncelikle ahlakî boyutun gelişmesi gerekir. Zira

¹⁴⁸ (Bûdşîşiler, Gazze’deki katliamları protesto etmek için Rabat yürüyüşünde gösteri yaptı.), el-Mesâ gazetesi, İdris el-Kanbûri, “el-Bûdşîşiyye tezâharû fi mesîreti’r-Rabât ihticâcen alâ mezâbihi Gazze”, *el-Mesâ*, (8 Ocak 2009).

manevî değerlere yatırım konusunda maddî olmayan sermaye olarak kabul edilen tasavvuf, insan yetiştirme hususunda önemli katkılarda bulunur.”¹⁴⁹

4. Vuslat Geceleri

Son iki yıldır tüm dünyayı kasıp kavuran Corona pandemisi nedeniyle tarikat kendi muhibleri ve müridleriyle temasını kesmemek için “el-Cemmâl” ve “el-Multekâ” vakıflarıyla birlikte dijital ortamda çeşitli organizasyonlar düzenledi. Bu organizasyonlar el-Multekâ vakfının “Facebook” ve “YouTube” sosyal paylaşım sitelerindeki resmi sayfaları üzerinden canlı yayın yoluyla gerçekleştirilmiştir. Sosyal paylaşım sitelerinde yayınlanan kayıtlar bir grup seçkin bilim insanı ve aydın tarafından hazırlanıp vokalister tarafından okunmuştur.

Bahse konu manevî geceler Kur'an-ı Kerim tilâvetiyle başlar, ardından büyük mutasavvıflardan birine ait mesajlar, alanında uzmanlaşmış biri tarafından okunur. Daha sonra el-Multekâ vakfı direktörü ve günümüz Avrupa-Akdeniz İslam Araştırmaları Merkezi Başkanı Sidi Munir akademik bir konuşma yapar. Sidi Munir konuşmasını Arapça olarak gerçekleştirmesinin akabinde onun konuşması Fas dışındaki müridler için Fransızcaya çevrilir.

Bütün bunların ardından seçkin hocalardan biri tarafından tasavvufî bir mes'elehalkın anlayabileceği dille “irfanın zevklerine dilin işaretleri” başlığı altında işlenir. Ayrıca programa Fas'ın içinden ve dışından katılan dinleyiciler için mistik melodi ve medhiyeler serpiştirilir. Böylesi bir sanal ortamda tarikatın Fas dışındaki müridlerine tarikatın kendilerine sunduğu tasavvufî eğitimin hayatları üzerindeki olumlu etkisini anlatma imkânı verilir.

Yukarıda ana hatlarıyla tasvir edilmeye çalışılan gece Hasan el-Basri başta olmak üzere sûfilerin sözlerinin aktarıldığı “Kelâmu'l-kavm (Halkın Sözleri)” adlı bölümün okunmasından ve nihayet ülkeyi, ülkenin kralını, tüm Müslümanları ve tüm insanlığı korumak için yüce Allah'a dua edilmesinin ardından son bulur.

¹⁴⁹ Anadolu Ajansı, (AA), "Fas'ın en büyük tasavvuf tarikatının uluslararası katılımlı Uluslararası Forumu'nun açılışı " (Erişim 2 Mart 2022).

B. FAS SÛFİLERİ İLE BAZI TARİKAT MENSUPLARININ TARİKAT HAKKINDAKİ OLUMLU VE OLUMSUZ GÖRÜŞLERİ

Kâdirî Bûdşîşîyye tarikatı bazen şer‘î açıdan bazen de tarikatın siyasî otoriteyle olan yakınlığı sebebiyle çeşitli eleştirilere maruz kalmıştır. Bu kapsamda tarikatı şer‘î açıdan eleştirenler şeyhin dokunmasıyla kutsanıldığına inanılması, şeyhi görürken çığlık atılması, bereketlenmek amacıyla şeyhe tevessülde bulunulması gibi meseleleri argüman olarak kullanmaktadırlar. Ayrıca onlar tarikatın şer‘î dayanağı olmayan dua ve ritüeller icat ettiğini, bunların Allah’ın kitabından bulunmayan birer bid‘at olduğunu, tarikat “sır” olarak ifâde ettiği bir takım kabullerin her türlü bilimsel analizin önünde engel teşkil ettiği hususlarını gündemde tutarak eleştiriler yöneltirler.

Tarikatı siyasî açıdan eleştirenler ise Bûdşîşîyye tarikatının meydanlarda halk desteğine her ihtiyaç duyulduğunda rejimin menfaati doğrultusunda siyasî roller oynadığını öne sürmektedirler.

Söz konusu eleştiriler karşısında tarikatın görüşlerini müdafa etmeye çalışan yetkililer ise bu suçlamaları reddetmektedirler. Bu amaçla onlar tarikat mensuplarının şeyhe değil Allah’a ibadet ettiklerini, Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmadıklarını, tarikat şeyhine gösterilen aşırı saygının “nefsin kötülüklerden arındırılması ve temizlenmesi için yapılan davranışlar olduğunu belirtmekte ve insanları tarikatı ve tarikat ahlakını daha yakından tanımaya ve kendileri hakkında gerçeklere dayanan kararlar vermeye davet etmektedirler.

Bunun yanı sıra yetkililer Kâdirî Bûdşîşîyye tarikatının iktidara gelmek için herhangi bir siyasî hırs taşımadığını iddia etmektedirler. Öte yandan onlar tarikatın yalnızca “büyük stratejik süreçler”e müdâhale ettiğini ve buradaki amacın da Fas’ın birlik ve istikrarını sağlamak olduğunu kabul ve ifade etmektedirler. Tarikatın Fas’ın birliğini ve istikrarını sağlamaya yönelik birtakım faaliyetlerine şunlar örnek gösterilebilir: Tarikatın Arap Baharı devrimlerinin patlak vermesinden sonra 2011’de yeni anayasaya desteği, Faslı gençlerin 20 Şubat 2011’deki gösterilere katılmalarını teşvik etmesi, Sahra meselesinde Fas’ın tutumunu desteklemek amacıyla gerçekleştirilen toplantılara ve Hz. Muhammed’in karikatürlerini kınayan gösterilere bütün tarikat mensuplarının katılımını sağlamaları.

Yukarıda ana hatlarıyla belirtilmeye çalışılan müdafa kapsamında söz konusu tarikatın liderleri tarikatın asla siyasî bir yapıya dönüşmeyeceğini, tarikatın faaliyet alanının bireylerin eğitimi ve ruhların arındırılması olduğunu ifade etmektedirler.

1. Bûdşîşiyye Tarikatına Yöneltilen Eleştiriler

Bûdşîşiyye müntesiplerinin Kur'an ve Sünnet'ten uzaklaşmış oldukları şeklindeki eleştiri doğal olarak onların inanç ve kulluk ile ilgili çoğu meseleler hususunda dalâlet ve inhirâfa dalmış oldukları yönündeki bir tenkidi de beraberinde getirmektedir. Burada Bûdşîşiyye tarikatına muhalif akımların tarikata yönelttikleri itirazlardan öne çıkanlarını aktarmaya çalışacağız.

a. Tarikat Şeyhine Yönelik Mübâlağa

Çağdaş Selefilere Hammâd el-Kabbâc bazı tasavvufî yapıların şeyhleri hususunda mübalağa ettiklerini ve onları peygamberden daha üstün bir dereceye yerleştirdiklerini söyler ve bu konuda en büyük pay sahibinin Bûdşîşiyye tarikatı olduğunu belirtmektedir. Nitekim ona göre bu tarikata mensup müridler kutsanmak amacıyla şeyhin ellerini yıkadığı suyu içmek için yarışmakta, tıraştan sonra şeyhin bıyığının ve sakalının parçalarını sözde kutsanmak amacı güderek cüzdanlarında saklamaktadırlar.

Hammâd el-Kabbâc'ın yönelttiği bir diğer eleştiriye göre Bûdşîşiyye tarikatınınşimdiki şeyhi (Şeyh Hamza) kendisini "mürebbi şeyh" olarak nitelemektedir. O, müridlerinin kendisine tabi olmak suretiyle emir ve yasaklarını ihlal etmemeleri gerektiğini vurgulamaktadır. Peygamberlik görevinin Hz. Muhammed ile son bulduğunu, bununla birlikte onun görevinin Allah dostları tarafından hâlâ sürdürüldüğünü, onlardan birinin de mürebbi şeyh el-Kutbu'r-rabbânî olduğu yalanını müridleri arasında yaymıştır.¹⁵⁰

Mürebbi şeyhin nurları mevcuttur. Bu nurları müridler şeyhlerinden iktibâs ederler ve onların etkisiyle kendilerinden geçerler. Müridler şeyhlerinin huzurunda olduklarında şeyhlerine bakarak onun yüzünü düşünürler veböylece kendilerinden geçerler. Onlar namaz kıldıklarında ise şeyhlerinin resmini önlerine koyarlar. Hammâd el-Kabbâc'ın nakline göre içlerinden biri oturuyorken birden çılgınlık atıyor daha sonra da kendinden

¹⁵⁰ AA, "Fas'ın en büyük tasavvuf tarikatının uluslararası katılımlı Uluslararası Forumu'nun açılışı "

geçiyor. İşte bu durumu yaşayan müridlerkişiye söz konusu nurların geçtiğini iddia ederler. Dahası bunların da şeyhin nurları olduğunu söylerler.¹⁵¹

Hammâd el-Kabbâc'ın bir başka eleştirisine göre hâlihazırdaki tarikat şeyhi (Şeyh Hamza) kendi bağluları ve müridleri üzerinde hâkimiyet kurmak için zaman zaman yalan söyler. Bu itibarla onun uydurduğu tuhaf şeylerden biri de dört harften oluşan kendi isminden dört anlam çıkarmasıdır. Nitekim mezkûr şeyh (ح/ha) harfinden *ihtirâm/saygı*, (م/mim) harfinden *imtisal/uyum*, (ز/zey) harfinden *ziyâretve* (ت/te) harfinden de *sebât* anlamını çıkarmıştır. Bu çıkarsamada her ne kadar bir uzlaşmazlık ve zorlama olsa da kendi müridleri ve bağluları arasında yayılmıştır.

Tarikatın mevcut şeyhinde şeriatın yasakladığı ve kişiyi helâka götürebilecek bu tür aşırılıklar bulunmasına rağmen bazıları için durum farklılık arz eder. Zira araştırmacı Abdullah bin Said A'yâş'ın Tetuan âlimlerinden birinden ve eski tarikat mensubu olup daha sonra tevbe edenlerden biri olan Rabatlı bir hocadan alıntılıdığına göre şeyh için rükû ve secdede bulunan kişi Cuma ve cemaat namazlarına katılmamaktadır.¹⁵²

Tarîkat şeyhine olan abartılı yaklaşımlarından bir başkasına göre ise farklı şehirlerde yaşayan müridlerin belli dönemlerde şeyhlerini görmek ve bereketlenmek amacıyla binlerce kilometre kat edip “Medâğ”da bulunan dergâha gelmeleri ve bu ziyaretlerini de hac ibadeti için yapılan ziyarete benzetmeleridir. Hatta bu müridlerden biri şeyhin ziyaretine giderken şunları söylemiştir: “Onun (Şeyhin) mübârek yüzüne bakmaya, bitmek bilmeyen bereket ve irfan pınarından su içmeye gidiyorum.”¹⁵³

Şeyh Hamza hakkında anlatılan ilginç olaylardan bir başkasına göre 2009 yılında “domuz gribi”nin dünyanın birçok ülkesini kasıp kavurduğu sırada Bûdşîşiyeye tarikatı şeyhi her zamanki gibi teberrük amacıyla kendisini ziyarete gelen müridlerinden saklanmıştı. O yıl müridler bir odanın ortasında bulunan divanın üzerine oturmuş olan şeyhlerine ancak pencere gerisinden bakabilmişlerdir.

Bûdşîşîlerin şeyhleri için takındıkları abartı ve aşırılık içeren tüm bu davranışlara karşı yüce Allah ve Hz. Peygamber insanları uyarmaktadır. Bu konuyla alakalı âyetlerden

¹⁵¹ Kustas, *Nibrâsu'l-murîd fî tarîki't-tevhîd*, 78.

¹⁵² Abdullah Said AYAŞ, *et-Ṭuruğu's-şûfiyyeti'l-mu'âsıra fî'l- Mağribi'l-aksâ, arz ve münâkaşa* (Kazablanka: Arşifu'l-İslam 1998). 46.

¹⁵³ Ahmed Rahmouni, Bûdşîşîler. (Kısa mesaj 15 Mart 2022, Alıcı Abdelfattah AMARA).

bazıları şunlardır: “Ey Ehl-i kitap! dininizde aşırı gitmeyin”¹⁵⁴, “De ki: ‘Ey Ehl-i kitap! Hakkın sınırlarını aşarak dininizde aşırılığa gitmeyin.’”¹⁵⁵

Yüce Allah’ın katında en yüksek makama sahip olan Hz. Peygamber (Sav), bu konuda sahabelerini uyararak şöyle demiştir: “Hristiyanların Meryem oğlu İsa’yı yücelttikleri (ve aşırı derecede övdükleri) gibi siz de beni yüceltmeyiniz (ve övmekte aşırı gitmeyiniz). Ben ancak Allah’ın kuluyum. (Benim için) Allah’ın kulu ve elçisi deyiniz.”¹⁵⁶

Bu konuya ilişkin hadisler ise şöyledir: Bir adam Hz. Peygambere “Ey Muhammed! Ey efendimiz, efendimizin oğlu, bizim en hayırlımız ve en hayırlımızın oğlu” şeklinde iltifât-kâr ifadelerle hitap ettiğinde Hz. Peygamber “Ey insanlar! Aman takvanıza sahip çıkın! Sakın şeytan sizi aldatmasın! Ben, Muhammed b. Abdullah’ım. Allah’ın kulu ve resulüyüm. Vallahi sizin beni Yüce Allah’ın bana verdiği makamın üstüne çıkarmanızı istemem!” uyarısında bulunmuştur.¹⁵⁷ Tarikatı eleştiren söz konusu zümerelerin bu hadislerden hareketle serdettikleri düşüncelerine göre tüm üstünlüklerine rağmen Hz. Peygamber bu şekilde söylüyorsa bir Müslümanın kendisini hak etmediği yüce bir makamda göstermesini anlamak oldukça zordur. Onların yaklaşımına göre içlerinde kültürlü ve seçkin insanların da bulunduğu bu kişilerin nasıl olup da bir şeyhe sürüler gibi akılsızca boyun eğdiklerine hayret etmemek mümkün değildir.

Müridler şeyhlerine karşı onu ilah gibi gösteren davranışlar sergiledikleri zaman durum daha da çirkin bir hal almaktadır. Zira müridler onun önünde diz çöküp ona secde etmekte ve yalnızca Allah için yapılması gereken bazı ibadetleri onun için yapmaktadırlar.

Görüşlerini desteklemek amacıyla çeşitli nasslara başvuran muhaliflerin serdettikleri diğer bir hadis-i şerîf ise şöyledir: “Mu‘âz b. Cebel Şam’dan dönmüştü, birden Resûlullah’a secde etti. Hz. Peygamber “Ey Mu‘âz bu da ne?” diye sorunca “Şam’a gitmiştim. Orada insanların piskopos ve patriklerine secde ettiklerini gördüm. Bunu senin için yapmak içimden geçti” dedi. Bunu işiten Hz. Peygamber “sakın bunu yapmayın. Eğer ben bir kimsenin Allah’tan başka birine secde etmesini emretseydim,

¹⁵⁴ en-Nisâ, 4/171.

¹⁵⁵ el-Mâide, 5/77.

¹⁵⁶ *Kitâbu ehâdisi’l-enbiyâ*, 3261.

¹⁵⁷ Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2015), 154.

kadının kendi kocasına secde etmesini emrederdim. Muhammed'in nefsi kudret elinde olan Zât'a yemin ederim ki kadın kocasına olan hakkını eda etmedikçe Rabbinin onun üzerindeki hakkını eda edemez. Kocasını kendisiyle beraber olmasını istese kadın devenin üzerinde bile olsa bunu menedemez."¹⁵⁸ Bu hadisten anlaşıldı kadarıyla Allah'ın Resulü ashâbının Cenâb-ı Hakk'tan başkasına secde etmesine karşı çıkmışken ister Bûdşîşîyye Tarikatının ister bir başka tarikatın şeyhi olsun nasıl olur da kendisi için secde yapılmasını kabul eder anlamak mümkün değildir.

Bahse konu eleştirilerden bir diğeri olan Bûdşîşîyye Tarikatı müridlerinin şeyhleriyle ve şeyhlerine ait şeylerle teberrüklenmeleri meselesine gelince şer'î açıdan Hz. Peygamber dışında kimseden teberrüklenmek câiz değildir. Bu nedenle kimsenin abdest artığı suyuyla, saçıyla ve teriyle bereketlenmek câiz değildir. Bilakis bütün bunlar Hz. Peygamber'e mahsustur. Çünkü Allah Hz. Peygamber'in tüm vücudunu ve dokunduğu her şeyi hayırlı ve bereketli kılmıştır. Bu nedenle de sahâbe-i kirâm ne Hz. Peygamber hayattayken ne vefat ettikten sonra ne de Hulefâ-i Râşidîn döneminde kimseye karşı bu tür davranışlarda bulunmamışlardır. Dolayısıyla sahâbe-i kirâm bu durumun sadece Hz. Peygamber'e mahsus olduğunun ve bu tür davranışların Allah'a ortak koşmaya sebebiyet verdiğinin bilincinde olduklarını göstermektedir.¹⁵⁹

b. Uzun Süren Namaz Yakar!

Muhaliplerin eleştirdikleri bir başka mesele ise namâza hakkındadır. Zira onlara göre Bûdşîşîyye Tarikatının ibadetler konusunda dikkat çekici inhiraflarından birisi de namazı kısa tutmalarıdır. Onlar namaz esnasında rükû ve secdenin hakkını vermezler ve namazda bir nur olduğunu şayet namazı uzatacak olurlarsa bu nurun kendilerini yakacağını iddia ederler.¹⁶⁰

C. BUDŞİŞİYYE TARİKATI VE SİYASET

Kadirî Budşîşîyye Tarikatı devletin dinî aktörleri siyasetten uzak tutmaya dayalı stratejisi dâhilinde siyasetle doğrudan müdâhaleden ve mevcut siyasi otorite ile alenî her

¹⁵⁸ İbn Mâce, *es-Sünen* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000). (Beyrut: Daru-l kütübi İlmiyye, 2000), "Kitâbu'n-nikâh, Kocanın Kadın Üzerindeki Hakkı "(No1853),

¹⁵⁹ Abdulaziz İbn Abdullah İbn Bâz, *el-Fetâva'l-muhtelife* (Riyad: Daru Esda Müctema', 2009) 7/65.

¹⁶⁰ Fi'l-binâi't-taşavvur li-cemâ'ati'l-adli'l-ihsân, *Mecelletü'l-Esdaa* 27/1 (Temmuz 2006), 17.

türlü sürtüşmeden uzak durmaktadır. Bununla birlikte söz konusu durum Budşîsiyye Tarikatının kamusal alandan ve siyasetten tamamen soyutlandığı ve siyasi meselelerle hiç ilgilenmediği anlamına gelmemektedir.

Aslında Budşîsiyye Tarikatı devlete sadâkat, Hz. Peygamber ve tertemiz âl-i beytine sevginin yanı sıra İslam, anayasal monarşi ve Fas'ın toprak bütünlüğü olarak ifade edilen kutsallar üçgenine dokunulmadıkça siyasetin alanına girmemeye özen gösterir. Buna rağmen zaman zaman politik alana dolaylı yoldan temas ederek sırf mistik olma iddiasından da yavaş yavaş uzaklaştığı söylenebilir.

Bu üç istisna tarikatın toplumsal ve siyâsî meselelerin çoğunun şu veya bu şekilde söz konusu kutsal üçgenle bağlantılı olduğu göz önüne alındığında tarikatın siyâsî alana müdahalede bulunduğu açıktır. Bu nedenle bu üç istisna Budşîsiyye tarikatının siyâsî meselelerle ilgilendiği şeklindeki suçlamaların önüne geçmek yerine aksi yönde bir etki alanı oluşturmuş ve tarikatın aleyhine kullanılan bir delil haline gelmiştir.

1. Politik Hareketlilik Bakımından Budşîsiyye Tarikatı

Günümüz Fas mistik sahnesinde Kettâniyye, Ticâniyye, Reysûniyye, Nâsriyye, Derkâviyye, Budşîsiyye ve daha birçok dinî grup ve tarikat yer almaktadır. Her ne kadar bu dinî gruplar ve tarikatlar doktrinel referans bakımından benzerlik gösterse de Fas siyâsî sahnesinde aldıkları pozisyonlar ve oynadıkları roller açısından kendi aralarında farklılık göstermektedirler. İster içsel nitelikli olsun, isterse Arap ve İslam dünyası ile bağlantılı olsun, siyâsî meselelerde pozisyonlarını belli etme eğiliminde olan tarikatlar olduğu gibi, siyasi meselelerle ilgili her şeyden doğrudan veya dolaylı olarak uzak duran tarikatlar da mevcuttur. Örneğin Kettâniyye Tarikatı 1984 seçimlerinde kendi adına aday göstermeye çalışmış fakat buna izin verilmemiştir. Aynı şekilde Reysûniyye Tarikatı da 1997 seçimlerine katılma girişiminde bulunmuş olsa da bu girişimi sonuçsuz kalmıştır.

Fas farklı tasavvufî tarikatların yoğunlukta olduğu bir ülke olarak göze çarpmakla birlikte, bu tarikatlar içerisinde Budşîsiyye Tarikatı, Fas mistik sahnesinde mevcut aşamada mensuplarının sayısı bakımından en kalabalık ve en güçlü tarikat olarak kabul

edilmektedir. Budşîşiyye Tarikatına mensup olanların sayısı bazı siyasî partilerin hatta bazı İslamî hareketlerin üye sayılarının çok üstündedir.

Neredeyse kırk yıl önce, Budşîşiyye Tarikatı, kelimenin sosyolojik anlamıyla zaten bir “olgu” haline gelmişti. Bu olgu, son yıllarda geniş medya takibine mazhar olmuş, araştırmacıların dikkatini çekmiş ve çok sayıda teze konu olmuştur. Budşîşiyye tarikatının, Fas’ın içinden ve dışından özellikle genç ve yetişkin entelektüeller başta olmak üzere farklı kesimlerden çok sayıda mensubu bulunmaktadır. Budşîşiyye tarikatının şöhreti Fas sınırlarını aşarak birçok İslam ülkesine, Avrupa, Asya ve Kuzey Amerika’ya yayılmıştır. Buralarda Budşîşiyye Tarikatına bağlı müridlerin uğrak yeri olan ve tasavvufi ritüellerin uygulandığı ana tekkeye bağlı alt tekkeler mevcuttur. Tarikat üyelerinin sayısı konusunda kesin istatistikler olmasa da bunların sayısının yüz bini çok aştığı tahmin edilmektedir.

Belki de Budşîşiyye Tarikatını diğer tarikatlardan ayıran en önemli şey, resmî ve serbest meslek sahiplerine ek olarak, eğitilmiş ve kültürlü gençlerden ve üniversite çevrelerinden oluşan geniş kitleleri polarize etmesidir. Buna karşın Fas’taki diğer Sûfi tarikatların mensup sayısı daha azdır. Budşîşiyye Tarikatı hem yüksek öğrenimli seçkin kitleleri (üniversite profesörleri, mühendisler, devletteki üst düzey yetkililer...) hem de sıradan insanları kendisine çekmeyi ve bunların bir arada bulunmasını sağlamıştır. Diğer çoğu tarikatın başarısız olduğu bu konuda Budşîşiyye Tarikatının başarılı oluşunun sırrının ne olduğu konusunda ‘bu tarikatı diğer tarikatlardan farklı kılan şey nedir?’ sorusu gibi sorular gündeme gelmektedir.

2. Budşîşiyye Tarikatının Siyasî Tutumları

Budşîşiyye’nin siyasete karşı duruşunu tarikatın açıktan göstermiş olduğu aşağıdaki tutum ve pozisyonlar aracılığıyla anlamak mümkündür.

- Budşîşiyye Tarikatı Abdusselam Yâsin’in 1999’da “el-Adlve’l-İhsân (Adalet ve İyilik)” cemaati adına Kral VI. Muhammede’ehitâben yazdığı “ilgili makama” diye başlayan muhtırasına karşı siyasî bir tutum benimsedi. Bu bağlamda Şeyh Abdusselam Yâsin’in kızı Nâdiya Yâsinin de devlet yönetimine karşı açıklamalarını kınamıştır.

- Budşîşiyye Tarikatından bir heyet Hz. Peygamber'e yönelik çizilen çirkin karikatürleri protesto etmek için devlet gözetiminde yapılan protesto gösterilerine ilk kez katılmıştır.
- Budşîşiyye Tarikatı 2011'de yeni anayasanın kabulü için yapılan oylamaya destek amacıyla hem kendi mensuplarını hem de Fas toplumunun diğer kesimlerini teşvik etmiş ve bu iş için çok güçlü destekleyici gösteriler ve kampanyalar yürütmüştür.
- Budşîşiyye Tarikatına üst düzey devlet yetkililerinden Vakıflar ve İslami İşler Bakanı Ahmed Ebâdî, Muhammediye Âlimler Derneği Genel Sekreteri ve diğer bakanların yanı sıra çeşitli düşünürler ve daha birçok kişi katılmıştır.

Tarikatın bu faaliyetler kapsamında özünde siyasi bir eylem teşkil eden fikir ve tezlerini pazarlama yoluyla çevresini etkilemeyi hedeflediğine şüphe yoktur. Çünkü siyasi olanla siyasi olmayanı ayıran nihâî ve kesin sınırlar bulunmamakla birlikte siyasi olanla siyasi olmayanı ayıran çizgi de terimlerimizin gösterdiği kadar keskin olmayıp, aksine bu ikisi arasında bir kesişme ve örtüşme vardır.

Budşîşiyye Tarikatının siyasetle olan etkileşiminde kendine özgü bir tarzı vardır. Tarikat çoğu zaman siyasete girmekle itham edilmemek için bugün kapıdan girdiği yere başka bir gün arka pencereden girmektedir. Bu nedenle Tarikat mensuplarının farklı ideolojilere sahip birçok siyasi partiye katılmaları şaşırtıcı değildir. Belki de bu strateji, bu istisnâî farklılaşma yoluyla dinî olanla siyasî olan arasındaki tartışmayı yönetme çabasını yansıtmaktadır.

3. Abdusselam Yâsinve Cemaati

Bûdşîşiyye tarikatına bağlı olanlar daha doğrusu bu tarikata ait tekkeden mezun olanların en ünlülerinden biri "el-Adlve'l-İhsân (Adalet ve İyilik)" cemaatinin mürşidi AbdusselamYâsin'dir.

Abdusselam Yâsin uzun yıllar Freudo marksizmin kurbanı olduktan sonra Bûdşîşiyye Tarikatının kurucusuna (Abbas ibn el-Muhtâr el-Kâdirî el-Bûdşîşî) eşlik etmiş, tarikatın önde gelen ve ülkede yayılmasına katkıda bulunan aktif mensuplarından biri olmuştur. Şeyh el-Abbâs vefat ettiğinde vasiyetinde şeyhlik makamını oğlu Hamza'ya bıraktığı yazılıydı. Bu durumun AbdusselamYâsin'in tarikattan ayrılmasının asıl nedeni olduğu

değerlendirilmektedir. Ayrıca Şeyh el-Abbâs'ın şeyhlik makamını Abdusselam Yâsin'e bırakacağına dâir kendisine söz vermiş olduğu da belirtilmektedir.

Tarikatın mevcut şeyhi, Abdusselam Yâsin'in (babası Sidi el-Abbas'ın vefatından sonra tekkenin talebelerinden biri olarak devam ettiğini, üç yıl boyunca tekkede kaldığını, bu süre zarfında da kendi isteğiyle tekkeyi terk etmeye karar verene dek O'nun şeyhinin kendisi olduğunu belirtmiştir.

Tarikatın mevcut şeyhi, Abdusselam Yâsin'in tekkeden ayrılma sebebine şu sözlerle değinmiştir: “Abdusselam Yâsin'in siyasete sempatisi vardı ve tekkeyi içeriden politize etmeye çalışıyordu, tasavvufun özü ise siyasetin labirentlerine girmekten çok, nefsi terbiye etmek üzerine kuruludur.”

Anlaşıldığı kadarıyla Abdusselam Yâsin, Bûdşîşîyye Tarikatından her ne kadar dış görünüş itibariyle ayrılmış olsa da tasavvufî düşünceyi benimsemiş, övmüş ve tasavvufî düşünceden uzak kalmayı düşünmemiştir. Yâsin'in 1998'de yayınlanan “*el-İhsân*” adlı kitabında, Şeyh el-Abbas el- Bûdşîşî'yi öven şu ifadeler mevcuttur: “Bunları on beş yıl önce yazmıştım ve o zamanlar Şeyh Ârifbillah'la (Allah ona merhamet etsin ve onu mükafatlandırсын) olan sohbetimin ilk dönemlerindeydim. Abdusselam Yâsin aynı yazının devamında şunları belirtmektedir: “Şimdi konuya dönüyorum, kimilerinin ısrarla belirttiği gibi tasavvuftan vazgeçmiş değilim.”

Abdusselam Yâsin adı geçen kitabında bütün âlimlerin tasavvuf talebesi olduklarını ve mutasavvıfların yanında yetiştiklerini, tasavvufa karşı katı ve sert olanların ömürlerinin sonlarında geri dönüp onlara talebelik yaptığını ve kanatlarının altında yaşadığını, onların nurlarından ve manevîyatlarından istifade ettiklerini iddia etmiştir.

Sonuç olarak Abdusselam Yâsin, sûfilerin cehâlet ve sapkınlıklarından dolayı tasavvufî düşünceyi inkâr ettiği için Budşîşî tarikatından ayrılmamıştır. O, kendi şeyhi olan Şeyh el-Abbas el-Muhtâr'ın halefi olarak tarikatın şeyhi olma ümidini kaybettikten sonra onlardan ayrılmıştır. Bu tarikattan ayrıldıktan sonra da daha çok bir sûfî yapıyı andıran “*el-Adlve'l-İhsân (Adalet ve İyilik)*” cemâatini kurmuştur.

Abdusselam Yâsin'in bilhassa şu telifleri tasavvufî alanına dair yetkinliğinin bir göstergesi olarak zikredilebilir: “*el-İslâmu beyne'd-da'veti ve'd-devle*”, “*el-İslâmu ğaden*” ve “*el-İhsân*”.

SONUÇ

Abdülkâdir-i Geylânî'nin pîr olarak kabul edildiği Kâdirîliğin nispeten yeni kollarından biri olarak tarih sahnesine çıkan Bûdşîsiyye pek çok açıdan ilginç bir tasavvufî yapılanmadır. Bûdşîsiyye ilgili olarak böylesi bir hüküm verilirken tarikatın günümüz Fas'ında en etkin ve en güçlü tasavvufî oluşumların başında geliyor olması gerçeğinden hareket edilmiştir. Son dönemlerde özellikle Fas'ta ortaya koyduğu icraatlar sebebiyle Bûdşîsiyye hem Doğu'dan hem de Batı'dan pek çok araştırmacının ilgisini çekmektedir. Bu ilgi önemli ölçüde tarikatın klasik tasavvufî oluşumların alışlagelmiş faaliyetlerinin ötesine geçerek modern zamanlarda daha ziyade sivil toplum kuruluşlarının ve de ticarî şirketlerin faaliyet alanlarına giren işlerle doğrudan meşgul olmasına dayanmaktadır.

Bûdşîsiyye'nin doğrudan siyasetle ve siyasîlerle olan teması ise bu tarikatın özellikle ilgi odağı haline gelmesinin diğer bir sebebi olarak gösterilebilir. Bu durumun doğrudan Fas'ın dâhilî siyasetiyle bağlantısı bulunduğu gibi hâricî etkenlerin varlığı da göz ardı edilemeyecek düzeydedir. Bu itibarla Bûdşîsiyye Fas monarşisini sağlamlaştırma uğruna radikal İslam ile mücadele eden, yurtiçi ve yurtdışında İslâm'ın ılımlı, hoşgörülü ve çoğulcu yüzünü tanıtmaya çalışan bir tarikat görüntüsü vermeye özellikle gayret eder. Tarikatın faaliyet alanları ve meşhur temsilcileri tarafından sıklıkla tekrarlanan temel iddiaları bu hükmün en somut kanıtları durumundadır. Bu kapsamda tarikat mensupları kendilerini tanıtırken bu hususlardan ziyade bağlı oldukları yolun temel öğretilerinde hoşgörü ve barış değerlerini teşvik edilmesine dikkat çekerler. Tarikatın, Fas devletinin kültürel modernleşme politikasıyla uyumlu bir söylem geliştirerek adeta devlete ideal bir ortak haline gelmiş olmasının bunda payı olsa gerektir.

Öte yandan tarikatın yukarıda sözü edilen ve ilk etapta doğrudan klasik tasavvufî düşünce ve uygulamalarla örtüşmediği izlenimini veren meşguliyetlerine yönelik muhtemel eleştirilere karşı Bûdşîsiyye müntesipleri söz konusu icraatların manevî eğitimle doğrudan bağlantılı olduğunu söyleyerek savunma yaparlar. Onlara göre sosyal dayanışma kapsamında değerlendirilmesi mümkün olan faaliyetler özelde Fas toplumu, genelde ise İslam ümmetinin sorunlarıyla olumlu etkileşim çerçevesinde anlaşılması gereken bir durumdur. Zira bütün bu icraatlar Bûdşîsiyye tarikatının eğitim yöntemini

karakterize eden bir nitelik arz etmektedir. Zira bilhassa Şeyh Hamza ve Sidi Cemâl döneminde önemli dayanışma örnekleri sergilenmiştir. Bu dayanışma örnekleri sayesinde tarikat bugünkü büyük prestijini elde edebilmiştir.

Gerek kendine özgü nitelikleri ve gerekse geleneksel tasavvufla irtibatlandırılması hayli zor faaliyetleri ile temayüz eden Bûdşîşîyye bugüne kadar olduğu gibi bundan sonra da alana ilgi duyan araştırmacıların çeşitli boyutları itibariyle gündemlerini meşgul etmeyi sürdürecektir. Bu çalışma özellikle düncel dinî/tasavvufî meseleler hakkında bilgilenmeyi amaçlayanlar için konusu itibariyle giriş niteliğini haiz bir metin olup Bûdşîliğin çok daha derinlemesine ve detaylı bir şekilde incelenmesi gerektiğini düşündürecek olursa amacına ulaşmış demektir.

FOTOĞRAFLAR

Resim 1. Kâdirî Bûdşîşiyye Tarikatının Şeyhleri

Ortadaki: Tarikatın şimdiki şeyhi Sidi Cemâluddîn bin Hamza.

Üst soldaki: eş-Şeyh el-Muhtâr bin Sidi el-hâcc Yahyâ

Alt soldaki: eş-Şeyh Sidi el-Hâcc el-Abbâs bin Sidi el-Hâcc el-Muhtâr

Üst sağdaki: eş-Şeyh Sidi el-Hâcc bu Medyen bin Sidi el-Hâcc el-Munevver

Alt sağdaki: eş-Şeyh Sidi el-Hâcc Hamza bin Sidi el-Hâcc el-Abbas

Resim 2. eş-Şeyh Sidi el-Hâcc Hamza'nın gençliğinde şeyhi bu Medyen, babası eş-Şeyh el-Abbâs ve bir grup tarikat müridiyle olan bir fotoğrafı.

Resim 3. Eş-Şeyh Hamza

Resim 4. Eş-Şeyh Bu Medyenbin el-Münevver

Resim 5. eş-Şeyh Hamza ve oğlu eş-Şeyh Cemâluddîn

Resim 6. Emiru'l-Mü'minîn Kral 6. Muhammed Kâdirî Bûdşîsiyye Tarikatı Şeyhi, eş-Şeyh Cemâluddîn'i ziyareti

Resim 7. eş-Şeyh Cemâluddîn'in babasının ölüm yıldönümünde babasının kabrini ziyareti.

Resim 8. Kâdirî Bûdşîşîyye Tekkesi, Medâğ-Berkâne

Resim 9. Uluslararası Tasavvuf Sempozyumu

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
وَصِیَّةٌ مَّبَارِكَةٌ

الحمد لله رب العالمين، وصلى الله وسلم على سيدنا محمد الرسول ابن مريم، الرحمة الغضا اقرضت متبع الى يوم
الفصل والدين، وعلى اهل بيته وعترته الصالحين، ورضي الله عن كافة العلماء العاملين، والذاكرين الله كثيرا من
الثلة الساكنة ومن زمرة الوارثين. ويتعدى بان ضريح الان وشاسا الى الله وسبيل الهالك لعلمه بتلقين الذكر هي
لدى العارفين بمقامتها افوم كربون وادين بحسنة، وهي لدى العانفين حلا ولا الل نمان اعلم توقيف وانجرح منهام، انما فيها
تنكشاف عن قلوب المنتسبين للحبيب وتمول الاكباد، وبها توطئ من رز اللصف والا مان مغامان الا كصار، وبها نال العلم
الذى به يعبد الله حقاً على نضاض الان فلا صي الخالفة من شوا ان عمار، وبعد المتعب الى ما لا نهاية فلان وجوده ان الله، وقبل القبل الى ما
ان كراية فلان وجوده ان الله، فجمع في الوحدة كالمثلث الوبان وانكسرتا ان نائبان، وفي حضرة الغمام المحمدي ثبتت حقون العبودية
لله الواحد العباد الصمد، فوجدت شكر الشكور على العبد حمزة بن العباس البصير شيتش الفاعل من، وبمزية هذا الشكر
نصاع بعرض كوا من الجنان، على سبيل الحمد والا فمتنان للرب العنان، خصوصاً من الشرع وازراراً بمقتضى صلح الله
من حكمة البيان، فيجعله على ما رزقنا من معنى العبودية، وعلى ما اورثنا وهذا انا اليد من توحيد القلوب، وهي شيتها حتى تخلص
التعالى بالاهيئة، وغالب منه سبحانه وتعالى منة وفضل، وما كان لكنا، رتبط تخذورا، بشر ان من الله بقول توبه الاناء، والاحكام
وبالكرام عنى العلم والتصديق والان هتاهما، بعسنى منه تبارك وتعالى بان اوجى الا انى بحسنة لا كصاف، في عرض العسنى
ون يجرى ان يوجيه سبحانه بهذا الشكر ككالمثل في المعنى، فبها صافات ولله الحمد بشان كان يتغير بها الولا يفتحاة الله
برحمته ويوفى اذ الله الا ان الله الذى خصنا به واشهدك عليه اخواننا العفراء، بعد ان عاكه تلمسوا وتصرفوا، وتعدت وصية
مسجلة على القواعد الرعية، وما فى رابنا لك الانان ورواه المؤمنون يتبغير فيوصوا عزاراً، وتعالى نر كان وانواراً
ما فتت تزكو وتزكا ما أنتشرا، اعرف منها في البلبان الكانفة والغاضبة اوجوا من الشيبا والكهول ومر الشيبا
طاعة، رجالاً ونساء، احبوا الكريفة على مقتضاها، وسعوا وبعوا على ما رزقهم الله من اجابة، مر اسم النسبة للفقير
التوبة وغوثاً على ما رزقنا من اقامة الدين من اقامة الدين ركان، ومن التخلي بعضائل الان منة، فمهك النسبة للفقير
الرضوان، وفيك جمع التذكار فيها على هذا الحسنة والصحة من كتب له نصيب من اراكة وحفظ الكريم
وحاز بالعبادة المنصوص على كتاب الحكيم جزاءه اصر النعس والشان على العبادة، انا وفاء من فضل الامتحان
والاحسان، او غلوما في فهم الكتاب والامان، او خالين من احوال الصالح والتقى والاصمئان، ومن تحلباتك
كرك وحل بالوسع والكرام، ومن سابع نمته في البلاء والكمال والتسام ان هذه الشجرة الزكية التي
يستظل بها بكافها، وهي شجرة التي تتنازل على كاك الله كان فيك حيكما عن سبها، التربة التربة التربة التربة التربة
يبتغنا وان كعنا سبها في ابو معين بن المنور، وعكها بالان فى فيها الالينا وتعدىها بها بالكتابة حتى اشتمت
عوكها، ثم انتقل الى عواليته بعد ان كان في اصبه مواصلة صابقتها اننا كاجامعا بجموما مشامنا انغفنا
المعجزة تصر بعد وفيه العمل على توسيع دائرة النفع به اعطاما لفسارة، ووفاء لحقه وواجبه، مستمك بس
القول والقوة من الله على ضعفاء، ومن هذه الراجح عكام كلف الالين بن من الوفاء تحفه وواحدة ان نشهها امام الحى
سبكانه ان الانان الكى لم يتابعه تلقى الحكيم والمكولة الى الله على كربون الالين، هذا الانان
ينتقل بعد فماتنا الى ولينا ان الرضى مولان حياى حياى حياى، ثم من بعدة الى امه البار مولان منسار
جسدان الله تعالى سبحانه والتقى الغيوم ما اعكهم شانه، فلكل اهل كتاب، وانى حتى من رسول الله
صلى الله عليه وسلم انما في حقه قوله تعالى: وما يحجز الالين رسول فم خلقت من قبله الالين، فافان مات
او قتل انقلبت على اعقابكم، ومن يغفل على عقبه فلن يضر الله شيئا، ويبغى الله الشكرين كما والله الخ
بوصية الكافة، ليرى كمن لو هد الله تعالى رجالك ونساء من احبنا وعبنا العهدة على التوبة الى الله ان يسلوا، وكحياة
العبادة اورثنا انى حكا، والناظر ان رشا، ونصحتنا للنعمان يعكصوا الزابكة بينهم، ويبغى الله الشكرين كما والله الخ
بعبارة التوحى انى الله ان الله، وبشرانا با انه ان صريح متين في الالين تكثر به اوجوا التالين تحول الله،
بمواهب الهمة، وبقوة اعمال، وحكمة الافعال، وتتم به السنة المحمودة الطمحة كمالها للرب، وابعد حمة الله،
فخصان به رسوم الشريعة الربانية، ومغاضباها ان شاء الله، وتتم به السنة المحمودة الطمحة كمالها للرب،
ويتفق به القى كالى كان صاعى الصلب باهنا الله، ومغاضباها الله ان نعم به النصف، مجموع رحمة الله، سيدى جمال
وهو من صلنا ان ادى فينا شاعا على الكهافة كما يعده الان فاربا، الان ناعمة، وكنا هتاه الله انى حوال النبوك الشينة التي
ولت كنهها نيك حتى حقو له ميلا كحيكما من الصلح الرومانى لهكرة الصرى، وفيها اشرفت والمعمدة كك با ان
الصلح بين، وهو بعد هذا كله بعض الله اهل العمل الكبار، رسوم كالك الان مر به كك الالفين التي تحتها الله بهاعامة
بما يذمها الله من توقيف، وتسمكة، وعلى فيك ما حمة يد من عوى وتامية، عز بيا على احسان الله بالجمع
وامة الهامه بالخير لولادة المسلمين وعالمهم، وعلى الروى بالان تاسر وصرهم من الى المعسرين وكنا على الاخضاع
الوصية واننا والكريفة منه برآه، فمن نكش يا ضانك على كسى نوسة من اوجى بما كنهنا عليه الله مستوية اجرا
عظيمة، وسلم على عباده الله الكين اصعبى، والطفة لله رب العالمين.

تمام لغة من لغة
الله عليه
سنة 1411 هـ
1990 م
مؤلفه
مترجمه
مصحح

وهذا بجمع ما في 12 ربيع الاول عام 1411 هـ
موافق 3 أكتوبر سنة 1990 م

Resim 10. eş-Şeyh Hamza'nın vasiyet metni

KAYNAKÇA

- Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2015.
- Alevî, İsmailî Molâyi Abdulhamid. *Târîhu Vecde ve Encâd fi davhati'l-emcâd*. Kazablanka: Matbaatu'n-Necâh el-Cedîde, 1989.
- Ayaş, Abdullah Said *et-Ṭuruku's-şûfiyyeti'l-mu'âsıra fi'l- Mağribi'l-aqsâ, arz ve münâkaşa*. Kazablanka: Arşifu'l-İslam 1998.
- Âyetsi, Abdulaziz. *et-Tarîkatü'l-Kâdiriyye el-Bûdşîşiyye, İdââtun havle's-senedi's-şûfi*. Madağ: Mültaka'l-âlem li't-Taşavvuf, 2013.
- Ayetsi, Ahmed. *Muğlaât havle's-senedi's-şûfi li't-Tarîkatü'l-Kâdiriyye el-Bûdşîşiyye*. Madağ: Mültaka'l-âlem li't-Taşavvuf, 2000.
- Benuîş, Muhammed. *et-Tarîkatü'l-Kâdiriyye el-Bûdşîşiyye, Şeyhun ve Menhecu Terbiye*. Titvan: Matba'atü'l-Ḥalîc el-Arabî, 1999.
- Berhab, Ukkâşe. *ez-Zâviyetü'l-Bûdşîşiyye: Dirâsetün mu'azzezün bi'l-vesâik*. Rabat: Dâru Ebi Rakrâk, 2004.
- Berhab, Ukkâşe. *Şimâlu'l-Mağrib bi's-şarķi kable'l-ihtilâli'l-Fransî*. Kazablanka: Matbaatu'n-Necâh el-Cedîde, 1989.
- Erhîhât, Ahmed. *ed-Da'vetu ilallâhi fi rihâbi taşavvuf*. Kazablanka: Matba'atü'n-Necâh el-Cedîde, 1996.
- Erhîhât, Ahmed. *Zikrullah ve taḥşîlu'l-ḥudûr*. Rabat: en-Neşrü's-Sahil, 1992.
- Gazzâlî, Ahmed. *Musahemetun fi'l-baḥsi 'an Zevâya Beni Yeznâsin*. Rabat: Dâru Ebi Rakrâk, 2005.
- Hasanî, Muhammed Abdulkadir. *Tuḥfetu'z-zâ'ir fi meâsiri'l-Emir Abdülkadir ve aḥbâri Cezâir*. İskenderiye: en-Neşretü't-Ticeriye, 1903.
- İbn Bâz, Abdulaziz İbn Abdullah. *el-Fetâva'l-muḥtelife*. Riyad: Daru Esda Müctema', 2009.
- İbn Mâce, *es-Sünen*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- Kadirî, Abdussâdik. *en-Nevâbiğu's-şûfi fi Ḳabâ'ili Benî Yeznâsin*. Vecde: Dâru'n-Neşri's-Şarķiyye, 1998.
- Kâdirî, Cemaluddin. *Mü'essesetü'z-Zâviye bi'l- Mağrib beyne'l-aşâleti ve'l-mu'âsara*. Rabat: Dâru'l-Hadîs el-Hasaniyye, 2000.
- Kersten, Carool *Contemporary Thought in the Muslim World, Trends, Themes and Issues*. New York: Contemporary Thought in the Islamic World, 2019.

- Kustas, Ahmed *Nibrâsu'l-murîd fî tariķi't-tevhîd*. Elmuhammediyye: Neşrü'l-Fadala 1994.
- Kustas, Ahmed. *eṭ-Ṭarîkatü'l-Kâdiriyye el-Bûdşîşiyye Seneden ve Maksaden*, Mecellütü'l-İşâra. Eylül 2000.
- Mahmûd Ma'rûf, “İttisâ' niṭâki'l-ğadab ale'r-rusûmi'd-Danimarkiyye” el-Kudsü'l-Arabî, (09 Şubat 2006).
- Vertâsi, Kadûr, *Benu Yesnasin 'abre'l-kifâhi'l-vatanî*. Rabat: Matbû 'ât Dâru'l-Mağrib li't-telifi ve't-terceme ve'n-neşr, 1976.